



A

HIT
ÉBRESZTÉSE

GÁL FERENC

SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
1967

A HIT ÉBRESZTÉSE

A HIT ÉBRESZTÉSE

DR. GÁL FERENC

HITTUDOMÁNYI AKADÉMIAI TANÁR

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1967

Nihil obstat

Dr. Stephanus Kosztolányi
censor archidioecesanus

Nr. 492/1966.
Imprimatur
Strigonii, die 14. Februarii a 1966.

Dr. Arturius Schwarz-Eggenhofer
administrator apostolicus

*Minden jog fenntartva,
beleértve a bármilyen eljárással való
sokszorosítás jogát is*

Kiadásért felelős: Esty Miklós delegált adminisztrátor
67-98; Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

ELŐSZÓ

Néhány elhangzott előadást szeretnék ebben a kötetben útjára bocsátani. A témák annyiban alkalomszerűek, hogy mindenkit érdekelhetnek, aki figyelmet szentel a hit és a vallás alapvető kérdéseinek. Nem az elméleti teológia egyes pontjainak tárgyalása volt célom, hanem az egyéni világnézettel kapcsolatos kérdéseké. Hasonló gondolatok mindnyájunkban felötlenek, ha úgy tekintjük magunkat, mint Isten előtt álló teremtményeket. A tárgyalás természetesen nem ki-merítő, nem is akartam a tudományosság látszatát kelteni. Úgy közlöm a szövegeket, ahogy az előadásokban is elhangzottak: ahogy egyik ember beszél a másikhoz saját problémáiról. Csupán egyetlen gondolatot vezetek végig a kötetben. Azt, hogy a hit személyes találkozás az Istennel a kegyelem síkján, tehát csak belülről lehet értelmezni, nem a külsőségekből.

Az egyház ma igényt tart arra, hogy találkozzék a világgal. Az egyházat pedig a hívők közössége alkotja, nem csupán a pápa és a papság. Igazi hívőnek pedig csak az számít, aki eligazodik a világnézeti kérdésekben. Ha sikerült hozzájárulnom ehhez a feladathoz, elértem célomat.

A HIT AJÁNLÁSA

KÉTELKEDÉS ÉS BIZONYOSSÁG

Az ember örül a megtalált igazságnak, felderül az arca, ha rájön egy-egy megoldás nyitjára. Csakhogy az igazság, az eredmény nem jelentkezik magától; keresni kell, töprengeni rajta. Ha nehezen jön, hamar elveszítjük kedvünket, bizalmatlanná válunk, kételkedni kezdünk. A kételkedés éppen olyan emberi sajátosság, mint az igazság keresése, sőt a kettő egymást kíséri, mint fényt az árnyék. Akit időnként nem fog el a kétség, annak nincsenek problémái. A kételkedésben már rendelkezünk szempontokkal, s azok szerint ítélünk. Az értékskála összeállítása azonban egyéni: belejátszik a nevelés, tapasztalás, csalódás, hangulat. Lehet tudatosan kételkedni és álmosan, csalódottan. A legtöbb ember csak félvállról kételkedik, mert az igazságot is csak félvállról keresi. Megelégszik az igazság látszatával és az első nehézségnél megtorpan.

Ebben a világban sok hely marad a kétely számára. Lehet kételkedni elméletekben, filozófiai rendszerekben, az emberek őszinteségében, hűségében, vallási tételekben és vágyaink teljesülésében. Általános kételkedés azonban nincs, mint ahogy az igazságtól sem lehet egészen elfordulni. Valamit mindenki elismer valóságnak és célnak. Legalább azt igyekszik megokolni, hogy miért kételkedik, vagy miért tartja értelmetlennek az életet.

A kételkedés több, mint egyszerű értelmi állásfoglalás vagy az ítélettől való tartózkodás. Kifejeződik benne a személyes magatartás, amellyel szemrehányást teszünk az életnek, a körülményeknek, hogy nem juttattak több világossághoz. A kételkedő megvallja boldogta-

lanságát is: csalódtam, úgysem juthatok teljes bizonyossághoz, tehát semmit nem tartok igazságnak.

Fáradt korokban, hosszú háborúk után a kételkedés feltűnő jelenséggé válhat. Ezért új mozgalmak, szellemi irányok elindítása nehéz. Az emberek hajlandók a régi igazságokat átértékelni, a lelkesedést csökkenteni. Viszont attól is irtóznak, hogy a semmibe, az értelmetlenségbe nézzenek. Érdekes módon viszi színre ezt a lelkiállapotot *Samuel Beckett* darabja: *Godot-ra várva*, amely szokatlansága miatt olyan ellentétes véleményeket váltott ki. Nincs benne cselekmény, két lerongyolódott útszéli vándor és két más jelképes személy beszélgetése az élet értelméről. Az élet bohócjelenetek, értelmetlen szenvedés, unatkozás és felvillanó, de végre nem hajtott komoly megfigyelések sorozata. Megállapítják, hogy a földön a könnyek mennyisége változatlan. Ha egyik abbahagyja a sírást, egy másik valahol újra kezdi. Ugyanez mondható a nevetésről is. Azt sem állíthatják, hogy szükség van rájuk a világban. Amit tesznek, azt mások éppúgy megtennék, sőt talán még jobban. Az unatkozás és értelmetlenség közepette azonban minduntalan visszatér a gondolat, hogy Godot-ra várnak. Nem ismerik, még nem találkoztak vele, de várják. Nevében benne van a God, az Isten szó, de alakja határozatlan, elmosódó. Lehet Isten, ember, szellem. Lehet bárki és bármi, amire az ember vár és amitől örömet, megváltást remél. Az ember csalódásai ellenére sem akarja a várakozás hiábavalóságát tudomásul venni. Az író szerint ez az egyetlen sajátság, ami emberré tesz bennünket: „Nem vagyunk szentek, de várakozunk a találkozónk helyén”. Nem számít, hogy itt van-e a találkozás helye, most van-e az ideje. Az ember valami távoli hangot vél hallani, s ha már alig maradt ereje, akkor is bizik a menekvésben.

A keresztény vallás is állandó várakozás: „Várjuk a boldog reményt: a nagy Istennek és Üdvözítőnknek, Jézus Krisztusnak dicsőséges eljövetelét, aki önmagát adta értünk, hogy minden gonzságtól megváltson, megtisztítson és jöttetekben buzgólkodó népévé tegyen” (Tit 2,14). Itt tehát az ember több, mint fáradt vándor, az élet több, mint unalom és bohócjelenet. Olyan valakire várunk, aki már köztünk volt, s ittlétenek nyoma maradt. Megismertette magát és bizonysgot adott a hitben. A várakozási időt a hit világosságánál

kell eltöltenünk. A feladat a tudatos jócselekedet, a kötelességteljesítés, az alkotás.

A világ azonban a megváltás után is megmaradt sejtelmesnek, homályosnak, ridegnek. Az ember a kegyelem hatása alatt is ember; hol reménykedik, hol türelmét veszti. Nem álom az egész, nem ringatjuk magunkat illúziókban, nem a sejtelmes vágyat fogalmaztuk meg csupán a kinyilatkoztatásban?

* * *

A bizonytalanság a természetes *haladás előfeltétele*. Az ember azért kutat és alkot, mert le akarja küzdeni a bizonytalanságot. Világosságra törekszik az ismeretben és biztonságra a létben. Reménykedik a tudományban, hogy legyőzi a betegséget, szegénységet, éhséget. Sőt nem áll távol tőle a gondolat, hogy legyőzi az időt és meghódítja a világegyetemet. A relativitás elmélete szerint felderenghet előtte az örök ifjúság gondolata, hiszen ha a fény sebességével száguld, akkor kikapcsolja életéből az időt. Ma nem az a probléma, hogy a világ véges vagy végtelen, hanem hogy úrrá leszünk-e fölötte.

A régi ember visszafelé nézett és bánatosan gondolt a letűnt aranykorra, ahol béke és jólét uralkodott. Ma előre nézünk és magunktól várjuk az aranykor megvalósítását. Az eszközeink meglennének hozzá, csak helyesen kellene felhasználni őket. Igazságban kellene élni és szeretetben, félretenni a kapzsiságot, önzést, féltékenységet, gyűlöletet. A benső természet fékezése és átalakítása sokkal nehezebb, mint a külsőé. Az önnevelés, az erények kialakítása, a hibák leküzdése egyéni feladat marad. Lelkület kell hozzá, nem külső technikai segítség. Ezért amíg okunk lesz arra, hogy saját magunkban kételkedjünk, addig kételkedhetünk a földi boldogság kialakításában is. A bizonytalanság azonban nem akadályoz az állandó próbálkozásban. Az emberben éppen az a titokzatos vonás, hogy a homály és sikertelenség ellenére sem veszti el kedvét véglegesen.

A tudomány is a titkok felderítésében látja feladatát s végső kérdéseit a bizonytalanság jellemzi. A fizika és kémia túlment a mikroszkóp lehetőségein. Tárgyai legtöbbször nem láthatók, csak bizonyos erőhatásokból következtetünk rájuk. Egy sejt élettani működé-

sének teljes leírásához ismernünk kellene a molekulák, atomok, ionok összes mozgását és kölcsönhatását. Tudjuk, hogy a hő, elektromosság és optika törvényei nem elegendők az elemi részecskék világában. A természet leírása tehát új jelleget ölt. Olyan jelenségekről beszélünk, amelyek csak hasonlatokkal közelíthetők meg. Egy-egy elemi részecske helyének, mozgásának, erőhatásának megjelölésében mindig marad valami határozatlanság. Figyelembe kell vennünk továbbá azt is, hogy ugyanaz a matematikai egyenlet a részek más és más rendezettségéből is levezethető. Ezért a természettudomány modelleket szerkeszt és a valóságot ezek alapján fejezi ki. Állíthatjuk pl. hogy egy atommodell teljesen tükrözi azt a gazdag valóságot, aminek jelölésére használjuk?

Az elérhetetlenség jellemzi az összes hipotéziseket. A kvantumelméletet elfogadjuk, mert helyesen írja le a kis mennyiségű energiák kisugárzását. De hogy miért sugároznak a testek energiakvantumokat, vagy hogy pl. miért változik az idegek iontöltése az ingerek hatására, nem tudjuk. A megismerés előtt tehát mindig marad rejtély, s az igazi tudóst ez teszi szerénnyé, elővigyázatossá. De egyben ez készteti további kutatásra. Ha minden titok feltárulna előttünk, az az élet megállását jelentené.

* * *

A hívőnek és a teológusnak hasonlóképpen birkóznia kell a kétely és bizonyosság kérdéseivel. Hitünk tételeit az egyház tanításából kapjuk, az egyház a kinyilatkoztatás forrásaiból veszi. A kritikai kérdések ilyen alakban jelentkeznek: Honnan az egyház küldetése a kinyilatkoztatás közvetítésére? Rendelkezik-e isteni jótállással? A kinyilatkoztatás szövegei valóban megbízhatók, sugalmazottak, kánoniak? S ha igen, mi az igazi értelmük? Mi az Isten természetfeletti beavatkozásának végső bizonyítéka? Nem állíthatjuk, hogy már ki-merítettük az összes feleleteket, megoldottunk minden nehézséget, levontunk minden következtetést. Emberileg ezt nem is várhatjuk, hiszen amint előbb a természettudomány esetében láttuk, értelmünk csak fokozatosan hatolhat bele a konkrét valóságba. Újabb és újabb ellenvetések merülnek fel, ugyanakkor újabb és újabb bizonyítéko-

kat találunk. A keleti régészet megerősítette sok olyan esemény történetiségét, amit eddig csak a Bibliából ismertünk, a régi nyelvelemek feltárása pedig hozzásegített a szent szövegek értelmezéséhez. Napjainkban a qumráni leletek világítják meg új oldalról azt a kort, amelyben Krisztus és apostolai működtek. Azonban itt a fejlődés más, mint a természettudományban.

Jézus Krisztusban megkaptuk a kinyilatkoztatás teljességét. Ő a tanítását minden kor emberének szánta. Olyan formában közölte, hogy apostolai megérthették és ők is érthető tanításként adták tovább. A szentírás az egyházban mindig az élő tanítás alapja volt, illetőleg a tanítás abból indult ki. Krisztus megígérte az egyháznak a Szentlelket, hogy „elvezessen bennünket a teljes igazságra” (Jn 14,26). Az egyháznak tehát mindig módja volt arra, hogy az egész tanítást értelmezze és közvetítse. Semmiféle felfedezéstől nem várhatunk olyan fordulatot, ami a keresztény tanítás lényegét érintené. Legföljebb arról lehet szó, hogy a kinyilatkoztatást mélyebben megértjük és az egyes korok szükségleteire alkalmazzuk.

A teológiai értelmezést gazdagítja a nyelvi változatosság és a fogalmak összefüggésének meglátása. Pl. a héber nyelvben az igazság (emet) a tanúk által bizonyított tétel, a görögben (aletheia) az, ami nyilvánvaló, ami nincs elrejtve. A héber szellem (ruah) a szél erejét, a vihar hirtelenségét juttatja eszünkbe, a görög pneuma inkább a könnyű, átlátszó anyagra emlékeztet, a hindu athman pedig a lélegzetre és az élettevékenységre. A maga módján mindegyik egy részletet világít meg, s a valóság annál gazdagabb, minél többoldalú a szemlélet.

Már a legrégebbi teológiai irodalomban kimutatható, hogy a görögül író egyházatyák felfogása mozgalmasabb, misztikusabb, jobban törekszenek a konkrét egyedi valóság kifejezésére. A Szentháromságról szólva többet foglalkoznak a három személlyel, mint az egy lénnyel. A kegyelem leírásában első szempont a Szentlélek személyes közeledése és második a lelki adomány. A latinnyelvű nyugati atyák inkább a jogi megkülönböztetéseken kifinomult fogalmakban gondolkodnak. Előbb az általánosokat, az elvontakat határozzák meg s utána keresik az egyediséget. A szentháromságtanban először az isteni lényeg, a természet érdekli őket s annak létteljességéből magyarázzák

a személyek hármasságát. A kegyelemtanban többet időznek a belénk öntött szellemi adománynál, mint az isteni személyek lélekben lakásánál. Érezzük, hogy a két szemlélet együtt adja a teljesebb valóságot.

A középkori teológiában Szent Tamás irányzata az értelemnek tulajdonítja az elsőséget, a ferences iskola inkább az akaratnak, illetőleg a szeretetnek. Az újkorban a kegyelem hatékonyságának tárgyalásakor a tomizmus jobban kiemeli Isten abszolút uralmát teremtményei felett, a molinizmus pedig az akarat szabadságát. A két szemlélet csak azt igazolja, hogy a természetfeletti valóság kifejezésére elégtelenek a foglmaink, tehát több oldalról lehet próbálkozni.

A hagyományos teológia eddig Szent Ágostonon és Szent Tamáson keresztül elsősorban Platon és Arisztotelész filozófiájára támaszkodott. A modern filozófiák beépítése még nagyrészt feladat. Hegel, Bergson, Heidegger minden megkülönböztetés nélküli elutasítása nem lenne keresztény magatartás, hiszen ami jó a természetben, az mind lehet a természetfeletti valóság hordozója. Ezt különben elmondhatjuk minden tudományos, társadalmi, gazdasági és politikai mozgalmról. Nem megoldás az, ha valamelyik filozófia elégtelenségét kezdjük kárhóztatni s az előítélet nem engedi, hogy átvegyük belőle mindazt, ami tárgy és módszer tekintetében helyes. Kétségtelenül nem mondhatjuk Bergsont keresztény filozófusnak, mint ahogy Arisztotelész sem volt az. Ellenben azt kell nézni, nem csinálhatunk-e keresztény filozófiát tanításából. Teológiánk nem lehet sem arisztoteleszi, sem hegelianus, sem bergsonista, sem teilhardista, ellenben mindezen irányok felhasználásával gyarapíthatjuk filozófiai alapjait és saját látószögünket. Mi őrizzük a hagyományt, de biztosítanunk kell a szabad kutatást is. Nem kétséges, hogy a természettudomány eredményeinek és a modern filozófia meglátásainak helyes felhasználása sok embernél eloszlathatja az előítéletet, illetőleg szélesebb alapokra helyezheti a hitet.

* * *

Minden ember a maga egyéni életét éli. Elméleti nehézségekkel és megoldásokkal csupán olvasmányjaiban és előadásokban találko-

zik. A teológia fejlődik és mélyül, amikor birkózik a természettudomány és a filozófia által felvetett nehézségekkel. A legtöbb ember kételye azonban nem tudományos természetű, hanem a személyes Isten ellen felhozott személyes nehézség. Az Istentől azt várják, hogy ne tanokban és intézményekben fejezze ki magát, ne a jövőre, illetőleg a túlvilágra vonatkozó ígéretekkel boldogítson, hanem most nyúljon bele életünkbe, most mutassa meg erejét és szeretetét. Aki soká várat magára és aki csak másokkal üzenget, abban előbb-utóbb kételkedni kezdünk. Az egyéni vallási életben nem a Szentháromság titka, nem a megtestesülés vagy az oltáriszentségben való jelenlét a misztérium, hanem Isten messzesége, világfelettsége, hallgatása. Már az ószövetségi zsoltáros azért imádkozott, hogy Isten mutassa meg dicsőségét, ne kérdezhessék a pogányok gúnyolódva, hogy hol van hát a ti Istenetek? (113,12).

Isten gondolatai, szándékai csak a kinyilatkoztatásból olvashatók ki. A földi élet tartamára a hit lehetőségét akarta biztosítani. Adott elég világosságot, hogy a keresők rátaláljanak, de hagyott elég homályt is, hogy keressük. A szabadakaratú döntés a jó és rossz között csak így lehetséges. Akinak megmutatja magát, mint végtelen igazság, hatalom, jóság és szeretet, az szükségszerűen feléje fordul, a választásnak többé nincs értelme, hiszen mellette minden teremtett érték eltörpül. Létét és hatalmát egyelőre csak azzal igazolja, hogy messzesége és hallgatása ellenére mindig probléma marad. Sokan kételkednek benne, de még többen birkóznak a gondolattal, hogy miért hallgat? S ha egyszer szól, vajon az a jutalom vagy az ítélet szava lesz számomra? Azért üzen embereken és intézményeken keresztül, mert akarja, hogy a hit előzményei emberiek legyenek. A kinyilatkoztatással nem akarta az emberi életet kiemelni sarkaiból. Alkalmat adott, hogy tanulmányozzuk bizonyítékait, igazoltassuk küldötteit. Mindezt azért, mert az embert partnerként szólítja meg az üdvösség rendjében. Önálló döntést akar, mint ahogy az ember baráti viszonylatban is önállóan dönt elhatározásairól.

Amellett azonban megmaradt Istennek. Jézus Krisztusban kinyilvánította irgalmát, erejét, szentségét, felébresztette bennünk a hitet, reményt és szeretetet, de messzeségével alkalmat adott arra is, hogy az élet kísértéseiben, küzdelmeiben, szenvedéseiben elismerjük te-

remtményi mivoltunkat, imára kulcsoljuk kezünket és megtanuljunk a bizalom hangjával közeledni hozzá. Az intézmények arra valók, hogy vallásosságunk emberi maradjon: egymást buzdítsuk, segítsük, egymás példáján épülünk és a botrányok próbára tegyék hitünket. Tehát ami bizonytalanságnak látszik, éppen az a keret a nagykorúság eléréséhez.

Amikor az egyéni kérés, az egyéni erkölcsi döntés, az egyéni halhatatlanság problémává válik, akkor kezdünk Istennel találkozni. Kezd érdekelni a léte, a kinyilatkoztatás tartalma, a szentírás megbízhatósága. Isten azzal mutatja meg hatalmát, felsőbbrendűségét, tapintatát, hogy nincs szüksége rendkívüli eszközökre: az emberi lét kérdésein keresztül is eléink állhat. Akinek kételyei vannak hatalmáról és gondviseléséről, az már vele küzd, aki több világosságot szeretne, az már hitét akarja gyarapítani. A vallásos lelkület ebben a tapogatózásban bontakozik ki. Ahogy Newman mondta: a homályból és jelképekből a világosság felé halad.

Lehetséges a teljes bizonyosság? Az apostolok, Krisztus életének szemtanúi ilyen kijelentéseket tesznek: „Amit saját szemünkkel látunk, amit szemléltünk, amit kezünk tapintott: az élet Igéjét hirdetjük nektek” (1 Jn 1,1). Mi azonban nem vagyunk szemtanúk, mekkora lehet a mi világosságunk? A keresztény hitvédelem fel tud mutatni annyi bizonyítékot Jézus Krisztus történetisége és a szentírás szavahihetősége mellett, mint a világi tudomány bármilyen egykorú történeti esemény mellett. A keresztény filozófiai gondolkodás igazolja a kinyilatkoztatás lehetőségét és felismerhetőségét. Ezzel pedig adva van a teológiának, mint tudománynak a jogosultsága.

Az egyén igazi problémái azonban nem itt, hanem a természetfeletti rend megtapasztalásánál kezdődnek. Akinek nincs hite, ezt vonja kétségbe; akinek hite van, itt szeretne több eligazodást kapni. Mi az a „boldog remény”, amiről Szent Pál beszél? Lehet-e valamit megtapasztalni a természetfeletti rendből? A hit nem csupán valamilyen tétel elfogadása a kinyilatkoztató Isten tekintélye miatt, hanem személyes kapcsolat Istennel. A hit kegyelmi adomány, Isten maga emel fel bennünket a személyes kapcsolathoz. „Maga a Lélek tesz tanúságot lelkünkben, hogy Isten fiai vagyunk” (Róm 8,16). A kegyelmi hatáson keresztül az ember megtapasztalhatja azt az életet,

amiről Szent János beszél. A hit által „közösségben vagyunk az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal” (1 Jn. 1,3). A „boldog remény” csak teljesevé válik annak, amit csírájában már magunkban hordunk.

Beckett említett darabjában nem a hívő ember várakozásáról szól. Inkább sajnálkozva emlegeti, hogy bár az élet értelmetlen, az ember mégis küzd a gondolattal, hogy valami értelme legyen életének. A keresztény hit ellenben követeli, hogy élje dolgozzunk annak, amit várunk. Krisztus kegyelme „jócselekedetekben buzgó néppé” akar tenni bennünket. Amikor a hit létté válik bennünk, megérezzük, hogy az élet szerzőjével léptünk személyes közösségbe. Krisztus a tudatos keresztény életet akarta bizonyossággal jutalmazni: „Aki ismeri és megtartja parancsaimat, az szeret engem. Aki pedig szeret engem, azt Atyám is szeretni fogja... és én kinyilatkoztatom neki magam” (Jn 14,21). A kinyilatkoztatás ugyan a földön nem lehet teljes, a hit homálya megmarad. Annyi bizonyosságot azonban kapunk, hogy a felvillanó kételyek ellenére is kijelenthetjük: „Tudom, kinek hiszek” (2 Tim 1,12). S ez többet jelent, mintha azt mondanánk: tudom *mit* hiszek. Személyileg és elsősorban ugyanis nem a hitigazságok, nem a természetfeletti misztériumok vigasztalnak, hanem a személyes Isten. Amíg éltet a meggyőződés, hogy személyes hivatást kaptam országának szolgálatában s ez a szolgálat átfogja egyéni kibontakozásomat, embertársaim érdekeit, addig az élet nem értelmetlen számomra. Ha nehézségekben és értelmetlenségnek látszó helyzetekben a személyes Istennel vívódom, kénytelen vagyok fölemelkedni gondolataimhoz és meghódolni akarata előtt. Ez pedig a szellemi tökéletesedés útja.

Isten végérvényesen bennünk akarja kifejezni gondolatait, nem a kinyilatkoztatásban. Ő pedig a természetben is remekművet alkotott:

*Hallotta-e valaha valaki a virágok szavát?
Mégis – költő leglázasabb ihlete,
a kémikus szétszedő boncolása vagy szintézise,
a filozófus szillogizmusa meg tudja-e fogni,
ki tudja-e fejezni a szépséget úgy, mint a virág?
Némán, a maga nyelvén.*

(Chandelle)

Az embernek vívódásaival, hitével, cselekedeteivel el kell jutnia Isten gyermekeinek a tökéletességére. Aki ide eljutott, az egész örökkévalóságon át azt tükrözi majd, amit Isten elgondolt róla és amit élete folyamán mondott neki.

AZ IGAZSÁG KERESÉSE

Boldogok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot... Krisztus szavai arra mutatnak, hogy a keresztény embert nem annyira az igazság birtoklása jellemzi, mint inkább a keresése. Életünk lényege az állandó mozgás, feszültség, próbálkozás. Minden megtalált eredmény újabb probléma kiindulása, minden befejezés újabb nyitány.

Ha egy-egy személy meg is nyugszik az általa kialakított rendszer egyensúlyában és szépségében, a következő nemzedék okvetlenül új szempontokat hoz a megítélésben. E nyugtalanság lélektani okai a következők:

A valóság érzékszerveinken keresztül jelentkezik. A kísérletezés és a műszerek csak arra valók, hogy több adatot gyűjtsenek az értelmi mérlegelés számára. Ahogy tökéletesednek technikai műszereink, egyre többet látunk, hallunk, tapintunk az érzékelhető világból és a tapasztalat gazdagsága folytán új összefüggéseket teremtünk vagy új feltételezéseket állítunk. Meddig tart ez a kutatás? Attól függ, milyen gazdag az a természet, ami életünk környezetét alkotja. Ha minden természettudományi kérdésre megfelelénk, még akkor is előttünk állna a filozófiai kérdések sorozata; tennivaló tehát bőven akad.

Az egyes emberek figyelme és érdeklődése mindig korlátozott és magán viseli az egyéniség zártságát. Mindenki más összefüggéseket keres, más következtetéseket von le és ezzel szélesebb alapot vet a teljes igazság építményéhez

A szellemi felvevőképesség tágabb, mint a rendelkezésünkre álló

adatok köre. Az emberi értelem egyszerűen nyitott minden felé, ami megismerhető, ami úgy jelentkezik, mint létező. Ugyanakkor belülről forrászó vágy ösztönzi a szellemi látásra. Minden titkot kihívásnak vesz, le akarja dönteni a záró korlátokat. Van valami egybecsengés a természet rejtettsége és az ember vállalkozási kedve között. Az egybecsengés olyan értelemben is megtalálható, hogy az élet állandó bontakozásban van. Mindig azt találják fel, amire szükség van, hogy az emberiség élete a szaporodás extenzitálásában és a kultúra intenzitálásában gyarapodjék.

Az igazság keresésében sajátosan emberi módszerrel rendelkezünk. *Fokozatokon és ellentéteken át jutunk a tudás birtokába.* Nem intuitív módon ragadjuk meg az igazságot. Az igazság keresésének története egyúttal a tévedések története is. Mindennek az ellenkezőjét is szeretnénk látni, ebből adódik a megismerés, az élet és a történelem dialektikája. Az ellentét meglátása, kiélezése akárhányszor úgy jelentkezik, mint a rossz hatalma. Madách Lucifernek tulajdonítja ezt a módszert, őt teszi meg az „ellentmondás szellemének”. Pedig amennyire a tiszta szellemek képességeire következtetünk, náluk a lényeglátó megismerés miatt csak személyes és végleges szembenállás lehetséges, nem kutató ellentmondás.

A vallási igazság a kereszténységben a kinyilatkoztatás révén jelentkezett. Az istenség maga tárul ki az ember előtt természetfeletti jelek kíséretében, amelyek a közölt igazság bizonyítékául szolgálnak. Elfogadása a hit, amiben benne van a kitérülés Isten felé és a meghódolás tekintélye előtt. Az ellentét keresése ezen a téren a hit visszautasítása, elfordulás Istentől. Az ilyen lüktetés végigvonul az emberiség üdvrendjén. Isten a teremtésben felajánlja az embernek a kegyelmi rendet, de az ember függést lát az Istennel fennálló kapcsolatban, saját lábán akar járni, antitézisbe vonul, ami ebben a viszonylatban engedetlenség, bűn. Az üdvrend oldaláról nézve az ember történelme a megváltásnak, mint szintézisnek megvalósulása. A kegyelem és szabadakarat, az erény és bűn síkján az egyén életében is állandósul az ellentétek sorozata.

Az igazság keresése ma sem lankad. Az emberi szellem nagysága nem abban nyilvánul, hogy egyszer s mindenkorra felállítja az igazság rendszerét, hanem abban, hogy minden rendszert átkutat, egy-

mással összehasonlítja őket, kölcsönöz, átcsoportosít és egyre szélesebb alapra helyezi világnézetét. A teljes megismerés csak az Isten színeljárásában és bírásában valósulhat meg.

A mai világszemlélet típusa a természettudós, aki mindent kísérlettel bizonyít. Addig minden tétel csak hipotézis. Az ember visszavonult a tapasztalati világ megismerésének körére. Saját magának korlátokat szab, nem akar olyan területre behatolni, ahol a kísérlet vagy a matematikai levezetés nem érvényes. Ez a valóság szemlélet azonban nem zárja el a valóságos filozófiai következtetés útját. Az okság elve és rajta keresztül Isten és a szellemi világ megközelítése mindig probléma marad.

A hit krízise a modern szellemben nem jelent okvetlenül teljes elfordulást a kinyilatkoztatástól, hanem időleges megállást a természetnél, mint antitéziséknél. A tudományos és filozófiai fellendülés nem maradhat hatás nélkül a teológiára. A keresztény misztériumokat lehet átfogóbban, szélesebb összefüggésekben is szemlélni, mint eddig történt. Ma már jobban fel tudjuk mérni a létezők hierarchiáját és a teremtő isteni gondolatot, mint a középkorban. A tudomány és teológia felborított egységének megteremtése alapvető követelmény. Előfeltétel a kinyilatkoztatott igazságok új átgondolása. Nem azért, hogy mást lássunk bennük, hanem azért, hogy gazdagságukat jobban megértsük. Az isteni gondolat mindig kimeríthetetlen, akár mint teremtés, akár mint kinyilatkoztatás jelentkezik. Tehát eleve megvan a lehetősége annak, hogy a kinyilatkoztatott hitrendszert is mélyebben felfogjuk és a mai hívő ember problémáira feleletet találjunk bennük.

A modern szellem kritikából és vizsgálódásból áll. A bírálat elérte a vallási hitrendszert és hagyományos berendezkedést. Jöhetett jóakaratból, a haladás iránti lelkesedésből vagy ellenszenvből, mindegy. Kitérni nem lehet előle. Egyre inkább látjuk, hogy a vallásosságnak a belátáson, egyéni meggyőződésen kell alapulnia, nem hagyományos formákon. Csak a meggyőződés irányíthatja a lelkiismeretet, s a lelkiismeretből fakadó cselekedetek nem jelentenek szolgai terhet. A hit csak olyan emberben marad az élet rendező elve, aki világnézetéből kiindulva zökkenő nélkül meg tudja oldani az eléje tártuló kérdéseket.

Mi természetesen a vallási igazság kereséséről beszélünk. A kereszténységben a vallási igazság Istentől ered, ő szól a kinyilatkoztatásban. Végleges és teljes kinyilatkoztatása Jézus Krisztus megjelenése, akiben az Ige testté lett. Embersége az Isten manifesztációja: Aki engem lát, látja az Atyát (Jn 14,9). Ilyen értelemben állítja magáról: Én vagyok az út, igazság és élet (Jn 14,6). A kinyilatkoztatott igazság felismerése a hitben megy végbe, a hit pedig kegyelmi adomány: Csak az jöhet hozzám, akit az Atya vonz (Jn 6,44). Isten egyetemes üdvözítő akaratából következik, hogy az igazság valamilyen fokát mindenkinek felajánlja. Legalább annyit, hogy ő létezik és cselekedeteinknek bírója (1 Tim 2,4; Zsid 11,6).

A keresés mégis egészen emberi mű marad. A kegyelem nem rontja le a természetet, nem teszi egyoldalúvá, nem korlátozza szabadságát. Csak az öncélúság és földhözkööttség zsilipeit lazítja. Amellett felébreszti a rokonszenvet az örök értékek iránt. A döntést azonban az egyénnek kell meghoznia. A keresés feltételez némi céltudatot és hiányérzést. Amikor az ember vágyait, lelkesedését kitöltik az evilági értékek, egy időre megállhat a további kutatás. Nincs benső ösztönzés, ami tovább vinné. A teljes egyensúlyt nem könnyű megszerezni, de elérhető. Ezt tükrözik *Teilhard de Chardin* szavai: aki az ég gyermekének és a föld fiának vallja magát egyszerre, nem emel válaszfalat a két világ közé, engedi, hogy mindkettő hasson lelkére. Egészen hisz Istenben és egészen hisz a világban, hiszen a természet nem ellensége Istennek. Az a feladat valósul meg benne, amit teremője eléje tűzött.

* * *

Ha elemezni akarjuk a hívő és nem hívő különbségét, rájövünk, hogy a kérdés sokkal bonyolultabb, mint látszik. A francia pszichiáter: *Ignace Lepp* (*Psychoanalyse des modernen Atheismus*, 34) ezt írja: „Az igazán vallásos embernél az élet nem értelmetlen, nem céltalan, nem öncél benne semmi. Minden az Absolutum szolgálatában áll. A hinduknál pl. ez a meggyőződés lehet olyan fokú, hogy a jelen élet elveszti értékét. A keresztény embernél – amennyiben hű eredeti tanításához – az evilági létnek megvan a teljes súlya, mégpedig

azért, mert az örökkévalóság erői itt működnek. Ezt a földi életet kell kibontakoztatni, értékessé tenni. Semmi nem jelenthet végleges katasztrófát, még a halál sem". Valóban, ha az élet az örökkévalóságba torkollik és ott személyes egyediségben folytatódik, mint hazatalálás, akkor itt minden erőfeszítésnek megvan az értelme. Szent Pál a pogányokat úgy jellemzi a hívőkkel szemben, hogy „nincs reményük” (1 Tessz 4,13). Az apostol itt természetesen az örök élet reményét érti, ahol az ember Isten életében részesedik.

Az Istennel fennálló hitbeli kapcsolat mellőzése azonban nem mond ellen annak, hogy a nem hívő is rendelkezék földi reménnyel. Nem csupán az egyéni érvényesülés vonalán, hanem az egész emberiséget érintő dolgokban.

A vallásos hitet csak a hívő jellemezheti, hiszen neki van róla tapasztalata. Mivel a hit kegyelmi adomány, a személyes Istennel fennálló kapcsolat nélkül nem jelentkezik. A hívő lelkébe tehát a nem hívő nem élheti bele magát. Inkább csak valami megalapozatlan hiedelmet vél hitnek. Hasonló nehézségekkel küzd a hívő is, amikor a nem hívő lelkületét akarja maga elé állítani. Nem érti, mi töltheti ki a lelket, ami kárpótolja az embert a lét bizonytalanságáért és mi ad lelkesedést, kitartást a komoly munkára.

A hit visszautasításáról csak akkor beszélhetünk, ha valakinek *előzetesen és elégségesen felajánlották*. De hogy hol és mikor történik ez meg, annak eldöntése egyáltalán nem könnyű. Mennyi sok gátlás lehet az emberi közvetítők viselkedésében, mennyi előítélet származhat szokásokból, szóbeszédből vagy a helytelen vallásosság visszataszító képéből.

Biztos, hogy a kegyelmi segítség elégséges az ember üdvösségére, de nem tudjuk, hogy Isten konkrét esetekben hol és mikor osztogatja hatékony kegyelmeit. Meg kell engednünk, hogy a hitnek, mint természetfeletti eligazodásnak, megvannak a természetes előzményei. Nem csupán a teológiában emlegetett előzményekre gondolok, a ki nyilatkoztatás felismerhetőségére, bizonyíthatóságára stb., hanem a benső lélektani előzményekre is. Szükség van valami olyanra, amit metafizikai igénynek mondanak. Az öntudat kifelé törését értjük alatta. Keres egy fogódzó pontot az elmúlás folyamatában, hogy rá támaszkodhassék, és ami célt, értelmet ad életének. Azonban a ta-

pasztalat mutatja, hogy ilyen lélektani hatást természetes célok és élmények is kiváltanak, legalábbis hosszú időre. A hit könnyebben jelentkezik ott, ahol a természetes renden belül előtör az elégtelenség és kielégületlenség érzése.

Akik evilági ideálok szolgálatába szegődtek, azok is érzik az élet értelmét és őszintén örülnek eredményeiknek. Számunkra a kérdés csak az, hogy a szellemi lélek igényei véglegesen megállhatnak-e földi értékeknél. Hegel pl. abban látta az ember és állat alapvető különbségét, hogy az ember vágyai minden mértéket felülmúlnak. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy az ember nyitva áll a végtelen értékek felé. Amit tapasztal, az mind véges, tehát sehol véglegesen nem köthet ki. Érdekes tünet az is, hogy az ember saját munkakörét, eszményeit, eredményeit hajlandó idealizálni. Kapcsolatba hozza őket a közösség javával, az utókorral stb. Saját eszméinek szeretne másokat megnyerni, fáradozásainak maradandó hatását látni. Amikor megállapítja, hogy lett valami eredménye munkásságának vagy tett valamit a közért, a maga módján éppúgy vígasztalja magát, mint a vallásos ember az örök jutalmazás hitével.

A hit kifejezőmódjában széles skála áll előttünk. Szoros értelemben vett hívőnek azt nevezzük, aki elfogadja a krisztusi kinyilatkoztatást az egyház megfogalmazásában. Az ember tudata és magatartása azonban annyira rétegződött, hogy lehetségesek a legkülönbözőbb lélektani állásfoglalások. Valaki lelke mélyén elfogadhatja a szellemi Isten létét, de nem azt a kifejezőmódot, ahogyan esetleg környezetében látja, mert azt naivnak, idejétmúltnak tartja. Akárhányszor a hittől való elfordulás inkább csak a vallási formáktól való elszakadást jelenti. Adott körülmények között emberileg nehéz megállapítani, vajon valakiben megvan-e még az a hit, ami a szentírás szerint szükséges az üdvösségre, ti. elfogadni Isten létét, mint az üdvrend szerzőjét.

Általában könnyen kimondjuk, hogy korunkban a hit visszautasítása szinte szokatlan világjelenség lett. A kijelentés igaz akkor, ha a hit megvallásának hagyományos formáit vesszük alapul. Másként áll azonban a dolog, ha a benső lelki tartalomra gondolunk. A filozófiában, irodalomban és a mindennapi élet adottságaiban sokkal több a küzdelem az istenfogalommal, mint első látszatra gondolnánk.

Már az figyelemre méltó, ha valaki igazolni akarja Isten nemlétét. Érvelésével mindenképpen túllépi a tapasztalat és a természettudomány területét, még akkor is, ha csupán negatív megállapításokat tesz. Sokan nem is magát az istenfogalmat utasítják el, hanem csak valamelyik történelmileg kialakult vallási rendet, amit az emberi fogatkozások miatt nem tudnak összeegyeztetni egy elképzelt isteni jósággal és bölcsességgel.

* * *

A hívő számára az ateizmus akárhányszor gyakorlati kérésé válik környezetének magatartásában. A gyermek megtapasztalja a szülőnél, a szülő a gyermeknél, a házastárs a házastársnál. Aki a hittel az üdvösséget is egybekapcsolja, az nem csupán a saját lelkéért aggódik, hanem mindazokért, akiket szeret. Joggal kérdezi tehát, mi az elzárkózás oka? Tud-e rajta segíteni? Vagy egyáltalán hogyan igazolja ilyen környezetben saját magatartását? Mivel minden ember vissza nem térő külön egyed és az isteni gondviselés útjai titokzatosak, konkrét felelet helyett csak néhány elvet szögezhetünk le.

Biztos, hogy a *bit kegyelmi adomány*. Krisztus kereken kijelentette: Csak az jöhet hozzám, akit az Atya vonz (Jn 6,44). Erre a megjegyzésre épül Szent Anzelm imája: „Uram, taníts meg keresésemre, s nyilatkoztasd ki magad, ha kereslek. Csak úgy kereshetlek, ha te hívsz, s csak úgy talállak meg, ha megmutatod magad. Engedd, hogy keresselek vágyaimban és vágyakozzam utánad a keresésben. Engedd, hogy megtaláljalak a szeretetben és szeresselek a megtalálásban.” Másrészt Isten azt is „akarja, hogy minden ember üdvözüljön és az igazság ismeretére jusson” (1 Tim 2,4). Azonban nem tudjuk, hogy a hitnek milyen fokát éri el valaki, vagy életének melyik szakaszában jut el az Istennel fennálló személyes kapcsolathoz. Isten teremtoi hatalmát figyelembe véve mégis feltételezhetjük, hogy a keresés sokkal általánosabb, mint gondoljuk. Szent Pálnak is ez volt a meggyőződése, amikor a pogány Athénben meglátta az Ismeretlen Istennek szentelt oltárt és kijelentette: „Azt hirdetem nektek, akit ismeretlenül is tiszteltek (ApCsel. 17,23). Napjainkban C. G.

Jung és iskolája mutatott rá arra a törekvésre, hogy az ember szinte benső kényszertől hajtva igyekszik egy-egy eszmét vagy személyt oltárra helyezni s előbb-utóbb áldozatokról is gondoskodik (*V. White: Gott und das Unbewusste*, 16). Tudatalatti világunkban megvan a tendencia, hogy valamit legfőbb igazságnak és tekintélynek ismerjünk el. A kegyelem éppen ebbe a törekvésbe kapaszkodik bele, hiszen az ember természeténél fogva alkalmas arra, hogy felvételt nyerjen a természetfeletti világba. A kegyelemnek nem kell megmásítania természetünket.

Az ellenvetések mögött, – ahogy *K. Rahner* megállapítja (*Schriften zur Theologie* V. 14) – többnyire az élet olyan jelenségeinek megtapasztalása áll, amelyek a lelket fáradttá, sötétté, kétségbeesetté teszik. Az ember érzelmi hatások alapján is kialakíthatja egyéni filozófiáját s magatartásának tudományos vagy irodalmi formát ad. A vallás ellen felhozott értelmi érveket rendszerint megelőzik az érzelmi, amelyek a tudatban vagy a tudat alatt már meghatározzák az egyén magatartását. Sok modern ember *A. Camus* útját járja, ha nem is olyan kisarkításokkal, mint ő. Nem tudnak megbirkózni a világban tapasztalható értelmetlenséggel és ellentmondással. Nemlétezőnek mondják Istent és hozzáfűzik: ha létezne, akkor is küzdenének ellene, mert rossz világot alkotott. *Camus* regényeiben a világ törvény és értelem nélküli kavargása, az emberek cél nélkül nehezítik egymás életét és irtják egymást. Ő maga nem Isten ellen lázad, hanem a világ értelmetlensége ellen. Ha némi hite lenne, Istent tenné felelőssé a rosszért, de ettől a lépéstől visszaretten, mert nem egy példát lát a történelemben, hogy akik az emberek nevében Isten ellen lázadtak, azok nemsokára magukat istenítették.

Mások úgy látják, ha volna Isten, erőteljesebben mutatkoznék meg azok életében, akik hisznek. Nevezetesen a kereszténység magát Krisztus küldetése folytatójának nevezi, ezért azzal a követelménnyel lehet ránézni, hogy tükrözi-e Krisztus szentségét, erényeit, karizmatikus erejét. *Rabindranath Tagore* úgy látta, hogy a kereszténység hatályaon kívül helyezte a hegyi beszédet, helyére lépett a jogi szigor és a hitviták hangulata. Mások arra hoznak példát, hogy nehezen

birkózott meg a modern világ szellemével. Botránkoznak az egyházban tapasztalható gyengeség, korlátoltság, rövidlátás miatt. Sokszor elmaradunk az idő követelményei mögött, túl sokáig védelmeztük a középkori kiváltságokat, a régi világképet és kevés megértést tanúsítottunk a természetes értékek iránt. A kereszténység emberi arcát kár lenne takargatnunk. Az ember ott is ember marad, sokszor kevés a bátorsága a jövőbe nézni, túl hamar nemet mond új kezdeményezésekre, ahol nagyobb körütekintéssel igent is mondhatna. Példákat hozhatunk arra, hogy egyházi vezető emberek inkább a hatalommal tartottak, minthogy a szegények és kisemmizettek szószói lettek volna. A kívülállók pedig nem egy esetben szigorú ítélőbírót láttak benne, nem jóságos anyát, aki az önmegalázás végső határáig utanamegy távoljáró gyermekének. Akárhány esetben az evangélium nagyvonalú és a megváltás örömét hirdető légköre helyett igehirdetésünk az imakönyvek lelkítükreinek magyarázatává szűkült. A világtávlatokban gondolkodni kezdő modern ember ilyen esetekben hajlandó volt a kereszténységet kinőtt gyermeki ruhának tekinteni, nem meghívásnak „Isten fiainak szabadságára” (Gal 5,13).

* * *

Az igazság keresése azonban azt jelenti, hogy ne álljunk meg a negatívumoknál. Ha már valaki a fentebbi kifogásokkal mond ítéletet a keresztények viselkedéséről, elárulja, hogy lebeg előtte egy eszmény, amit az illetőknek szerinte meg kellene valósítaniuk. Nem nehéz olyanokat sem találni, akik komolyan törekszenek az eszmény megvalósítására. Közben nem szabad szem elől téveszteni, hogy az isteni az egyházban is embereken keresztül valósul. Az emberi arculat ellenére igaz marad az I. Vatikáni Zsinat megállapítása, hogy az egyház a maga történeti valóságában Isten természetfeletti beavatkozásának nagy jele. A kegyelem éppen arra segíti az embert, hogy ne vezettesse magát érzelmi csalódásoktól, hanem lássa meg a pozitív értékeket is. Természetünkben rejlik a kényelmesség, és sokszor megelégszünk a féligazsággal. Milyen nehéz néha egy kérdést feltenni vagy egy lépést megtenni, ami teljes világossághoz juttatna. A vallási igazságnál fokozottabb mértékben jelentkezik a tartózkodás,

mert itt nem egyszerű elméleti tényállásról van szó. A kinyilatkoztatott igazsággal együtt Isten létét fogadom el, aki teremtetője, bírāja és célja életemnek. Ezért a kinyilatkoztatás követelmény és erő, illetőleg hatalom, amivel lehet bírkózni, ami elől lehet menekülni vagy ami előtt meg lehet hódolni. Innen érthető, hogy a kinyilatkoztatott igazság képviselői és hirdetői felé mindig személyesebb a magatartás, mint más tanok képviselői felé. Az emberek úgy érzik, ez most be akar hatolni magánéletembe, korlátozni akarja függetlenségemet, ezért az elutasítás könnyen jelentkezik. Viszont aki létének felemelését látja benne, az rokonszenvvel fogadja a tanítást és képviselőjét.

A szentírás a görög „aletheia” szóval jelöli az igazságot, ami elnem-rejtettet, nyilvánvalót jelent. *Heidegger* az igazságot „a lét nyitottságának” mondja (Offenheit des Seins). A létező mintegy betekintést enged önmagába, feltárja titkát, összefüggéseit. A tudomány haladása mutatja, hogy az embert érdeklik a természet titkai s kihívásnak tekint minden rejtelmet. A filozófia sokféle iránya igazolja, hogy a metafizikai titkok sem hagyják érdektelenül. A valástörténet pedig annak a bizonyítéka, hogy nem tudott napirendre térni az istenség léte és akarata fölött. Minduntalan visszatér a kérdés, honnan vagyunk, mi a célunk, mi az oka a bennünk található erkölcsi felelősségnek, van-e remény a boldogságvágy kielégítésére? Minderre csak akkor kaphatunk feleletet, ha a lét teljessége feltárul előttünk. Valamilyen igazságot mindig keresünk, „az igazság” csak a magátólvaló örök létező lehet, aki személyes valóságban feleletet ad minden kérdésre. Amikor a természet titkait kutatjuk, az ő gondolatait tárjuk fel, tehát végeredményben utána tapogatózunk; amikor cselekedeteink erkölcsi jellegét figyelembe vesszük, tudatosan vagy tudatlanul az ő akaratahoz mérjük magunkat. A kinyilatkoztatást azért adta, hogy világosságot gyűjtson bezárt földi létünkben és megkönnyítse keresésünket. Ha ő az igazság, az emberiség végérvényesen nem ismerheti félre. Ahogy minden létezőt ereje tart fenn, úgy tud minden értelmet is maga felé irányítani. Nem erőszakkal teszi, hanem azzal, hogy belénk oltotta az igazság olthatatlan vágyát.

Isten örök igazsága Krisztus személyében és tanításában jelent

meg. Ő maga erre céloz, amikor kijelenti: Aki abból a vízből iszik, amit én adok neki, nem szomjazik soha többé (Jn 3,14). A szomjúság teljes kielégítését fenntartotta a színélátás idejére. Itt még az a helyzet, hogy minél jobban megismerjük őt, mint embert és mint Istent akiben emberi létünk kérdései kitárultak és megoldódtak, annál inkább vágyódunk utána.

A vele való találkozás a hitben és szeretetben személyes beszéddé válik. Ő képes megnyugtatni, hogy benne az isteni lét teljessége mutatja arcát felénk; egyelőre csak „tükörben és homályosan” (1 Kor 13,12), de a teljes megnyilatkozás reményével. A keresés itt is keresés marad, az emberi kínlás minden skálájával. Szent Pál egyenesen sóhajtozásnak és vajúdásnak nevezi ezt a töprengő-várazgó lelkületet (Róm 8,22). De a titok olyan, mint egy szeretett személy benső világa, akiről tudjuk, hogy a mienk és alkalmas időben megnyilatkozik előttünk. A vallási igazság őszinte keresésében mindig benne van a kegyelmi mozzanat, a „Lélek zsengeje” (Róm 8,23). A kegyelem pedig Istennek személyes hatása. A rejtettség ellenére hírt ad jelenlétéről, jóakarataról s ez teszi felemelővé, boldogítóvá keresését.

A FILOZÓFIAI ISTENÉRVEK ÉRTÉKE

Isten létének kérdését tekinthetjük az egyéni élmény meggyőző erejével vagy a logikai bizonyítás szempontjából. Sokan csak a belső, élményszerű meggyőződésnek tulajdonítanak igazi jelentőséget. *Julien Green* pl. így ír háborús naplójában: „Ne a könyvekben keressük Istent, kivéve az evangéliumot, a könyvek könyvét. Hiszen Isten előbb és tökéletesebben volt bennünk, mint a könyvekben. Ő az, akit örökké újra föl kell fedoznunk. Azért mondom, hogy örökké, mert örökkévalóságunk majd kétségtelenül ebben az állandó felfedezésben áll. A róla adott meghatározások sokszor akadályoznak igazi megismerésében. A lelki könyvek, ha mégoly gazdagok is, legtöbbször szisztémát állítanak föl, pedig Istent nem lehet rendszerbe sorolni, mégis nagyobbára ilyenek helyettesítik Őt az olvasó lelkében. Egy tanulatlan embernek Istenről feltörő sejtése nemegyszer fenségesebb, mint a teológia professzorainak írása. Egyre bizalmatlanabb vagyok azokkal szemben, akik nem tudnak Istenről beszélni anélkül, hogy szövegeket ne idéznének, mintha történeti személyiség leírásáról lenne szó.” Pascalról ismeretes, hogy egy ilyen élmény írott emlékét hordozta ruhájában szíve fölött, mint állandó belső hitvallást.

Ez az élmény hitből és kegyelemből fakad, nem természetes megismerésből. De *Maritain* a filozófiai megismerésben is feltételez valami természetes ráhangoltságot: „A metafizikához szükségünk van adottságra. A geometriai alakzatokat sem boncolgathatja senki, ha nem látja őket a térben. Hogyan tárgyalhatná az a metafizikát, aki nem látja a lényegét a megismerhető dolgokban. Költőnek és meta-

fizikusnak egyaránt szükséges a gyakorlat, de a próbálkozás egyiknél sem elegendő, ha hiányzik a veleszületett képesség” (Die Stufen des Wissens, 12). Kétségtelen, hogy nem tagadhatunk valami élményszerűséget Isten létének gyakorlati elismerésében. A legtöbb ember nem következtetés útján jut el fogalmához, hanem készen kapja. Ha Isten valósága megragadta lelkét, akkor hordozza, világnézetének központjába helyezi, esetleg küzd vele, de nem tagadhatja a személyes kapcsolatot.

A primitív népek életének vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy a szellemi és világfeletti istenség nem ismeretlen náluk. Amennyire visszanyúlunk a történelemben, mindig megtalálható a hit valamilyen felsőbbrendű lényben. Sokat vitatkoztak már az istenfogalom eredetéről. Annyit joggal megállapíthatunk, hogy a fogalom inkább egzisztenciális, nem intellektuális, azaz nem következtetésen felépülő reflexió eredménye, hanem valamilyen meglátás vagy hagyományé. Az istenség egyszerűen van és itt van. Platon és Arisztotelész példája mutatja, hogy a gyakorlatban milyen nehézségekkel küzdött az értelem, amikor el akart jutni a személyes Isten fogalmához, illetőleg igazolni akarta. Bár a történelemben visszafelé kutatva inkább sokistenhívést találunk, nem monotheizmust, de a külszín soha nem rejti el az egy Istenről szóló sejtelmet. Az emberi szív mindig bensőségesebb volt, mint a közszellem vagy a mitológiát alkotó fantázia. Erős érvek szólnak amellett, hogy a sok isten árnyyszerű képe mögött kutatták az ismeretlen Istent, aki előtt felelősséget éreztek és akihez szükségükben fohászkodtak. Ki és mi táplálta ezt a sejtelmet? Az apologéták nemegyszer hivatkoztak az őskinyilatkoztatás maradványára. De ilyen hagyomány nem bizonyítható és kevés a valószínűsége annak, hogy egy gondolattartalom külön természetfeletti beavatkozás nélkül évezredek alatt tisztán maradjon. A teológus ellenben számolhat az a kegyelmi beavatkozással, ami következik Isten egyetemes üdvözítő akaratából. Mivel az ember csak szabadakarátú állásfoglalással dönthet örök sorsáról, Isten valamilyen kegyelmi intuícióval lehetővé ad a hitre. Az újplatonikus Plotinosz félre is dob minden következtetést s a misztikus élményt, az extázist teszi az istenismeret forrásává.

* * *

El kell ismernünk, hogy Kant óta nem katolikus bölcselelő alig foglalkozik a hagyományos istenérvekkel. Úgy gondolják, hogy Kant döntően aláásta azok erejét és a metafizika érvényét. A hivatalos egyházi álláspontot az I. Vatikáni Zsinat szögezte le: az ember a természetes ész világánál látható dolgokból eljuthat a személyes Isten ismeretére. Megjegyezzük, hogy a zsinat nem filozófiai tételt tett dogmává, hanem kinyilatkoztatott igazságot. Határozatát a szentírásra és a hagyományra támaszkodva mondta ki. A zsinat továbbá csak az értelem képességéről beszél, de semmit sem mond arról, hogy az egyes emberekben meglevő istenfogalom a pusztá értelem munkája-e vagy már benne van a kegyelmi segítség is. Határozott érveket sem foglal bele döntésébe, csak általánosságban hivatkozik az oksági következtetésre. Végül csak annyit állít, hogy az értelem „megismerheti” Istent, nem pedig azt, hogy a motívumok hatása alatt szükségszerűen eljut erre az ismeretre. Vagyis az oksági reflexió végén nem olyan szükségszerű a következmény kimondása, mint egy matematikai levezetésnél vagy közvetlen tapasztalásnál. Ez a dolog természetéből folyik.

Egyes filozófusok nemcsak a látható világból akartak Istenre következtetni, hanem úgy gondolták, hogy szükségszerű léte valamiképpen benne van a fogalmában. Szent Anzelm híres okoskodása így szól: Isten az, akinél nagyobb nem lehet elgondolni. De akkor léteznie kell, mert ha nem léteznék, elgondolhatnánk nálánál nagyobb, ti. olyat, aki létezik is. Már kortársai megjegyezték, hogy érvelése a fogalom rendjéből átcsap a valóság rendjébe, tehát nem helytálló. Descartes ilyen formában adja elő gondolatát: Amiről világosan látjuk, hogy hozzátartozik valakinek a természetéhez, azt állíthatjuk róla. Isten fogalmánál világos, hogy lényegét a lét alkotja, tehát a létezést állíthatjuk róla. Ez az érv is kevés, mert csak annyit mond, hogy ha Isten létezik, lényege azonos a létezéssel vagyis ő a szükségszerű létező. Létezését viszont külön kell kimutatnom. Leibnitz így próbálkozik: Lehetséges olyan lény, akinek az a lényege, hogy létezzék, tehát Isten létezik, mert a létnek léteznie kell. A felelet erre is csak ilyen: Ha valami gondolatomban lehetséges, nem biztos, hogy rajtam kívül is lehetséges. Ilyen feltételezéssel nem jutok ki magamból.

Nem vitatható azonban, hogy a nagy gondolkodók töprengése mögött ez a megfontolás áll: Ha van logikai rend, kell lennie metafizikai rendnek is, s a kettőnek valahol egyesülnie kell. Én mint esékény ember nem vagyok a logikai rend forrása, csak felismerem, kikövetem. Kell lennie valakinek, aki maga az örök törvényszerűség. Ha így értelmezzük az érveléseket, nem mondhatjuk, hogy illetéktelenül csapnak át a gondolkodás rendjéből a valóság rendjébe.

A tapasztalati világból vett bizonyításokat Arisztotelész után Szent Tamás építette ki. Fogalmazása ugyan a régi fizikai világképet tükrözi, de az elgondolás ma is helytálló. Az ún. „öt út” visszavezethető erre a három gondolatra:

1. Tapasztalunk kölcsönös hatásokat a létező dolgokon. Minden dolog a maga egyediségében mástól függ, nem önmagának oka. Ha a végtelenbe nyúlunk vissza, az okság akkor is követelmény marad, tehát az első abszolút létező felvétele szükségszerű gondolat.

2. Minden tapasztalati tárgy elgondolható úgy is, hogy nem létezik vagy másként létezik. Minden részében alá van vetve törvényeknek, kötöttségeknek és nem áll elénk azzal a sajátsággal, hogy a létet teljességben és a maga erejéből bírja. Ezért a tapasztalati világot esetlegesnek mondjuk. Viszont a kiindulás csak olyan valaki vagy valami lehet, aminek léte szükségszerű. Az örök, változatlan, szükségszerű létező feltételezése ezért követelmény.

3. A cél fogalma együtt jár a dolgokkal. Semmit sem írhatok le, nem magyarázhatok meg a céljának ismertetése nélkül. Minden dolog jó valamire, minden történés vagy cselekvés valamilyen eredmény érdekében játszódik le. Azonkívül az élettelen anyagban és a szerves testek világában meg lehet figyelni bizonyos rendszert, törvényszerűséget, harmóniát. Az atomok belső szerkezetétől az organizmusok működéséig sok olyan jelenséget és funkciót figyelhetünk meg, ahol az egyensúly, a kölcsönhatás és a következetesség nemcsak csodálatos, hanem matematikai képletekkel is kifejezhető. Ezek az adottságok csak értelmes ösoknak elgondolásai lehetnek. Egyáltalán nem szükséges, hogy mindenütt meglegyen a törvényszerűség. Elég, ha annyi található, amire rámondhatjuk, hogy nem lehet a véletlen eredménye. Az anyagvilág velejárója a bomlás, pusztulás, tehát abszolút rendről nem beszélhetünk, de annyit megállapíthatunk,

hogy a tapasztalható rendellenesség is a rend felbomlásából ered, tehát időrendben is első az értelmes elgondolás. Az élők világában tapasztalható célszerűséget szeretik a külső hatásokra és az alkalmazkodásra visszavezetni és az öröklés eredményének tekinteni. De ha a fejlődés alapján állunk, az alkalmazkodási képességet fel kell tételeznünk a legelső szerves molekulában is, mert csak így volt képes túlélni a környezet bomlasztó befolyását. Ahol pedig megtalálható a belső alkalmazkodási képesség, ott már célszerűségről kell beszélnünk, amit valaki mégis csak elgondolt.

Kant nyíltan felvetette a kérdést, hogy van-e bizonyító ereje az érveknek? Saját módszerének megfelelően ilyen választ adott: A tapasztalati dolgok önmagukban léteznek, de mi csak benső kategóriáink alapján ismerjük meg őket, nem pedig úgy, ahogy léteznek. Az okság elvéről is csak azt mondhatjuk, hogy az a mi tapasztalásunk törvénye, nem a dolgoké. Ezért csak addig terjed, ameddig a tapasztalás. Távolabbi okra már nem következtethetünk, ezért a tiszta ész nem ismerheti meg Istent. Ellenben megismerheti a gyakorlati ész, amely ezzel a gondolatmenettel dolgozik: Mindnyájan felfogjuk az erkölcsi kötelesség parancsoló erejét. A jót meg kell tenünk, a rosszat el kell kerülnünk. A lelkiismeret hallatja szavát a cselekedet előtt, alatt és után. Az ismeret helyessége és a cselekedet erkölcsisége szerint buzdít, helyesel, visszatart vagy vádol. Ennek az általános törvénynek nem lehet más szerzője, csak az erkölcsi szankcióról gondoskodó Isten.

Ha ezt figyelembe vesszük, Kantot nem mondhatjuk agnosztikusnak. A gyakorlati ész éppúgy az ember képessége, mint a tiszta ész. Miért kellene egyiknek a megállapítását filozófikusabbnak, tudományosabbnak tekinteni, mint a másikét? A gyakorlati ész kritikájának második könyvét a szerző maga is így fejezi be: „Az ész követelményeinek tárgyalása igazolja – amit egyébként az ember és a természet tanulmányozása eléggé tanít –, hogy az a kifürkészhetetlen bölcsesség, ami által léteznünk, nem kevésbé csodálatra méltó annak alapján, amiben részesített.” A probléma tehát nála nem az, hogy Isten létezik-e vagy sem, hanem csak az, mit mondhat róla az értelem és hogyan mondhatja el.

* * *

A szenttamási érvekben kétségtelenül megtalálható a logikai erő. Mivel mindegyik követeli a tapasztalati világon kívül eső ősokot, Isten létét *bizonyíthatónak* tartjuk. A bizonyítás természetesen filozófiai, nem matematikai vagy fizikai. A záradék minden esetben posztulátum, követelmény, s filozófiai módszerrel nem is kívánhatunk többet. Itt van szükség a Maritain által emlegetett metafizikai érzékre. Az érvelés konkrét adottságból indul ki, de nyitott területre vezet. Az esetlegessel szembeállít egy szükségszerű létezőt, a rend láttán feltételez egy értelmes rendezőt, de annak kilétét nekünk kell megfogalmaznunk a tapasztalati világban fellelhető adatokból. Semmi eszköz nem áll rendelkezésünkre, ha eltekintünk a kegyelmi segítségétől és a kinyilatkoztatástól. Az okság és az ok, fizikai rend és a logikai követelmény közötti űrt nekünk kell kitöltenünk. A pusztalevezetés nem elegendő, a feleletet meg kell fogalmaznunk, s ez már személyes munka. Aki nem vállalja, annak a kanti álláspont értelmi alibi lesz. Sertillange szerint paradoxonokkal dolgozunk, mert a felfoghatatlant kell felfognunk, a megismerhetetlent kell megismernünk. Ha kimondtuk létezését, érezzük, hogy lényegében megismerhetetlen marad. Ez a régiek *docta ignorantia*-ja, belátott tudatlansága.

A bizonyosság kérdésével kapcsolatban megjegyezzük, hogy az okság elvét valóban logikai követelménynek és egyetemes törvénynek tartjuk minden esetleges létezőre nézve, de nem természettudományos fogalmazásban. A természettudomány ugyanis nem öleli fel a természetet minden vonatkozásban és nem tárgyalja minden szempontból. Ez egyszerűen módszeréből következik. Módszere az elemzés és mérés; ezek alapján szintézist csinál és hipotéziseket állít fel. Azok helyességét ismételt méréssel ellenőrzi. Ezért, ami nem mérhető, kívül esik a természettudomány körén, pl. a természet szépsége. Pedig ez is realitás. A minőségeket is csak annyiban tárgyalja, amennyiben azokat mennyiségi elem hordozza. Az elemzés és a mérés csak a jelenségek mérhető okáig hatol és mást nem is vehet észre. Ha pl. valaki az élet mibenlétének vizsgálatakor fizikai és kémiai módszert alkalmaz, akkor az életnek csak fizikai és kémiai funkcióit állapíthatja meg. Ha szerepelnek más tényezők, azok ismeretlenek maradnak.

Istent a lét egyetemes forrásának tekintjük, nem a természeti funkciók közvetlen okának. Ő nem osztható, nem mérhető, részei nem határolhatók el, nem tartozéka a világnak. Létét azért állítjuk, mert számunkra a tapasztalati világ nem magyarázza önmagát. A természettudomány a maga területén éppúgy nem mondhat semmit Istenről, mint a természet szépségéről. A természettudomány számára mindegy, hogy Isten létezik-e vagy nem. Ha nem léteznék, azt sem tudná bizonyítani, mert eszközei az ilyen feladatokhoz elégtelenek. A lét ősoka egészen más, mint a természetben tapasztalható okok. Őt azokban nem lehet behelyettesíteni. Léte nem is teszi fölöslegessé a természetes okokat. A természet egészen természet, megvan saját léte, törvényszerűsége, fejlődése. Ezeken belül a természettudományos módszer a jogosult és nagyszerű hivatás áll előtte.

A természet mint teremtmény olyan önállóságot kapott, hogy magában állhat, zárt egészet alkot és a kutató elme mindig mélyebbre hatolhat folyamatainak láncolatában. Ez az önállóság a természet méltósága. Még feltűnőbb a szabadakarat önállósága, hiszen tudatosan szembefordulhat teremtményével. Amikor a tudósok belemerülnek a természet kutatásába és szaktárgyukon belül hallgatnak Istenről, ezzel nem Istent sértik, hanem a természet méltóságát hirdetik. Istent nem a laboratóriumi adatokban kell keresnünk, hanem az emberi elme végső okokat kereső kérdéseiben.

Nem tagadható azonban, hogy a szédületesen fejlődő tudomány sokak előtt elhomályosítja a metafizikai következtetés szükségességét. Az eredmények azt a látszatot keltik, hogy a természettudományos módszer mindenható és egyszer minden titkot megold. Az anyagvilág egyre inkább úgy jelenik meg előttünk, mint hihetetlen gazdagságú ismerettárgy, ami egyre újabb specializálódásnak nyújt teret. A kísérlet és matematika mindig hoz valami eredményt, vagy legalább új próbálkozások lehetőségét veti fel. Ezzel leköti az érdeklődést s az ember hajlandó megállni a tapasztalható adottságnál. A bölceleti kérdést nehezen veti fel, mert ahhoz el kellene hagynia módszerét és tisztáznia kellene személyes viszonyát a mindenség végső okához. Valahogy úgy, mint ha valaki berendezett lakást örököl s egész figyelmét leköti a kapott dolgok megismerése, kipróbálása, s közben el is feledkezhet a végrendelkezőről.

Pedig a bölcseleti kérdés nem válik fölöslegessé. Ma már felsoroljuk az atom ismert alkotó részeit. Kiszámítjuk, hány atom van egy átlagos nagyságú csillagban. Számításokat végzünk arról, hogy ha a minket körülvevő 2 milliárd fényév sugarú képzeletbeli gömbben az összes ott levő tejútrendszerek atomjai egyenletesen elosztódnának, az anyag sűrűsége akkora lenne csupán, mint ha Földünket üres gömbnek véve megtöltenénk egy köbcentiméter víz felszabadult atomjaival. Einstein képlete alapján tudjuk azt is, mennyi energia halmozódik fel az anyag ölén. De lényegében többet tudunk arról, mi az anyag, mint Galilei idejében? Minden részéről állítható, hogy így van, de lehetne másként is. Minden ígylétet megelőz valami lét és mindegyikből lehetne más lét. Éppen ez az adottság, kötöttség, nem-szükségyszerűség jelenti a létbeli esetlegességet. Szükségszerű létező csak úgy gondolható el, mint abszolút tökéletes létező. Önerejéből bírja mindazt, amivel rendelkezik, azért minden képességet egyszerre és végtelen fokban birtokol. Nála nem képzelhető el fejlődés, bomlás, építés, korlátozás és tehetetlenség. Ő maga a lét, a teljes harmónia, a gondolat, az abszolút szellem. Mivel minden tapasztalati dolog előtt feltehető a kérdés, hogy miért és honnét van, kell lenni valakinek, ami másként létezik s aki maga a felelet minden kérdésre.

* * *

Meurers (Die Frage nach Gott und die Naturwissenschaften) nemrég megjelent művében hívja fel a figyelmet arra, hogy Isten létének kérdését nem lehet tárgyalnunk az ember személyes struktúrájának figyelembevétele nélkül. Az Isten-fogalom felvetése ugyanis különbözik minden más fogalométól. Azoknál elválasztható a tartalom és a létezés. Beszélhetek pl. tündérekéről, óriásokról, Mars-lakókról anélkül, hogy létük vagy nemlétük áttörné a pusztá kíváncsiság keretét. Az Isten-fogalom tartalma ellenben az, hogy ő az abszolút kezdet, a mindenség teremője és az erkölcsi rend szankciója. A lét és nemlét feszültségét átélő ember csak úgy gondolhat rá, mint személyes valóját befolyásoló, korlátozó, irányító ellenpólusra. Ezért feleje fordul vagy elfordul tőle, de igazában soha nem lehet közömbös.

Legfőljebb olyan fokban, ahogyan a mindennapi célok lekötik figyelmét.

Személyiségünk átélése lélektanilag az öncélúság és függetlenség felismerésében jelentkezik. Az ösztönös és érzelmi momentumok még fokozzák és színezik az öncélúság tudatát és a társadalmi tényezők függvényévé teszik. Ezért egyik korban az individuális törekvés jut túlsúlyba, máskor a szakrális rend válik az evilági törekvés áldozatává. A személyes szabadságot kétféleképpen értelmezhetjük. Jelentheti azt, hogy szabadok, függetlenek vagyunk valami kötöttségtől. Ebben az esetben az ember csak magát akarja és nem illeszkedik bele az őt körülvevő értékrendbe. A túlzó individualizmus ebbe az irányba hajlik. Jelszava az, hogy lehetőség szerint kevés kötöttséget vállalni, ami aztán megérzik a házassági hűsége, a gyermekek nevelésén, a munkafegyelmen, a határozott világnézet kialakításának kerülgetésén. Az egzisztenciális kérdések feszegetését nem tartják időszerűnek.

A szabadságot azonban nézhetjük úgy is, ahogy Bergson meghatározza: a konkrét személy viszonya a végrehajtandó feladathoz. Itt a szabadság az emberi képesség és igény kielégítése pozitív irányban. A vonat akkor szabad, ha célja felé mehet. Az ember akkor, ha megvalósíthatja és kibontakoztatja képességeit, elérheti célját. A cél fogalma azonban eszközökkel, feladatokkal, áldozattal kapcsolódik. Itt már az ember nem csupán önmagát akarja, hanem kilép öncélúságából. Akarja magát minden emberi kapcsolatával együtt, amelyek létét meghatározzák és kitöltik.

Isten elfogadása nem korlátozza az értelem igazságkeresését, sem az akarat alkotási vágyát, legfőljebb határozott irányt szab mindkettőnek. Ellenben korlátozza az öncélúságot és az erkölcsi magabizárkózást. Ezért mondjuk, hogy vele kapcsolatban nem egyszerűen ismeretelméleti problémáról van szó, hanem olyanról, ami egyéni létünket érinti. Isten fogalmában benne van a teremtő és bíró szerepe, s ebből adódik a személyes célzat a kérdés felvetésében. A teremtőnek létemmel tartozom, a bíró a végső szankció hordozója a bennem levő erkölcsi kötelezettségek számára. Olyan ember még nem akadt, aki minden szabályon és kötelezettségen túltette volna magát. A lelke mélyén mindenki erkölcsi lénynek tudja és vallja magát.

A felelősségtudatot komoly gondolkodó még nem vonta kétségbe. Legföljebb egyes filozófiai irányok más és más magyarázatot adtak neki. Egyesek az erkölcsi megalapozást a társadalom belső szokásaira, berendezkedésére vezetik vissza. A szankciót a becsületben, a közösségben, az államban vagy valamilyen értékrendben látják, mint Nik. Hartmann vagy Max Scheeler. Az emberiségben azonban minduntalan visszatér az egyetlen végső szankció, Istennek és a túlvilági létnek kérdése. Ezért mondtuk, hogy Isten megismerése és létének bizonyíthatósága több, mint elméleti probléma. A személyes vonatkozás nem kapcsolható ki belőle. Azt is említettük, hogy a metafizikai gondolatszövés nem mindenkinek kenyeré, az istenfogalmat az emberek készen kapják a környezetüktől. Nem közömbös tehát, hogy ez a fogalom vonzó oldaláról jelenik-e meg vagy félelmet keltő oldaláról. Mondjuk talán így, az egyéni szabadságot és érvényesülést tápláló vagy korlátozó oldaláról. Ilyen összefüggésben megállapíthatjuk, hogy Isten elismerésének előzményei vannak, főleg lélektani előzményei. Nem egyszerű logikai levezetéssel állunk szemben, nem is valamilyen fizikai törvény leolvasásának esetével.

Bölcséletileg helyes, hogy az ősök kikövetkeztethető az esetleges létből. Sőt az is biztos, hogy az okozat eligazít az ok mineműségének kérdésében. Ami tiszta érték és alkotó képesség található ebben a világban, azt vallanunk kell az ősokról is. Viszont amennyiben ő a szükségszerű létező, róla nem állítható semmiféle végesség, oszthatóság, korlátozás. Ő csak végtelen szellem lehet és személyességét, értelmességét a világban tapasztalható rend és célszerűség mutatja. A mindennapi életben azonban az emberek az Isten fogalmát nagyrészt azok életéből vázolják fel, akiket hívőknek tartanak, sőt azonnal kapcsolatba hozzák a természetben és az életben található viszásságokat a bölcs és szent Isten intézkedéseivel. Az elméleti kérdésből így lesz mindig személyi probléma.

Elméleti bizonyításra tehát szükségünk van, de inkább a hívők megnyugtatóására és annak igazolására, hogy a hitünk ésszerű alapon nyugszik. De érezzük, hogy az Istennel kapcsolatos kérdéseket tisztán érvekkel lezárni nem lehet. Az ember nem csupán értelem, Isten viszont nem közömbös megismertető tétel, hanem magával hozza az egzisztenciális függést és ebbe már belejátszik akaratí és

ösztönös valónk is. Amikor az egyház hittételként kimondta Isten megismerésének lehetőségét, ugyanakkor erkölcsileg szükségesnek tekintette a kinyilatkoztatást is, hogy a megismerés könnyebben és tévedés nélkül történhessék. A személyes feléje fordulás azoknál valósul meg, akiknél a fogalom rokonszenvessé vált a nevelés, az élmény vagy a kegyelmi hatás következtében.

A probléma sokrétűségére utal még az is, hogy az istenfogalomban a hívő sem lát egyszerű értelmi igazságot. Érzí, hogy nem a bizonyítás logikai ereje az egyetlen kérdés, hanem ami utána következik: *a személynek Isten felé fordulása*. Ezért az érvekben igyekszik egyre mélyebbre hatolni, nagyobb bizonyosságot szerezni. Ezt a folyamatot is istenkeresésnek nevezzük. A keresés és megtalálás szüntelenül váltogatja egymást. Hiszen Isten létevel összhangba akarja hozni a világ fenntartását, a gondviselést, a szenvedést, halált, igazságtalanságot és létünk bizonytalanságát. Ezekre pedig a metafizikai istenfogalomból nem kapunk magyarázatot, hanem csak a kinyilatkoztatás tanításából. Előáll tehát az a helyzet, hogy hitünk Istenének ismerete a bölceleti istenfogalmat új fénybe öltözteti s ezzel a filozófiai érvek meggyőző erejét is fokozza. Nem mintha azokban nem lenne elég erő vagy az okság elve valamilyen pótlékra szorulna. A bizonyítás önmagában elégséges, azonban a konkrét ember közelebből látja saját problémáját, mint egy filozófiai következtetést, illetőleg azt is saját problémáinak láncolatában nézi. Az egyéniség olyan, mint egyik-másik kristály: csak sarkított fényt enged át, amiből hiányoznak bizonyos hullámok. Aki a hitén keresztül nem ismeri Istent, annak legtöbbször nem elegendő a filozófiai istenbizonyítás.

Körülbelül ezek a körülmények magyarázzák az egyház magatartását, hogy az igehirdetésben aránylag keveset foglalkozik Isten létének elméleti igazolásával. A gondolatmenetet ismernünk kell, hogy az elméleti nehézségeket megoldjuk, de az üdvösséghez nem elegendő a metafizikai istenfogalom. „Aki Istenhez járul, annak hinnie kell, hogy létezik és megjutalmazza azt, aki őt keresi” (Zsid 11,6). A hit Istene nemcsak a világ teremtetője, hanem egyúttal az üdvrend szerzője. Sőt az, aki Jézus Krisztusban megjelent és kinyilatkoztatást adott. Az igehirdetés célja az üdvözítés, nem a filozófiai vita. Az istenfogalmat csak Krisztus ismeretével lehet vonzóvá tenni. Szemé-

lyében és tanításában benne van a felelet azokra a nehézségekre, amelyek miatt az ember hajlandó fenntartással fogadni az Isten létéről szóló gondolatot. Ha Isten megváltóként belépett életünkbe és történelmünkbe, akkor bizonyára nem az a célja, hogy korlátozza létünket és érvényesülésünket, hanem az, hogy baráti közösségbe vonja értelmes teremtményét. Aki innen néz vissza a bizonyítékokra, az nem a teremtmény öncélúságát igyekszik menteni, hanem örül annak, hogy az esetleges lét támaszt talál a lét örök forrásának akaratában és szeretetében.

A KERESZTÉNY HIT IDŐSZERŰSÉGE

A modern társadalomban az emberek a művészt hajlandók egyszerűen fizetett szórakoztatónak tekinteni. Hangulatot keresnek nála, vele együtt mosolyognak, szomorkodnak, de világnézetüket, magatartásukat nem akarják nála köszörülni.

A kinyilatkoztatott vallás Isten nevében beszél. Nem hangulatot keres, nem szórakoztat, hanem prófétai küldetéssel beszél. Ez a küldetés nem művészet, nem zsenialitás, nem természetes adottság, nem is ihlet, hanem tanúságtétel Isten mellett. Hitünk tárgya az, hogy Isten elénk állt, beleszólt az életünkbe, ígéreteket adott és követelményeket támasztott. Felajánlja az örök életet, segíti, vigasztalóul szegődik hozzánk és felszólít, legyünk az erkölcsi világrend munkásai. A hitben tehát összesűrűsödik a tekintélyi vezetés, a barátság felajánlása és az erkölcsi rend szankciója. A tekintély azonban viszolygást vált ki bennünk. Sok emberről el lehet mondani, amivel Chesterton csipkedte egyik kortársát: Ha észreveszi, hogy a lexikon vagy menetrend ellentmond neki, kijavítja véleményét, de ha azt látja, hogy apja vagy anyja mond ellent, még makacsabban ragaszkodik állításához. Az ember a függésnek és függetlenségnek érdekes keveréke. Tudásunkat kívülről szerezzük, rászorulunk mások segítségére, mégis védekezünk ellenük, hogy önállóságunkat igazoljuk.

A hitről mint *Istentől való függésről*, akarok beszélni. Van-e még ennek jogosultsága? A közvéleményben a vallás a kötöttségnek hirdetője, hiszen az evangéliumban ilyen kijelentések harsannak föl: aki utánam akar jönni, tagadja meg magát és vegye fel keresztjét.

Talán ezért szeretik hangoztatni, hogy a vallás nem művelt embernek való, s hogy az egyház nagy visszavonulóban van. Régen a vallás adott magyarázatot a dolgok eredetére, ma a szerepet átvette a természettudomány. Azelőtt a vallás szorgalmazta a karikatív tevékenységet, ma az állam gondoskodik az általános jólétről. Régen a vallás vezetői társadalmi tekintélynek számítottak, ma a világi tekintély került előtérbe. Korábban a túlvilági boldogsággal igyekeztek enyhíteni a földi szenvedést, ma inkább a földi boldogságot keresik. Ez a visszavonulás azt jelenti, hogy az idősebb nemzedékkel együtt egyre jobban lehanyaglik a vallásos hit? Igaza lesz Nietzschének, hogy a templomok nemsokára meghalt istenség síremlékei maradnak? De aki ismeri a történelmet, tudja, hogy a reneszánszkor, a felvilágosodás és liberalizmus korának embere is így nyilatkozott a vallásról, azért a kereszténység csak megmaradt és ma is eleven szellemi tényező.

Első megállapításunk az, hogy a vallást nem szabad csupán kulturális és társadalmi szempontok szerint értékelni, hanem az Isten és ember viszonyának kifejezését kell látni benne. A megkülönböztetés nem jelentéktelen. Az ember ugyanis nem azonos a tudománnyal, művészettel, civilizációval. Az ember mindig több, mint életének és munkájának külső vívmányai. A nagy meglátások és teljesítmények között sem mondhat le erkölcsi kapcsolatairól, a személy jogainak elismeréséről, a szeretetről, az igazság kereséséről és felvetődik lelkében az élet értelmének, céljának kutatása is. Honnan vagyunk, hová megyünk, miért élünk? Hol van a jutalom a szülők fáradozásáért, a köz szolgálatáért, a türelemmel viselt betegségért, az önzetlen segítségért? Már az ószövetségi bölcs úgy nyilatkozott, hogy van ideje az alvásnak és ébrenlétnek, a munkának és pihenésnek, az örömmel és szomorúságnak, a harcnak és békének. Érezzük, hogy jólesik a megértő társaság, mely feledtetni velünk gondjainkat, de néha jólesik magunkra maradni problémáinkkal és elgondolkozni felettük. A vidám zene felfrissít, hangulatba ringat, de vannak órák, amikor Verdi Requiemjét szívesebben hallgatjuk. Az életben nemcsak születéssel, az élet ígéretével találkozunk, hanem koporsónál is állunk és nekünk szegeződik a kérdés: csak ennyi az élet? Az öntudat világa, az akarat ereje csak eddig tart? A vallás mindig megváltás-

keresés volt. Az ember az istenséghez menekült, onnan várt segítséget azokra a bajokra, amelyeket nem tudott gyógyítani és megoldani. A kereszténység is a megváltást keresi és ígéri: a bűnök bocsánatát, a test feltámadását, az örök életet, a tudás és boldogság teljességét. Ezen a területen pedig a tudománynak és a társadalmi fejlődésnek nem sok szava van.

Különben a vallás léte vagy nemléte nemcsak az embertől függ. Figyelembe kell vennünk elsősorban azt, vajon Isten engedi-e, hogy az emberiség elfeledkezzék róla. Ezer és ezer lehetőséget talál, hogy figyelmünket maga felé fordítsa, hogy térdre kényszerítsen és imára kulcsolja kezünket. Elég egy benső élmény, egy csapás, valakinek a példája vagy kiábrándulás a földi örömeiből.

Nem tagadhatjuk azonban, hogy mindnyájunkban ismétlődik a megállapítás: a lélek kész, de a test erőtlen. A tudomány megállapításaira, a felvilágosultságra való hivatkozás legtöbbször csak takargatása a mindennapi, énünkben fakadó nehézségnek. Annyi sok az egyhangúság, sikertelenség, mellőzés, fájdalom, hogy nem csoda, ha a lelkesedés, az eszményi dolgok követése néha alábbhagy. Elég sok levert eseményt él át mindegyikünk, fáradtak, levertek, kételkedők vagyunk. Az a felfogás sem ritka, hogy a valláshoz külön lelki alkat kell, hiszen végső fokon kiemeli az embert a megszokott keretekből, szerzetbe, remeteségbe kergeti, önmegtagadással, böjttel, az élet örömeiről való lemondással fenyegeti. Kétségtelen, hogy a vallásnak mindig vannak misztikus jelenségei, hiszen az eszmény követése egyéni adottság és a kegyelem foka szerint változik. De legtöbbször nem vagyunk rendkívüli emberek. Életünkhöz hozzátartozik a családi és a baráti kör, a fehér asztal, a munka mellett a szórakoztató olvasmány, naponta akad bosszúságunk otthon és a munkahelyen. Chesterton úgy jellemzi ezt a mindennapi közösséget, hogy mindnyájan egy hajóban utazunk s egy kicsit mindnyájan tengeri betegek vagyunk. Ne szégyelljük ezt sem. Van bennünk erény és bűn, jó és rossz, hősiesség és gyávaság. A vallás ennek a mindennapi embernek is kell.

* * *

A kereszténység *közösségi eszmeként* jelentkezett. A közösség Isten népe. Krisztus így nyilatkozik: Aki hisz és megteszi Atyám akaratát, az nekem testvérem, nővérem és anyám (Mt 12,50). Az ima, az istentisztelet közös cselekvés, nem az én Istenemhez, hanem a mi Atyánkhoz szól. Krisztus maga is közösségi ember, nem kibicsaklott filozófus. Nem olyan újtó, aki a rideg elveken és saját elgondolásán kívül semmi egyebet nem lát és nem akar megérteni. Ő fölmelegedett az emberek között, nem kívánt senkire tüzet az égből, mentegette ellenségeit, tudott vidám órát szerezni másoknak és imádkozott felfeszítőiért. Gondolatába és érzelmvilágába belefért minden ember, akiben megmaradt a jóakarát szikrája. Úgy viselkedett, hogy lángra lobbantsa ezt a szikrát. Az ő vallása nem olyan világba vezet, ahol beszélhetünk szép elvekről, felállíthatunk szép tételeket anélkül, hogy magunkon, jellemünkön valamit javítanánk. Mindig található valami idegen csengés azok hangjában, akik nagy tervekkel, szép mondásokkal állanak elő, de azt csak másoktól kívánják meg, maguk ellenben egy hajszállal sem akarnak barátságosabbak lenni. Krisztus nem erőszakolta ránk evangéliumát. Felajánlotta, barátságosan meghívott rá, kegyelmével ösztönöz elfogadására. Ígéretet tett, hogy az Atya házában sok a lakóhely, s ő előre megy helyet készíteni számunkra. Magatartása akkor vált egészen istenivé, amikor szenvedése idején sem fordult befelé, nem roskadt magába, nem vesztette el a talajt lába alól, nem látta összedűlni életművét, nem fenyegetőzött, hanem bátorította követőit: ne féljete, én legyőztem a világot (Jn 16,33).

Szavai azt jelentik, hogy egyedül az ilyen magatartás győz. A földön nem ígért maradéktalan boldogságot, abból sem csinált titkot, hogy a lelkiismeretes kötelességteljesítés kereszthordozás lesz, de kifejezetten akarta, hogy itt a földön is legyenek derűs napjaink, vigasztalást sugárzó fogódzópontjaink, ahol újabb erőt gyűjtünk a feladatokra. Akárhány keresztény azt várja Istentől, amit soha nem ígért, vagy legalábbis nem erre az életre. Ellenben tönkreteszi vagy nem használja fel azt, amit valóban megadott lelki erőben, vigasztalásban, tanításban, lelki békében.

Be kell vallanunk azt is, hogy a hívőnek ma könnyebben akad nehézsége hitével kapcsolatban, mint más időkben. Korfordulóban

élünk, ahol minden értéket és intézményt rátesznek a kritika rostájára. Új szempontok szerint értékeljük a múltat s a szempontok nem mindig jogosulatlanok. A történelmi kritika feltárja a múlt hibáit s olyan kétezer éves intézménynél, mint az egyház, az emberi vonás is erősen kiütközhet. A mai keresztény embernek meg kell tanulnia, hogy különbséget tegyen az egyház isteni alapításából folyó kegyelmi berendezkedés és az emberi formák között. Ha egy eszme emberekben jut kifejezésre, az ember mindig saját korának, fájának, környezetének hatása alatt áll. Az emberi gyarlóság, rövidlátás hozzátapad minden vállalkozáshoz, s ez alól a vallás sem kivétel. A mai embernek egyet nehéz megtennie, pedig nem térhet ki előle: a Jézus Krisztusba, az ő országába, megváltó kegyelmébe vetett hitet megkülönböztetnie olyan dolgoktól, amelyekről eltérnek a vélemények, amik kor szerint változnak s amik körül néha elkeseredett csatározások folynak. Vagyis a természetfeletti rendet meg kell különböztetni attól, hogyan éltek át, hogyan közelítették meg egyes korokban ezt a természetfeletti gondolatot.

Mauriac, a francia regényíró saját hitéről írt könyvében így nyilatkozik: Meggyőződésem szerint az egyház Krisztus művének folytatója, s azt hiszem, amit kinyilatkoztatott igazságként élém ad. Nem állítom, hogy az egyházat, mint szervezetet önmagáért szeretem, azokért az emberi intézményekért, amelyekkel megjelenik a társadalomban és a történelemben. Ha nem lennék meggyőződve, hogy ő kapta és hordozza az élet ígét, nem csodálnám különösképpen sem szervezetét, sem lendületét. Sőt történelmében egyes fejezeteket egyenesen kifogásolnék, mert ezeket csak a régi ember észjárásával és kulturális fejletlenségével tudom menteni. Egyet azonban el kell ismernem: az isteni leteremtényt emberi arca ellenére is híven őrzi és tanúságot tesz mellette. Nála az isteni szónak és a szertartásoknak hatékony ereje van. Ha kijelenti nekem – mondja az író –, hogy bűneid bocsánatot nyernek, vagy hogy Krisztus testével táplál, azt valóságnak vehetem. Meg vagyok győződve, hogy az egyházon keresztül Istennel találkozom. Igehirdetésében valóra válik, amit Izájás próféta mond: Amint az eső és hó leszáll a felhőből és nem tér oda vissza anélkül, hogy meg ne öntöznék a földet és csírába ne segítenék az elvetett magot, úgy az én ígém is, ami ajkamról elhang-

zik, végrehajtja szándékamat (Iz 55,10). A természetfeletti hatásokat azonban csak a hiten keresztül fogjuk fel.

A szertartások színe, pompája nem azonos a természetfeletti renddel. Ezek csak a gyermekkor misztériumai és az érzelmi színezet kellékei. A hívő elsősorban nem ezekért látogatja a templomot. A szertartásokon keresztül közvetlenül belekapcsolódik Krisztus misztériumaiba s vele, mint fővel együtt lép az Atya elé. Mikor Rómában járt – írja tovább Mauriac –, a város nem indította könnyekre, de a Vatikán művészi környezete és uralkodókra emlékeztető színei sem botránkoztatottak. Különbséget tudott tenni a között, amit Isten hívott életre és a között, amit az emberi kegyelet és történelmi helyzet halmozott fel. Isten egy intézményt létesített, amely összetartja a kereszténységet, irányítja a hitét és biztosítékot adott neki, hogy ő lesz testvérei megerősítője. Ezt a szerepét a történelmi sallangoktól függetlenül is gyakorolja és nem lesz hozzá hűtlen.

A hit tehát ki van téve annak, hogy megbirkózzék a szokatlansággal, a letűnt korok hagyományaival, sőt az emberi fogyatékoságból származó botrányokkal is. Ezért mondtam, hogy a mai hívő helyzete nem könnyű. A hit és a vallás mélyebben érinti az embert, mint az irodalom, művészet vagy bölcsélet: az embert mint személyt készíteti állásfoglalásra. Ki kell lépnie a passzivitásból és tudatosítania kell viszonyát Istenhez. Közben ki kell hámoznia a hagyomány, társadalom és emberi elgondolás szövevényéből az isteni letéteményt és ahhoz ragaszkodni. Aki nem veszi magának a fáradságot, abban nem alakul ki a hit. Amikor erkölcsi mozgalmat, főleg a kereszténységet tesszük a kritika mérlegére, a tárgyilagosság nem is egyszerű és könnyű. Nem szabad elfelednünk, hogy árnyék csak ott sötétlik, ahol fény is világít, a bűnt csak azért látjuk rútnek, mert az erény szépségéhez mérjük, a gyengeség azért tűnik fel, mert van fogalmunk az erőről. A kereszténység történelmében a bűn és botrány nem bénította meg a természetfeletti élet kiáradását, az emberek megszentelését.

* * *

A *hit próbatétele* velejárója Isten országának. A hit nem egyszerű meglátása annak, hogy Isten megjelent Jézus Krisztusban. A hit azt jelenti, hogy ebből a meglátásból élünk, táplálkozunk. Ez ad értelmet, erőt, bátorítást földi küzdelmeinkben. A keresztény világnézet középpontja az a gondolat, hogy a földi léten kívül tagjai vagyunk Isten országának és Krisztus mint fő elkötelezte magát irántunk. Ígérte, hogy az ő nevében végzett ima hatékony lesz s amíg vele kegyelmi kapcsolatban maradunk, addig cselekedeteink érdemszerzők, Istent pedig Atyánknak tekinthetjük. Nehéz órákban elfog a kísértés, hogy a földet, társadalmat, természetet úgy tekintsük, mint valami végzetes hatalmat. Mintha a föld kiesett volna Isten kezéből s ő sem volna képes megállítani a bűn vagy nyomor pusztítását. Néhány szerencsés embert talán kiment, hogy neki is maradjanak imádói, de a nagy tömeg nem érez semmit erejéből, jó-ságából, hatalmából, szeretetéből.

A szentírás megkapó képet fest erről a lelkiállapotról Jób könyvében, ahol a szenvedő ember felpanaszolja keserveit. „Miért nem haltam meg anyám méhében, miért kapták meg az öntudat világosságát a nyomorultak és miért kaptak életet azok, akik a lélek keserűségét hordozzák? Barátaim elmellőznek, mint a sebes patak, mely átvágtat a völgyeken . . .” Úgy érzi, nem marad más hátra, mint önmagába zárkózni lelke keserűségével, vagy fölényesen eldobni magától minden kötöttséget és megragadni azt az enyhületet, ami kézzel elérhető.

A hitből jövő megerősítés olyan, mint Keresztelő Szent Jánosé. A szentírás azért őrizte meg számunkra a történetet, hogy okuljunk belőle. János elégséges kinyilatkoztatást kapott Krisztus kilétéről. A börtön magányában mégis kételyei támadtak. Az ő számára a kiválasztottság, a prófétai küldetés csak ennyit jelentett? Istennek nincs többé szüksége tetterejére? Áldozatul ke'l esnie egy házasságtörő nő gyűlöletének? Kételyei közepette két hűséges emberét elküldi Krisztushoz e kérdéssel: Te vagy az Eljövendő vagy mást várunk? Krisztus éppen beteget gyógyít és tanít. Ezt mondja a két embernek: „Mondjátok meg Jánosnak, amit láttatok és hallottatok. A vakok látnak, a sánták járnak, a halottak feltámadnak és boldog, aki bennem nem botránkozik.” Isten ígérete tehát teljesedett. A Meg-

váltó itt van egész hatalmával, vigasztalásával, tanúságot tesz maga mellett, azonban hatalmát Isten bölcsessége és örök terve szerint használja fel. Testileg nem gyógyít meg mindenkit, nem mindenki éli át jelenlétének vigasztalását, az élet keresztjét nem szünteti meg. De itt van, hozzá fordulhatunk imáinkkal, kéréseinkkel. Erőt ad a szenvedés elviselésére, megbocsátja a bűnöket és biztosítja számunkra az örök életet. A földet meghagyja a hit és a próbatétel küzdőterének. Bízunk kell benne akkor is, ha az eredmény késik vagy olyan megoldást akar, amitől érzelmeink idegenkednek. Az örök élet távlatából nézve megértjük, hogy Isten szereti azokat is, akik meghaltak, mielőtt a földön bármi örömet élveztek volna, vagy akik igazságtalanság áldozatai lettek.

A kinyilatkoztatásból nem szabad cukros vizet csinálnunk. A figyelmeltetés megmarad, hogy ne botránkozzunk Isten viselkedésén. Saját bölcsessége szerint nyúl bele életünkbe és a történelembe. Ez a kritikus pont, ahol könnyen megbotlunk. Szeretnénk neki előírni, hogyan viselkedjék. Pedig a hit akkor kezdődik, ha zsákutcában is tudok benne bízni és meghajtom fejemet rendelkezése előtt. Aki még nem esett bele az élet kilátástalan zökkenőibe és nem igyekezett ott is megmutatni hűségét, az nem ment át a hit próbáján. Aki az első csalódásnál félredobja hitét és kijelenti, hogy nem érdemes imádkozni, annak legfőbb elméleti ismerete van Istenről, de nem keresztyén hite.

Ha valaki megkísérli elgondolni Isten végtelenségét és azt, hogy hozzá olyan teremtmények illenek, akik képesek megélni az erkölcsi feszültséget, akik drámai helyzetben is tudnak dönteni a jó mellett, akkor kezd megérteni, hogy az életből nem hiányozhatnak a sötétnek látszó foltok. A hitről bizonyosságot tenni csak reménytelennek látszó helyzetben lehet. Isten nem mondhat le az imádnak erről a formájáról. Az imádja őt igazán, aki mer lelkiismerete, meggyőződése szerint kezdeményezni, mert bízik abban, hogy Isten nem hagyja el, vagy aki igyekeztének sikerét előre letette az ő kezébe. Akaratának elismeréséről, teremtményi szerénységünkről csak úgy tehetünk tanúságot, ha szívünk vágya ellenére ki tudjuk mondani: ne az én akaratom történjék, hanem a tied . . . Ebben a hitvallásban is benne van a vigasztalás, hiszen atyai gondviselésére bízunk magunkat.

Erre a kitérésre, a hit mibenlétének vázolására azért volt szükség, mert be akartam mutatni, hogy mi a kereszténység lényege. Nem a földi intézmények szaporítása, nem az érvényesülés, nem a társadalmi tekintély, hanem Isten uralmának elismerése fölöttünk. Minden más ennek a célnak van alávetve. Isten országa ott terjed, ahol ezt a hitet, az Istentől való függést elismerik és benne megnyugosznak. A templomok építése, az egyházi művészet, a keresztény irodalom, az egyház szervezete, a szertartások fénye, az ünnep, böjt, önmegtagadás mind csak eszköz és mind ezt a gondolatot hordozza.

* * *

A szentírás Krisztus megkísértésének történetében mutatja be, hogy az egyház feladata nem lehet a földi érvényesülés. Nem az a feladata, hogy a köveket kenyerekké változtassa. A kenyér és ruházat megszerzésének gondja természetes feladat s elég hozzá a szorgalom, a leleményesség, az összefogás és az igazságosság. Az egyház szerepe ott kezdődik, ahol az ember ráébred, hogy nemcsak kenyérrel él. A lélek örök igényeinek kielégítése csak Istennél érhető el és az egyház ide vezeti az embert. Erre a szerepre mindig szükség lesz.

Krisztus visszautasította a második kísértést is: hatalmát nem használta arra, hogy égi eredetét szenzációs mutatóványokkal igazolja. Az egyháznak sem feladata, hogy a tudomány vagy a technika különleges eredményeivel bámulatba ejtse az embereket és így szerezzen híveket. A hit útja a kötelességteljesítés, a szeretet gyakorlása és a földi bajok türelmes viselése marad. Ezen a téren mindig lesz mit javítani magunkban, ezért a vallás nem válik fölöslegessé.

A harmadik kísértés a földi hatalomra vonatkozott: neked adom a föld országait, ha leborulsz és imádsz engem. Krisztus nem akart ilyen uralmat. Az egyház számára is jótétemény, ha a megszerzett privilégiumokból, politikai befolyásokból újra vissza kell térnie a szegénységbe, egyszerűségbe. Isten olyan üdvrendet akart, ahol Krisztus töviskoronát hord és a kereszttel hódít, nem karddal.

Ha ez a valóság, akkor csak ott beszélhetünk a kereszténység visszavonulásáról, ahol megszűnik a hit hirdetése és átélése. Kétség-

telen, hogy ma sok minden változik körülöttünk. Új értékek, új módszerek tűnnek fel és ezek átalakítják a társadalom képét. Attól azonban nem kell tartanunk, hogy bármilyen korforduló alapjaiban támadja meg a kereszténységet. A vallás az ember találkozása Istennel. A kereszténység esetében állítjuk, hogy a találkozás biztos, mert az egyetlen teljes út Jézus Krisztuson át vezet. Benne az Isten emberré lett, és ő közöttünk az Istent képviseli, Isten előtt pedig minket képvisel. Ő nemcsak út és igazság, hanem élet is, azért hatalma van a bűn és pusztulás felett. Nincs az az egykedvűség, amit nem tudna lelkesedéssé változtatni, nincs az a bűn, amiből ki ne emelhetné az embert, és nincs az a reménytelenség, amit nem tudna felcserélni az örök élet ígéretével. Az apostol azt állítja, hogy a kegyelem túláradt a bűnnek minden ijesztő térhódításán (Róm. 5,21). Krisztus kegyelme mindörökre az emberisége lett, azért többé nem feledkezhetünk el Istentől. A hit egyetemesen nem szűnhet meg, a szeretet nem hidegülhet el. Bármennyire lefelé húznak az élet megpróbáltatásai, mindig jelentkeznek ihletett emberek, akik az örök javak felé terelik a szíveket.

* * *

Mivel a kereszténység lényege az ember személyes találkozása és kapcsolata Istennel, azért mint eszme, tanítás és életforma nem akar versenytársa lenni senkinek és semminek. Az apostol szerint „a mi közösségünk közösség az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal” (Jn I, 13). Az egyház nem földi versenytársa sem politikai, sem gazdasági mozgalmaknak, még csak a vallásoknak sem. Krisztus határozottan kijelentette, hogy országa nem e világból való. Az államok célja a földi jó előmozdítása, a kinyilatkoztatott vallás az örök cél felé irányít. Feladata az, hogy Isten kegyelmét kiárássa, az evangélium hirdetésével utat mutasson és az erkölcsi törvényeket szorgalmazza. Nem keresztezi a társadalmi berendezkedést, de nem kerül összeütközésbe a tudománnyal sem. A tudomány feladata a természet titkainak, erőinek kutatása és felhasználása. A tudomány csak ezt a világot nézi, azért tanácstalan azokban a kérdésekben, amelyekkel a vallás foglalkozik: a lélek örök vágyaiban, a végleges er-

kölcsi igazságszolgáltatásban és az erkölcsi elesettség gyógyításában. A tudomány haladásával a hívő mindig több érvet kap kezébe Isten léte és a lélek halhatatlansága mellett. Ezért nem félünk attól, hogy a tudomány felvilágosító tevékenysége miatt a hit háttérbe szorul. Háttérbe szorulhat a gyerekes hit, ami nem a lényegre, hanem a különöségekre és az érzelmekre vonatkozik. A műveltség elmélyülésének az a gyümölcse is megvan, hogy a kinyilatkoztatást tökéletesebben megértjük.

A kereszténység nem versenytársa más vallásoknak sem. A maga módján minden vallás Istent keresi. Ahol őszinte vallásosság található – akár a mohamedánizmusban, a buddhizmusban, sintoizmusban vagy egyebütt – ott az ember már az istenség felé fordult, illetve keresi őt. Mi ezt az igyekezetet értéknek mondjuk. Nem mosolyogjuk le egyszerű és számunkra idegen szertartásaikat. Amíg őszintén csinálják, mert jobbat nem találtak, addig meglátjuk bennük a lélek vágyainak kifejezését. Természetesen, ahol nem világít a kinyilatkoztatás, ott az ember hamar áldozatul eshet a tévedésnek. Mi, akik a kinyilatkoztatás birtokában vagyunk, nem tekintjük magunkat felsőbbrendű embereknek, hanem alázattal megvalljuk, hogy Krisztusban rátaláltunk az igazi és teljes útra. Nem a mi érdemünk, Isten adománya. Azért adta, hogy másoknak is mutassuk az utat. Nem fölénnel, nem göggel, hanem szerénységgel. Elismerjük, hogy minden vallásban lehet egy-egy szikrája az igazságnak s ez a szikra vezeti az embereket az üdvösségre. E mellett azonban mindenkire vonatkozik a kötelesség, hogy amikor megismeri a Krisztus által hozott kinyilatkoztatást, akkor a kezdetleges utat cserélje fel a hit teljességével.

Az egyházat tehát kötelezi a hit terjesztésének feladata. Ez azonban nem történhet erőszakkal, vitatkozással, hanem Krisztus példájának követésével, aki körüljárt jót tévén. Egész élete tanúságtétel volt Isten szeretetének és irgalmának kiadása mellett. Azonkívül rendelkezésére állt a természetfeletti hatalom csodák és jelek véghezvitelére. A kereszténységnek is abban kell elsősorban megmutatnia erejét, hogy fogyatkozás nélkül hirdeti és gyakorolja a felemelő és megbocsátó szeretetet. Kötelessége, hogy megtalálja és ápolja a kapcsolatot minden jóakarátú emberrel, sőt szeretettel kell válaszol-

nia a szeretetlenségre is. Az emberi szívek mélyén szunnyadó igazságkeresést és az Isten utáni vágyat ezzel lehet legjobban felébreszteni.

Nem kell félni, hogy a szellemi eszmények, elsősorban Isten jósága, szentsége, szellemisége teljes érdektelenséggel találkozik. Az élet külső formájában vannak hullámzások, de a végkifejlet nem késeleltethető. Néha a technika adta lehetőségek elterelik a figyelmet a mélyebb szellemi feladatokról, de ezek átmeneti jelenségek. A szellemi lélek igényeit csak a végtelen szellem elégíti ki végérvényesen.

A keresztény vallás időszerűsége nemcsak nekünk, egyeseknek probléma, hanem az egyháznak is. Biztos, hogy a nehéz idők néha megrostálják a hívők sorait. Sok ember csak a közszellem vagy a hagyomány lökései alatt gyakorolja vallását. Az ilyeneket a hirtelen támadt nehézségek megtorpanítják vagy kiábrándítják. Másokban viszont elmélyül, megerősödik a hit. A megrázkódtatások arra jók, hogy lerázzák rólunk a terheket, sallangokat, díszleteket, amelyeket egyes történelmi korok aggattak ránk, illetőleg az egyházi életre. Minden vihar pusztít, de egyben tisztítja a levegőt. Fákat csavar ki, de az erősebbeket arra készíteti, hogy gyökereiket még mélyebbre tolták. Az emberi élet mai alakjában a korfordulók, a viharok arra is szolgálnak, hogy tisztítsák a vallási életet.

Végül kitérünk még arra, hogy a kereszténység nem érzi magát elöregedettnek. Ugyanazzal a hivatástudattal és lendülettel néz a jövőbe, mint az apostolok idején. Ennek egyik bizonyítéka a most ülésező egyetemes zsinat. A régi zsinatok mindig bizonyos teológiai vitákat tisztáztak, amelyek veszélyeztették az evangélium helyes értelmezését. Az egyház álláspontja ugyanis az, hogy Krisztus az egész tanítást Péterre és az apostolokra bízta, s a-óta is utódaikból, a pápából és püspökökből áll a tanítóhivatal. Tehát ők hivatottak dönteni a vitás kérdésekben. A mostani zsinat nem ilyen okok miatt ült össze. Mondhatnám úgyis, hogy a probléma inkább a belső lelkiismeretvizsgálat. Nincs-e bennünk olyan emberi hagyomány, nem rakódott-e ránk nyomasztó teher a történelem porából, ami akadályoz Krisztus megváltói művének folytatásában? Biztos, hogy Krisztus ügyét az egyház nem árulhatja el, hiszen megígérte, hogy velünk

marad a világ végéig. De annak megvan a lehetősége, hogy az emberi gyengeség, rövidlátás, a múlthoz való görcsös ragaszkodás nehezé tegye egy-egy korban a feladatok teljesítését. Ma még az is sürget bennünket, hogy az egyház valóban világegyház lett. A püspökök között a föld minden faja és népe képviselve van. Minden kontinens rendelkezik sajátos adottságokkal, népi és kulturális hagyományokkal. Eddig megszoktuk, hogy ahová az európai ember betette lábát, vitte magával kultúráját, mert azt felsőbbrendűnek tartotta. Ma a műveltség fokait a színes népek is elérték vagy elérik, és a műveltség átvételekor nem akarják megtagadni saját hagyományait. Lehet-e követelni tőlük, hogy szervezett vallási életüket az európai kultúra színeiben éljék? Mi bízunk benne, hogy az egyház egységét nem a külső forma, hanem a hit, a szeretet és a Szentlélek jelenléte biztosítja. Azzal csak nyer a világegyház, ha minden népnek megengedi, hogy saját természetes értékeit belevigye vallási életébe.

Másik nagy probléma a kereszténység feldaraboltsága. Az emberek között mindig lesznek külön vélemények, s a kinyilatkoztatás értelmezésében is vannak. Ez ma történelmi adottság. Ha azonban Krisztus követőinek érezzük magunkat, nem térhetünk napirendre fölötte. Biztos, hogy a vita itt sem hoz megoldást. Egyetlen lehetséges út: keresni az összekötő kapcsokat. Az idegenkedés csak elmulasztja a szakadékokat és nem válnék becsületére senkinek, aki kereszténynek vallja magát. Ha szeretetben megbecsüljük egymást, a kegyelem segítségével az igazság keresésében, illetőleg elfogadásában is könnyebbé válik a helyzet.

Nem várunk merész fordulatokat és szenzációs eredményeket. Évszázados válaszfalakat lebontani, becsontosodott véleménykülönbségeket eltüntetni nem könnyű. Ha azonban semmit sem teszünk, semmi eredményt sem remélhetünk. Csak akkor bízhatunk Isten segítségével, ha mi magunk is tapogatózunk. Főleg pedig nem szabad elfelednünk, amit a zsinat elé célul tűzött a pápa: ha mi egészen igyekszünk megvalósítani Krisztus evangéliumát, ha egészen igazságban és szeretetben élünk, akkor a kívülállók is könnyebben felismerik, hogy itt van Krisztus egyháza, a kinyilatkoztatás teljességének hordozója és magyarázója. Amikor a zsinat első deklarációjá-

ban bejelentette, hogy az egyház szolgálni akar, nem uralkodni, az igazságot hirdetni, nem kiváltságokat halmozni, akkor rámutatott legnagyobb erejére. A jövőt az biztosítja, aki tud szolgálni, megbocsátani, jót tenni. Ha az egyházban ez a felismerés fokozódik, nem kell jövőjét féltetni. A törékeny emberi külső mögött legyőzhetetlen isteni erő jelentkezik.

A HIT SZEMÉLYES JELLEGE

A prófétai iratok, Krisztus tanítása, az apostolok levelei egyöntetűen igazolják, hogy a kinyilatkoztatás Isten *személyes szava* az emberhez. Megszólít és feleletet vár, magáról beszél és személyes magatartást követel. A legszebb megfogalmazás Izaiásnál található. Isten ezt mondja népének: Ne félj, lefoglaltalak a magam számára, neveden szólítottalak, az enyém vagy. Ha vízben gázolsz át, veled vagyok, a hullámok nem borítanak el; ha tűzön mégy át, nem éget meg, a lángok nem ártanak neked, mivel én vagyok a te Urad (43,1). Jézus Krisztusnál az utolsó vacsorán tetőződik ez a párbeszédesség jelleg. Érezzük, hogy tanítása annak a belső párbeszédnek külső visszhangja, amit az Atyával folytat: Maradjatok bennem, akkor én is bennetek maradok. (Jn 15,4). Már előbb megállapította, hogy övéi ismerik hangját, azért követik (Jn 10,4). A párbeszéd jele a név használata is: Mózes megkérdi Isten nevét, hogy legyen kire hivatkozni, s ezt a választ kapja: Aki van, az küld téged. Jézus Krisztus azt akarja, hogy Istent Atya néven szólítsuk. Az örök kiválasztás abban fejeződik ki, hogy ő is „új nevet ad övéinek” (Jel 2,17).

Az ember elsősorban imájában érzi a személyes beszédet, a szeretést és a parancsolatok teljesítése mögött már sokkal inkább valamilyen előírás, szabály vagy szokás áll. Az előírások sokszorozódása és a cselekedetek mechanikus ismétlése azzal a veszéllyel jár, hogy a hit és szeretet bensősége csökken. Azért kell hangoztatni a lelkiületet és a hitrendszer tudatosítását.

Az eltárgyasítás veszélye megjelenik a teológiában is. Egy tudo-

mányág módszerét tárgya határozza meg. A teológia a hit tudományos megalapozása és kifejtése, tehát nem tárgyakról beszél, hanem Istenről. Azonban mikor Isten szóban és tettben kinyilatkoztatta magát és megteremtette a teológia előfeltételeit, személyessége mellett is tárgya lett a hitnek s azon keresztül a teológiának. Ha személyek találkoznak, kapcsolatba lépnek, bizonyos mértékig kiszolgáltatják magukat egymásnak. Egyik a másik képességeinek tárgya lesz, megismeri, látja, értékeli, szereti. Az ilyen tárgyasítás a dolog természetéből adódik. A testi lények benső világa nem áll nyitva egymás előtt, jelekre, formákra van szükségük. Istenre is átvisszük a fogalomalkotásnak ezt a módját, hiszen a földi dolgok létmódja, ereje és sajátosságai szerint ismerjük meg, nem igazi végtelen lényege szerint.

Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy Isten a kinyilatkoztató közlésben is megmarad személynek. Nem tárgyalhatunk róla a teológiában sem úgy, hogy a személyes, beszélő és kapcsolatot kereső alany eltűnjék. Az én-te közösségnek át kell csillannia a tudományos meghatározásokon és tételeken. A teológia mint a hit tudománya is kell, hogy megmaradjon az Istennel folytatott párbeszéd síkján. Tegye lehetővé, hogy jobban meghalljuk szavát és vezessen el az igazi felelethez, a hithez, reményhez, szeretethez, imádhához.

Isten ajándékozás formájában közli szellemi javait, s az embernek hálával kell átvenni azokat. Emberi természetünk egyoldalúsága következtében azonban akárhányszor úgy járunk, hogy az ajándék jobban leköti figyelmünket, mint az ajándékozó. A kapott igazságot sajátunknak tekintjük és úgy elemezzük, mint életünk adottságait. Isten a hozzánk intézett tanítást maradandó tanként adja, ez az egyházban dogma lesz, amit értelmezünk, bizonyítunk s már nem teszi ránk a személyes beszéd hatását. Ezért érzünk bizonyos kettősséget a szentírás eleven előadásmódja és a fogalmi teológia között.

* * *

Az arisztotelészi-szenttamási metafizika kicsiszolt fogalmakkal dolgozik, s ezek nagyon alkalmasak a változatlan lényeg kifejezésére. Különösen érezzük ezt a módszert a dogmatikában, amikor Istenről

mint örök szellemi létezőről tárgyalunk. A teológiának ez a része legfőljebb csak annyiban különbözik a filozófiai istentantól, hogy állításainkat néhány szentírási idézettel igazoljuk. Egyébként az egész nem más, mint logikai levezetés abból a tételből, hogy az első ok csak magától való, szükségszerű létező lehet. Benne minden azonos a lényeggel, változatlan, világfeletti. Ő az abszolút értelem és mindenható akarat. E végső következtetéseknel megnyugszik értelmünk, mégis úgy érezzük, nem tudunk vele párbeszédet kezdeni. A hit Istene sokkal elevenebb, mint a filozófusoké. Az elméleti megállapításokat ki kell egészítenünk a szentírás monoteizmusával. Ott Isten egyszerűen élénk áll, mint aki kezében tartja a természetet, az emberek sorsát, aki szabadon rendelkezik a mindenséggel, az emberrel azonban különleges célja van. A vele való kapcsolat szükségszerűen feltételezi az erkölcsi rendet, az embernek tudomásul kell vennie a jó és rossz megkülönböztetését. Hatalma, világfelettsége, szellemsége következtében a mindennapival szemben ő képviseli a szentséget, ezért tisztelet, hódolat, imádás jár neki. Mégsem keresi a rideg magányt, személyes megnyilatkozása már önmagában felhívás az értelmes teremtményekhez, hogy vele maradandó kapcsolatot teremthetnek.

A Szentháromság titkának tárgyalásakor a teológia igénybe veszi a bölcsélet legfinomabb megkülönböztetéseit a létezés módjára vonatkozólag. Csak így tudta a kinyilatkoztatás utalásait teljes világossággal értelmezni. Anélkül azonban, hogy a misztériumot felborította volna. Bővebb megvilágításra vár még azonban az az igazság, hogy a Szentháromság titka alapvetően üdvrendi misztérium. Hiszen kinyilatkoztatása is az idők teljességére esik, amikor a megváltásban kitárult az ember előtt Isten benső élete, mint üdvösség és boldogság. Isten éppen háromszemélyisége miatt kerülhet utánozhatatlan kapcsolatba teremtményeivel. A három személy az egyetlen isteni életnek nem csupán birtokosa, hanem egyetlen kifejezője is. Az Atya a végtelen isteni lényeket és kifelé való utánozhatóságát a Fiúban ismeri meg és a Szentlélekben szereti. A Fiú az Atya képe, tehát éppen az a személyes valósága, hogy tükrözi az Atya kilétét, az isteni lét végtelen gazdagságát. A Szentlélek pedig az a személlyé lett

akarati tevékenység, amellyel az Atya önmagát mint a lét teljességét elismeri, szereti és boldognak tudja.

Az emberiség üdvrendje ide kapcsolódik. A Fiúban a teremtmények nemcsak úgy tükröződnek, mint az Atya teremtő gondolatai, hanem úgy is, mint az isteni élet hordozói. Ezért a Fiú eljött hozzánk, kiárasztotta ránk a természetfeletti életet. Ezt a megszentelt világot az Atya a Szentlélekben vallja magáénak. A Szentlélek szerepe az, hogy a természetfeletti javakat szétossza, őrizze. A megváltott és a Krisztussal kegyelmileg egyesült ember őbenne néz vissza az Atyára, az ő segítségével igyekszik eljutni hozzá, mint végső céljához.

Ebben a szemléletben a teremtés tana is kiszélesedik. A teológiában általában a teremtést is csak metafizikai síkon elemezzük. A teremtő elhatározás Istenben nem szükségszerű, hanem szabad. Ő semmi újat nem kap vele, nem változik, legfőbb dicsőségét mutatja meg kifelé. E megállapítások igazak, de nincs bennük melegség. A szentírás azt mondja a Krisztusban megtestesült Fiúról, hogy az Atya mindent benne, általa és érte teremtett (Kol 1,16–17).

A teremtésben tehát már figyelembe vette a Fiú elküldését és a Szentlélek megszentelő munkáját. Olyan világot akart, amely nem marad csupán természet, hanem a természetfeletti életet is hordozza. Dicsőségét nemcsak mint alkotó akarta megmutatni, aki tudását, képességét beleviszi művébe. Személyes kapcsolatot akart, ahol értelmes teremtményei tudatosan elismerik uralmát és töltekeznek szentségével. Az üdvrend végső állomása természetfeletti hierarchia kialakulása: Krisztusban mint főben összefoglalni mindent, ami a mennyben és a földön van (Ef 1,10).

A hívő ember nem jelentéktelen képződménynek érzi magát a világegyetem félreeső pontján, hanem az isteni szeretet tárgyának. A személyes és természetfeletti vonatkozások miatt ez a világ nem vak erők játéka, nem is mechanizmus. Belefér a szabadakarat, az erény és bűn, a jutalom és büntetés, a kísértés, a szenvedés, a türelem és remény. A teremtés teológiai értelmezése az anyagvilág és a történelem megértéséhez egyaránt hozzásegít. Isten olyan világot teremtett, ahol alkalom nyílik az ember természetes és természetfeletti kibontakozásához, a megváltáshoz és az egész természet megdicsőíté-

séhez. Mivel a természet egészen természet és az ember valóban dönthet sorsáról, azért lehetséges az igazi személyes párbeszéd és az ember hangot adhat minden érzésének, kezdve a kételkedő útkereséstől a bizalmas hazatalálásig, vagy a fájdalmas kétségbeeséstől a mindent megértő megbocsátásig.

A hagyományos teológia a lehetőséghez mérten pontos fogalmazást ad a megtestesülés és a megváltás mibenlétéről. A kalkedoni zsinat nyomán tárgyalja Krisztusban a személyes egységet és a két természetet, a megváltás lényegét pedig a keresztdozatban látja és megállapítja róla, hogy az helyettünk véghezvitt elégtétel és érdemszerzés volt.

Mindez azonban szentebb és felemelőbb lesz akkor, ha a szentírás nyomán beillesztjük a szentháromsági keretbe. A Fiú azért jött, hogy megszerezze számunkra a fogadott fiúságot és mint gyermeket vezessen az Atya elé a Szentlélek által. A gyermekkéfogadás nem külön adomány, hanem részesedés Krisztus jogaiban. Amennyiben tagjai leszünk misztikus testének, a fő sorsában részesedünk. A bűnök bocsánatát, a kegyelmet és az üdvösséget nem szabad csupán úgy tekintenünk, hogy az Krisztus elégtételének tárgyi eredménye, amit megfelelő körülmények között mindnyájunknak kiosztanak. A megszentelődés és üdvösség annyiban a miénk, amennyiben a hit és keresztség által beoltást nyerünk Krisztusba. Az egész természetfeletti rendet ő hordozza, nélküle semmit nem tehetünk, semmit el nem érhetünk (Jn 15,5).

Az egyház misztérium jellege itt válik foghatóvá. A tagok egysége Krisztusban áll fenn, s Ő a Szentlélek által gondoskodik az egész test működéséről. A Lélek szerepe az apostol szerint olyan alapvető, hogy nélküle az első lépés, Krisztus elismerése is lehetetlen (1 Kor 12,3). Itt minden az Atyára irányul: Krisztus által szabad utunk lett a Lélekben az Atyához (Ef 2,17). Ezért az egyház imái a mindenható örök Atyához szólnak és ez a befejezésük: A mi Urunk Jézus Krisztus által. Az egyház tehát több, mint emberek közössége. Olyan intézmény, ahol az ember Isten felé megy, előtte hódol, tőle kapja javait.

Az egyházban a hit nem egyszerűen a tudás gyarapítása. A kinyilatkoztatás több, mint tekintélyi, tanúskodó beszéd. Isten szóban és

cselekedetben az üdvösség szerzőjének mutatja magát. Életközösséget ajánl, az embert partnerként kezeli. Amikor hiszek, egész személyiséggemmel Isten felé fordulok. A hit személyes valóságát nem fejezi ki az a meghatározás, hogy igaznak tartjuk a kinyilatkoztatást Isten tekintélye miatt. Azt is megtesszük, de úgy, hogy elkötelezzük neki magunkat. A hit tudományos feldolgozása a teológiában nem mellőzheti ezt a személyes mozzanatot. A hitben az egész ember fogadja el az isteni közlést és feleletet ad neki az engedelmességben és imádásban. Az egyházi teológia akkor éri el célját, ha a kinyilatkoztatott tételeken túl igazában a beszélő, a közölt természetfeletti adományokon túl az ajándékozó érdekli. Az elméleti kifejtésből nem szabad kifelejtenuünk, hogy a hit kegye' mi adomány. A kegyelem pedig Isten személyes hatása, adománya, sőt az Ő életének teremtet vetülete. A hit azt jelenti, hogy a természetfeletti dolgokat nem a magam ismerete alapján fogom fel, hanem Isten megismerésének módján. A hit fényével Isten felemel magához, képesít arra, hogy az Ő szemével nézzek, hogy az Ő fogalmaival gondolkozzam és ennek alapján folytassak vele párbeszédet. Ha pedig meggondoljuk, hogy minden kegyelem Krisztus teljességében való részesedés és ha az apostol leírhatta, hogy „Krisztus él bennünk” (Gal 2,20), akkor valamiképpen azt is állíthatjuk, hogy Ő hisz bennünk. Amikor tehát a hit által osztozunk Krisztus istenfiúságában, egyúttal részeseivé vá lunk annak a párbeszédnek, amit ő folytat az Atyával.

* * *

Az egyház istentiszteletének is ilyennek kell lennie. Bár ez magától értetődik, mégsem árt hangsúlyozni Vannak ugyanis szertartásaink, amelyeknek tárgyi hatékonyságot tulajdonítunk. A szentmiséről állítjuk, hogy az Krisztus keresztáldozatának megújítása a kenyér és bor színe alatt. Ha fölszentelt pap megfelelő szándékkal bemutatja, az áldozat létrejön, a jelenlevők osztoznak gyümölcseiben. Lényegében ez mind igaz, de elsősorban azt kell figyelembe vennünk, milyen szándékkal rendelte Krisztus ezt az áldozatot, illetőleg mi volt a célja keresztáldozatának állandó megújulásával. Kétségtelenül nemcsak a lelki szükségletek ellátását célozta, hanem az

Atya megdicsőítését. Az egyház mint misztikus test állandóan magára veszi fejének, Krisztusnak lelkiületét, aki a kereszten áldozattá vált: átadta magát az Atyának, elismerte uralmát és egyben engesztelést nyújtott a bűnökért. A misét nem hallgatni kell, hanem tevékenyen résztvenni az áldozatban.

Krisztus az Oltáriszentségnél többre gondolt, mint lelki táplálékra. Új és örök szövetségről beszélt (Lk 22,30; 1 Kor 11,25), amit az egész emberiség nevében köt az Atyával. – Az áldozás arra ad kegyelmet, hogy ezt a szövetséget hűséggel őrizzuk. Szent Pál mondja, hogy e misztérium ünneplésével az Úr halálát hirdetjük, amíg el nem jó ismét (1 Kor 11,26). Krisztus kereszthalála megpecsételte a szövetséget, de egyben annak tartalmát is magában foglalta: az ember engedelmességét, szeretetét, hűségét, Isten részéről pedig a kegyelmi javak kiadását. A hívő a misében s az áldozásban az egyéni üdvösség munkálásán túl úgy járul az Atya elé, mint Isten országának valósítója, mint az üdvrend végleges kialakulásának munkálója.

A szentségeknél hasonló magatartást kell tanúsítanunk. Önmagában a szentség a kegyelem tárgyi eszköze, vagyis ha kellőképpen kiszolgáltatják, kegyelmet közöl. Ezért lehet öntudatlan gyermeket megkeresztelni. Mégis helyesen állapítja meg *Satory*: „A szentségek nem azért vannak, hogy pótolják, vagy olcsóbbá tegyék az ember egyéni közreműködését, hitét, megtérését, benső igazodását Isten és a kegyelem felé, a halálnak kitett emberi lét elfogadását és az örök élet reményének élesztését a halálraszántság közepette.” (*Holböck: Mystrium der Kirche* II. 985.) A szentség a kegyelem hatékony jelképe, tartalmazza és közvetíti, amit jelképez. De Isten nem akart varázseszközt a kezünkbe adni. Bízott az egyház hűségében és a kegyelem hatásában, hogy nem üresíti ki a jelképeket, azért adott ilyen hatékony szertartást. A szentség tehát minden önértéke mellett is alkalom a hívőnek arra, hogy személyesen cselekedjék, mint Krisztus titokzatos testének tagja és kifejezze hitét a természetfeletti javakban.

A hívő a szentségben Istennek szabadon feléje nyújtott kezét ragadja meg. A szentség nem azt eredményezi, hogy Isten kinyújtja felénk a kezét, hanem azt jelenti, hogy mi megfogjuk e szabadon felénk nyújtott kezét (*Semmelroth: Die Kirche als Ursakrament*, 49.).

A keresztség újjászületés „vízből és Szentlélekből” tehát Isten gyermekévé tesz. De ezt a hivatást a hitben éljük meg s aki nem tudatosítja magában, annak élete nem lesz az Isten gyermekéé. A bértámolás felvértez a hit megvallására, felhasználására, de nem teszi főlőslegessé a tudatos döntéseket. Nem kímél meg attól, hogy önfelgyelmezéssel legyőzzük magunkban a testi embert és keressük a felsőbbrendű motívumokat. A bűnbánat szentsége feltételezi a bánatot, az önvádat, az erősfogadást és az elégtétel vállalását. Aki kéri a szentkenet szentségét, tanúságot tesz készségéről, hogy aláveti magát Isten uralmának, őt tekinti az élet és halál urának, tőle várja bűnei bocsánatát és a lélek örök életét. Tehát a személyes döntés sehol sem hagyható ki.

Az egyházirendnél és a házasságnál az a veszély forog fenn, hogy csak egy élethívatalás bevezető szertartását látjuk benne, ami az elinduláshoz jogi felhatalmazást és kegyelmi segítséget nyújt. Pedig mindkettőnél arról van szó, hogy az egész személyt a hivatás irányába terelje és megadja a lehetőséget, hogy a hiten keresztül minduntalan hozzájussunk a szentség kegyelmeihez. Ezért szólítja fel Szent Pál Timoteust, hogy szítsa fel magában a kegyelmet, amit magában hordoz a kézrátétel, vagyis a felszentelés által (1 Tim 4,14). A házastársakat pedig felszólítja, hogy egymásban állandóan annak a kegyelmi kapcsolatnak a vetületét lássák, ami Krisztust az egyházzal összeköti. Egymás számára állandó kegyelmi forrás maradnak s ennek a tudatnak kell magatartásukat meghatározni.

A trentói zsinat a megszentelő kegyelemmel kapcsolatban kifejtette, hogy azon nem csupán Isten kegyét, jóindulatát kell értenünk, hanem teremtet adományt, a lélek felemelését az isteni természet hasonlatosságára. A keresztyén tanításban sokszor túlhangsúlyoztuk ezt a szempontot a személyes vonások rovására. Kétségtelen, hogy az adományt, a felemelést az emberi természet kapja mint természetfeletti segítséget, de úgy, hogy maga a személy válik Isten gyermekévé, tehát új viszonyba lép Istennel. A szentírás kiemeli ezt a személyes kapcsolatot. Krisztus állítja, hogy az Atyával együtt jönnek az emberhez, lakóhelyet vesznek nála (Jn 14,23). Ennek alapján beszélünk teremtet és teremtetlen kegyelemről. A teremtetlen kegyelem maga az Isten, aki jön és ajándékol adja magát a szeretetben.

Jövedele személyes és természetfeletti. Kitarja szentháromsági életét, valami újat ad, ami nem fér bele a teremtésbe és amihez az ember nem szerezhet jogcímet. Jelenléte kegy és adomány, de mindennekfelett szeretetkapcsolat akar lenni. Ha a személyek találkoznak, ismerni akarják egymást, párbeszédet kezdenek. Ha Isten természetfeletti módon közeledik és szólít meg, természetes mivoltunk szerint nem adhatunk feleletet. Nem értjük nyelvét, nem fogjuk fel szavait. Ezért van szükségünk természetfeletti adományra, ami átjárja természetünket, képességet ad a hitre és a szeretetre.

A kegyelem által Isten maga tesz képessé közelségének felfogására. A kegyelem lélekbeöntése természetfeletti újjászületés, a fogadottfiúság kialakítása. Gondoskodik arról, hogy tudomásul vegyük kiváltságunkat: „A Szentlélek maga tesz tanúságot lelkünkben, hogy Isten fiai vagyunk” (Róm 8,18).

A kegyelmi állapot tehát több, mint a lélek új ruhája, vagy tisztasága. A kegyelem Isten életébe való bekapcsolódás, egyelőre csak a hit homályában, de a remény és szeretet biztonságával. A halálos bűn mindezeknek az elvetése, tehát nem csupán folt a lelken, hanem valóságos elfordulás Istentől, a személyes kapcsolat megszakítása.

Az egyéni vallásosságban is jó néha gondolnunk a hit személyes jellegére. Az ének mindig kell ellenpólus, a te. Különben nincs ki előtt megnyilatkozni, nincs kiért élnie, nincs kit szeretnie. Mivel az emberi kapcsolatok változnak, függvényei a szeszélynek és a lét bizonytalanságának, azért a töprengő ember egyre jobban meglátja az élet végével rászakadó magányt.

Csak két idézetet veszek elő:

„Ezt a halált, amely mindannyiunk közös végzete, mindnyájan egyedül éljük meg. Az élet oldaláról tekintve a véget, lehetséges, hogy együtt haljunk meg. De minthogy meghalni annyi, mint kicsúszni a világból, oda, ahol az 'együtt' szónak nincs többé értelme, mindenki egyedül hal meg.

Mindig legjobban óhajtottam, hogy övele halhassak meg, akit szerettem. De ha holttestünk egymás mellett fekszik is, vágyam hiú ábránd: a semmitől a semmihez nincs semmi kötelék...” (*Simone de Beauvoir*, Sartre felesége: *La Force de L'age*).

*Por és por közt porladok és bent
istennel vagyok tele . . .
De nékem más kellene, nékem
egy külső Isten kellene,
egy külső, közönséges isten,
isten, aki úgy van, ahogy
a fák vannak, isten, akit nem
én, a sóvárgás alkotok.*

(Szabó Lőrinc)

A kinyilatkoztatáson alapuló hit ezt a személyes Istent állítja elénk azzal a személyes szeretettel, ami mindig új, ünnepélyes és boldogító. Végtelensége miatt mindenkié lehet, mindenki megtalálhatja benne a maga ellenpólusát s a halál kapujában is így szólíthatja meg: Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet.

ISTEN A MŰVEIBEN

AZ ANYAG A TEOLÓGUS SZEMLÉLETÉBEN

A radioaktivitás felfedezése óta az ember egyre jobban belenéz az anyag belsejébe. Látjuk, hogy nem az oszthatatlan és merev atom a legkisebb alkotórésze, s nem is olyan tehetetlen tömeg, mint ahogy a newtoni fizika leírta. Az atomfizika egyenletekkel, matematikai képletekkel fejezi ki az atomban végbemenő jelenségeket. Az elméleti fizika jogosultsága az anyagban levő törvényszerűségeken alapszik. A relativitás elmélete képletben adja meg az anyag és energia kölcsönhatását. A kvantum jelenség azt mutatja, hogy az elemi részecskék csak meghatározott adagban vehetnek fel vagy veszíthetnek el energiát, aszerint, hogy az elektronok belső vagy külső pályára lépnek. Az anyag felhőszerű elterülését az előtérben hullámfüggvényként írják le. *Heisenberg* a határozatlansági relációt is képletben fejezte ki, tehát még a határozatlanság is bizonyos törvényt követ. Kimutatható, hogy két összetartozó adat mérésekor fellépő hibák szorzata állandó. Ezért sokan azt a határozatlanságot, amit az elemi részecskék helyének és energiájának mérésekor tapasztalnak, csupán eszközeink tökéletlenségének tulajdonítják, nem az anyag természetének. Bohm rejtett paraméterekről beszél, amelyek a részecskék kölcsönhatását meghatározzák, s talán valamikor kimutathatjuk őket.

Az atomban ma kb. 30 elemi részecskét ismerünk, egy részük nagyon rövid életű, csupán átmeneti jelenség. Egyes tudósok feltételezik, hogy ezek mindegyike csupán csak megnyilatkozása valamilyen alapmatériának, amit energiának is nevezhetünk. A szétterhelhetetlen látszó testecskékhez mindig erőter is tartozik. Az őseredeti ma-

téria valamilyen erőter, amiből minden lehet, de már rendelkezik irányulásokkal az egyes formák létrehozására. Az elemi részecskék csupán csomósodások az erőterben, ezért alakulhatnak át újra energiává.

A biokémia újabb adatokkal gyarapítja az anyag benső struktúráját. Olyan erőkre mutat rá, amelyek az életfolyamatokat, az atomok és molekulák állandó kapcsolódását, szétesését, kicserélődését fenntartják és táplálják. Maga az anyag él az élőlényekben, tehát van ilyen tulajdonsága is. Az állandó bomlás és kicserélődés ellenére megmarad a funkciók egyensúlya, ami az élő anyag különös érzékenységét igazolja. Nehéz lenne megmondani, mi teszi élővé az anyagot, de annyit látunk, hogy az életfolyamatokban van tervszerűség, mindig valamilyen cél is valósul.

A benső finomságok és a matematikai képletek láttán önként kínálkozik a feltevés, hogy maga az anyag hasonlít a gondolathoz, elgondoláshoz. Valami olyan építmény, aminek formája, finom benső struktúrája van. Nem statikus váz, hanem állandó mozgás, dinamizmus. A mozgás valamiképpen az anyaghoz tartozik. Ha a tudomány még mélyebbre hatol benne, bizonyára még jobban felismeri gondolatszerű finomságait.

A természettudomány még messze jár attól, hogy megmondja, mi valójában az anyag. A teológus csak ilyen feleletet adhat: mint minden esetleges létező, ez is Isten teremtménye. Ha ő elgondolta az anyagot, benne kell lennie az isteni gondolat logikájának, gazdagságának, erejének, dinamizmusának. Számunkra az anyag ilyen érzékelhetővé vált gondolat. Ebben gyökereznek a törvényszerűségei. A struktúra behatol a végső rétegekig. Odáig, ahol az anyag mint létező kezd különbözni a semmitől. Valahol itt kell keresni alapvető megjelenési formáját, azt az ősi erőteret, aminek csomósodása minden érzékelhető és mozgó tömeg.

Az isteni gondolat végtelenül gazdag, egyszerre felölel mindent, amit meg akar valósítani. Neki nem jelent nehézséget, hogy ezt a gazdagságot belevigye az anyagba. Teremthette az anyagot olyan összetett mivoltában, hogy a vonzatok, kölcsönhatások, törvények százai és ezrei keresztezik vagy segítik egymást. A legősibb anyag mélyén létrehozhatta azokat az irányulásokat, amelyek kialakítják

az atomokat, elemeket, megalapozzák a kémiai rokonságot, azok kapcsolódását és ezeken keresztül lehetővé tette az egész anyagvilág kibontakozását. Ebben a benső gazdagságban kell keresnünk a formák, színek, hangok, ízek, illatok változatának okát. A gazdagságot megsejtjük, ha arra gondolunk, mi van összesűrítve a növényi magban vagy állati petében. Milyen leheletszerű és kibogozhatatlan berendezkedése lehet egy pete sejtmagjának, hogy abból mindig a meghatározott állat bontakozik ki, a szervek és funkciók bonyolultságával. A törvényszerűség hordozója itt maga az anyag, hiszen nem vehetünk fel benső szellemi lelket mint irányító tényezőt. A benső parányi alkotó elemek egyúttal arra is képesek, hogy kölcsönhatásba lépjenek a környezettel, alkalmazkodjanak vagy védekezzenek. Csak a gondolatfinom anyag lehet élő anyag. Csak valamilyen érdekes szimpátiaképesség teszi lehetővé, hogy pl. az állatok színe a környezetükhöz alkalmazkodik, vagy hogy hihetetlen távolságból megérzik táplálékukat, megsejtik a veszélyt, ösztönösen tájékozódnak. Számmunkra most nem az a kérdés, hogy a Teremtő ilyennek teremtette az állatot, hanem az, hogy mindeme képességek hordozója maga az anyag. Magát az anyagot kellett úgy megalkotnia, hogy e jelenségek kibontakozzanak belőle.

* * *

Ha az állatban nincs szellem, akkor maga az élő anyag érez, hall, lát, megéli a fájdalmat, reagál a külső hatásokra. Tevékenysége nem jut el az öntudatig, valahogy a felületen, a homályban marad, de csodálatossága nem tagadható. Ilyen bonyolult és célra irányuló viselkedést nem is sejtenénk az atomfizika képletei alapján. Egyre inkább az a benyomásunk, hogy az *anyag a szellem szimmetriája, alacsonyabbfokú vetülete*, ahol a tudat világossága nélkül játszódna le az élet jelenségei. Hasonlattal azt mondhatnám, hogy a szellem és anyag úgy különböznek egymástól, mint az ember és a filmen mozgó képe. Mindkettő mozog, tevékeny, de más létsíkon.

Az emberben a test és lélek valóságos egységet alkot. A szellem valóságosan egyesül a testtel, nem csupán benne lakik. Mi az előfeltétele az egyesülésnek? Valamiképpen az anyagnak is olyan finom-

nak, lehetségszerűnek és törvényszerűnek kell lennie, mint a szellemnek. A lélekkel való egyesülés is feltételezi, hogy az anyag léte mélyén elgondolás, tapinthatóvá vált gondolat legyen. Az egyesülés olyan szoros, hogy az anyag részesül a szellem életében. Nem a léleknek van öntudata, hanem az embernek. A szellem belülről hatja át az anyagot, új létrendbe emeli, a tudatos élet hordozójává teszi. A test-lélek ember érez, gondolkodik, akar. Az anyagi test is a tudat hordozója, sőt aktív tényezője lesz. Valami képszerűség áthat minden ismeretet és akarást bennünk, fogalmainkat tapasztalati adottságokhoz rögzítjük. Ha az anyag képes így hozzásimulni a szellemi lélekhez, ennyire átveszi a természetét, akkor bizonyára maga is hajlékony, rugalmas és fogékony. Elég egy emberi arcra tekintenünk, hogy meglássuk a szellemben való részesedést. Az arc kifejezi a megértést, részvétet, tudatot, szeretetet, örömet, szomorúságot. Előntetheti a szégyen, vagy a lelkesedés, bevonhatja a kételkedés fátyla.

Biztos, hogy a szellem magasabbrendű, mint az anyag, nem is nőhet ki belőle. Egyik nem mehet át a másikba, de valami egybevágóságnak kell lenni köztük. A szellem – legalábbis az emberi lélek – a lét síkján ott kezd létezni, ahol az anyag végződik. Különben nem alkothatnának egy valóságot. A Teremtő teljes léthierarchiát alkotott, ahol nincsenek szakadékok. Az embert úgy gondolta el, hogy az anyag és szellem tökéletes egysége legyen. A lélek megteremtésével nem törte le az anyagot, nem bánt vele természete ellen. A Teremtőt nemcsak mindenhatósága, hanem bölcsessége is vezeti. Az embert azért alkotta testből és lélekből, mert az anyag képes befogadni és hordozni a szellemet, a szellemi lélek pedig – legalábbis emberi fokon – rászorul a testre. E benső egybecsengés miatt a lélek beköltözése nem jelent zavart, nem lesz benne idegen elem. Ha arra gondolunk, hogy az ember élete folyamán állandóan új anyagi részeket épít be testébe és ezek valóságosan egyesülnek a lélekkel, akkor nem térhetünk ki a gondolat elől, hogy a szellemi lélek bizonyos értelemben minden anyaggal rokonságban van. Ez a gondolat pedig oda vezet, hogy a feltámadt test anyaga is pótolható majd a megdicsőült természet anyagából.

* * *

A hitrendszer alapján még tovább mehetünk. Jézus Krisztusban az emberi természet személyes egységbe került az istenséggel. Emberi tudata egyben az isteni életnek és világosságnak szemlélője, hordozója. Benne az anyagi test a lélek szellemi megnyilatkozásain túl az isteni élet tevékenységében is részt vesz. Hiszen benne az egység lélektani síkon is tökéletes: emberi tudása előtt nyitva áll isteni természet az ismeret és tevékenység vonalán. Magáról így nyilatkozik: a Fiú csak azt teheti, amit az Atyánál lát (Jn 5,19). Az emberi természet felvétele azt jelenti, hogy testi-lelki valóságban benne létezett Istenben. Feltámadása után ez az állapot külsőleg is megnyilvánult rajta. Teste többé nem rejtette el a szellemet és az isteni dicsőséget, hanem tükrözte. A kinyilatkoztatás nem beszél arról, hogy Isten más lényekkel is ilyen szoros kapcsolatba lépett volna. Ha akarta, megtehetette, nekünk nem tartozott számadással. Mindenesetre feltűnik különleges szeretete irántunk és anyagi világunk iránt. Miért fordult ilyen érdeklődéssel felénk? Egyrészt azért, mert az anyaghoz kötött szellem félig-meddig homályban él, cselekedetei kötöttek, testisége miatt gyámolításra, irgalomra, bűnbocsánatra, megváltásra szorul. Másrészt viszont a test-lélek ember az örökké tevékeny Isten képe. Úgy látszik, a teremtet szellem csak az anyaghoz kötve tükrözi Istennek ezt a sajátságát. Az ember hivatást nyert az anyag feletti uralomra. Megismeri törvényeit és szellemi ideái szerint alakítja. A megismerés csak egyik állomása az ember hivatásának; a másik az alkotás, a meglévők továbbfejlesztése. Minden cselekvést testben hajt végre, gondolatai csak az anyagban tükröződhetnek szó, írás vagy mű formájában.

Jézus Krisztus, az Istenember a legmagasabb erkölcsi cselekedetek végzésére használta fel testét. Emberi hangon elmondott imája, szeretettől sugallt tettei, főleg pedig áldozata, amit az igazság vértanújaként mutatott be, mind a teremtet világ hódolatát tartalmazzák Isten előtt.

A kinyilatkoztatás meggyőz arról, hogy a feltámadásban a mi testünk is egészen kifejezője lesz a kegyelem által felemelt szellemnek. Az emberi értelem és akarat belekapcsolódik a végtelen isteni ismeretbe és értékvalósításba. Az anyag számára ez sem kiforgatás anyagi

mivoltából, hanem felemelés azon a síkon, ami megfelel teremtett jellegének.

A szentírás következetes annak leírásában, hogy az egész anyagvilág Isten dicsőségét szolgálja. Minden, amit teremtett, jó. A jóság a lét vonalán értendő, nem erkölcsi szempontból. Minden megfelel az Isten által kitűzött célnak. Krisztus tanításában a növények és állatok, főleg pedig az ember az Atya gondviselésének tárgyai. Az anyagi dolgokat eszközül használja csodáinál és a kegyelem hordozóivá teszi őket a szentségekben. A Jel 5,13 szerint a végső megdicsőülés állapotában minden teremtmény részt vesz Isten imáadásában. Az apostoli igehirdetés is új égről és új földről beszél, ahol a lét értelme többé nem kétséges: az anyagvilágot nem nyomja a teher, hogy az ember bűnös célra használja, minden szabadon és nyíltan tükrözi az Alkotó gondolatát (Róm 8,21; 2 Pét 3,13).

Az anyag lebecsülése a görög filozófia közvetítésével szűrődött bele a keresztény hagyományba. Bölcséletük a szellem kultusza, a testről sajnálkozással írnak. Az eszményi ember nem az anyagról gondolkodik, hanem az anyagtalan eszmékről, vagy legfőjebb a matematikáról, mint az újplatonikusok. A középkori skolasztika részben átvette ezt a hagyományt. Ők is nagyrészt az agy emberei, otthonuk az iskolai légkör, a természet szépségeivel nem sokat gondolnak, a természettudományt sem érzik feladatuknak. *Assisi* Szent Ferenc Naphimnusza alig talál visszhangot e korban.

A moralisták nyelvezetében – a kereszténységben és a többi vallásban egyaránt – észrevehető bizonyos bizalmatlanság a test iránt, illetőleg a test ösztönei iránt. Pedig az ösztön mint vitális jelenség önmagában nem tárgya az erkölcsiségnek, csak annyiban, amennyiben az ember személyes döntéseit elősegíti vagy akadályozza. Biztos, hogy a kettősség erkölcsi küzdelemmel jár, de a megváltás kegyelme itt is segítséget nyújt. A lélek nem börtönébe került a testben, hanem természetes helyére. Itt kell erőit kibontakoztatnia és csak itt teheti meg. Mint szellem, tudatos életet él a halál után is, de cselekedetei nem érdemszerzők. Viszont a test feltámadása kiegészíti és befjezi a lélek boldogságát, amit Isten színelátásában kap.

* * *

Az ember a növények és állatok után lépett a világba, tehát már terített asztalt talált életlehetőségei számára. Készen várták az energiaforrások, hogy segítségükkel kibontakoztassa képességeit. *Teilhard de Chardin* és a keresztény evolucionisták szerint a Teremtő által irányított fejlődés a testét is előkészítette az állatvilágban, Isten abba teremtette a szellemi lelket, így az ember „zaj nélkül jelent meg a földön”, megjelenése nem jelentett törést, hanem tökéletesedést.

A szentírás emberi szerzője a teremtés leírásába belevitte saját kora világképét. Azonban leírásából vallásos gondolatként kicsendül megállapítása, hogy minden az emberért van: a föld, a növények, az állatok, sőt az égitegek is. A Nap, Hold és a csillagok csupán „világítók” az ember számára. A teológiában Szent Tamás a teremtés tárgyalásakor az arisztotelészi filozófia nyomán megállapítja, hogy a képességi lét (potentia) azért van, ami válhat belőle vagy amit hordozhat mint végső tökéletességet. A lét rendjében az alacsonyabbrendű a magasabbrendűnek szolgál (I. q. 65, a. 2). A tapasztalati világban a legmagasabb befejezettség és érték az emberi szellem. Kézenfekvő tehát a gondolat, hogy az anyagvilág célja és feladata a szellemi lélek, illetőleg az ember hordozása. Az anyag arra való, hogy valami legyen belőle. Ezért a teremtés nem lett volna teljes a gondolkodó ember megjelenése nélkül.

Ha figyelembe vesszük, hogy az egész teremtés végső célja az alkotó dicsőségének hirdetése, akkor újabb távlatok nyílnak meg előttünk. Az a mű hirdeti igazán alkotója nagyságát, amely tudatosan visszatekint rá és átéli függését. Ez valósul meg az emberben. Benne az anyag is visszatekint teremtőjére, ezért mondható igazán az ember megjelenése a teremtés befejezésének. A lélek a közvetítő Isten és a néma anyag között. Az emberi tudat gyűjti össze a színek, hangok, formák szépségét, megtalálja mögöttük a lét szerzőjét és megvan a képessége, hogy a hittől indítva hálát adjon mindezekért. Ezeket a gondolatokat fejtegeti Teilhard de Chardin a *Mise a világ felett* című elmélkedésében.

Lehet-e a földi embernek *küldetése az egész világegyetemhez*? Ha az anyagnak egyáltalán az a végső tökéletessége, hogy az emberi szellemet hordozza s általa felismerje a Teremtőt, akkor ezt minden csillagrendszer anyagáról el kell mondanunk. A színképelemzés igazol-

ja, hogy az anyag mindenütt hasonló a földi anyaghoz, tehát a Kosmosz bármely részén mérhetetlen energiák rejtőznek. Figyelembe véve a Teremtő bölcsességét, kimerül-e a teremtés célja a galaktikák millióinál abban, hogy az ember halvány fénysugárból tudomásul veszi létezésüket és megállapítja a világegyetem óriási terjedelmét? Vagy Isten másutt is teremtett emberi lényeket, akik alkalomadtán meghódítják saját körzetüket?

Az ember mindig egyetemes eligazodást keresett környezetében. Az élet minden irányában igyekezett újat alkotni és egymásután terjesztette ki figyelmét az eddig ismeretlen területek felé. Mindez következik a tudat szellemiségéből. A szellem felülről szemléli az anyagot és egészen át akarja tekinteni. Az állatnak nincsenek új kezdeményezései, mert maga is egészen az anyaghoz tartozik, nincs felülről jövő szemlélete. Az embernek tehát emberi mivolta miatt lehet küldetése minden anyaghoz, amely egyáltalán előfordul a világban. Mindez nem jelenti azonban a természetes lehetőségek összes kiaknázását. Az ember a természetén kívül az üdvrendbe is beletartozik és végső célja itt valósul. Ahogy az egyes ember erkölcsi és kegyelmi síkon elérheti üdvösségét anélkül, hogy földi életében a természetes alkotási lehetőségeket megvalósította volna – mivel a környezet, betegség vagy halál akadályozta benne –, úgy Isten az egész emberi történelmet lezárhatja a végítélettel az összes technikai és kulturális értékek megvalósulása előtt. Az elérendő mérték Isten országának kegyelmi teljessége. Ez pedig természetfeletti misztérium, amit nem mérhetünk a földi értékelés kategóriáival. Általában azonban mégis a természetes fejlődés szolgáltatja az alapot a kegyelmi rend kibontakozásához.

* * *

A szellem magassabbrendűségét figyelembe véve elfogadhatjuk, hogy a tudományos fejlődés sok meglepetést hozhat. Ahogy kezdjük megismerni a csillagvilág óriási távlatait, azok egyre inkább a mieink lesznek. Eleve ábrándnak kell tekintenünk birtokbavételüket? A szellem jogán semmi esetre sem. A kinyilatkoztatás sem állítja sehol, hogy az ember csak Földünkhöz van kötve, hiszen köteles-

ségévé teszi, hogy az „égről és a földről”, vagyis az egész univerzumról leolvassa az Alkotó nagyságát. A földön minden anyag beépülhet testünkbe és tárgya lehet ismeretünknek. Miért ne a Földön kívüli anyag is? Csak a távolság választ el tőle bennünket, de a fizikai távolság eleve nem mondható legyőzhetetlennek. Ki merné állítani, hogy az emberiség számára már csak néhány esztendő vagy száz esztendő van hátra? Krisztus teljes bizonytalanságban hagyott bennünket. Egyforma joggal emlegethetünk néhány esztendőt és évezredek. Hová fejlődik pl. a tudomány 10 vagy 50 ezer esztendő múlva? Nem gondolható el, hogy az ember egészen új termelési módokat talál vagy lassan birtokba veszi az egész Naprendszer, a Tejutat és a többi galaktikákat? Hogy levegőt fejleszt magának a Holdon, átalakítja a Jupiter felszínét és letelepszik a Sírirus valamelyik bolygóján? S ha megteszi, mindez a természet erőinek felhasználása, nem beavatkozás a természetfeletti rendbe.

Az üdvrend egyik alaptörvénye ez: „Minden a tiétek akár a világ, akár az élet, akár a halál, akár a jelenvalók, akár az eljövendők: minden a tiétek; ti Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené (Atyáé)” (1 Kor 3,22). A természetes és természetfeletti javak az emberért vannak, itt alakul meg Krisztus országa és általa jutunk az Atyához. Ha komolyan vesszük a megtestesülés tételét, hogy Krisztusban az Isten maga lett tagja az emberi közösségnek, akkor ez az ember valóban nagyra hivatott. A nagyság elsősorban kegyelmi, de nem fér bele az a gondolat, hogy ez a földi ember egyúttal az egész látható világ ura és közvetítője legyen Isten felé? Hogy rajta keresztül tekintsen vissza minden anyag a Teremtőre és megszentelődjék?

A megtestesülés és az üdvrend Isten szeretetének gyümölcse. Isten szerette ezt a világot. (Jn 3,16): az embert, az állatot, a növényeket, a legkisebb porszemet. Minden atom, molekula, növényi és állati test remekmű, amit gondnal, szeretettel kellett megtervezni. A feltámadás után az anyagvilág nem vész el, hanem megdicőül. Sőt a szentírás állítja, hogy kialakul és külsőleg is látható lesz a lét nagy hierarchiája Krisztus fősege alatt (Ef 1,10). Nyilvánvaló igazságként tűnik majd eléink, hogy „mindent általa és érte teremtett” (Kol 1,16). Ebben a mindenben benne kell lennie az egész világegyetemnek.

Igaz, az ember túl kicsinek, élete túl rövidnek látszik ahhoz, hogy

akár a fény sebességével haladva is megközelítse a csillagvilág óriási távolságait. A relativitás elmélete pedig a fény sebességét tartja az abszolút határnak, ami nem múlható fölül az anyag keretei között. De kérdés, hogy ez az elmélet, illetőleg a tudomány figyelembe vette-e már az anyag minden tulajdonságát? Nem rendelkezhet az anyag az elektromágneses hullámokon túl olyan energiával, amelynek felfedezése új fordulatot ad a haladásnak és aminek leírására szűk lesz a relativitás elmélete? *Camus*-nak ez a visszatérő problémája: Ha az ember felismerné, hogy a világegyetem tud szeretni, kiengesztelődnék az étellel. Mi tudjuk, hogy a világegyetem érzéketlen marad, de mögötte áll a Teremtő, aki szeret és férfias feladatokat tűzött elénk fizikai és erkölcsi téren. E cél tudatában kell kiengesztelődünk az étellel. Az ember mindig ember marad, testileg alá lesz vetve szenvedésnek, halálnak. De ha tudja, hogy ezek megoldódnak a feltámasztásban, nagyobb reménnyel néz feladatai elé.

Szépen írja *Teilhard de Chardin*: „A világegyetem haladása és különösképpen az ember fejlődése nem konkurrencia Istennel, nem is haszontalan energiapazarlás. Minél nagyobb az ember, annál inkább öntudatosul, egységesül, erejének birtokába jut az egész emberiség, annál szebb lesz a teremtés, tökéletesül az imádás, annál méltóbb testet talál a misztikus Krisztus kiteljesedéséhez” (*Le Milieu Divin*). Ehhez csak egy megjegyzést: Chardin az ember fejlődését konkrét természet-kegyelmi kapcsolatában fogja fel, azért írhat így. Biztos, hogy a természetes rend kibontakozása önmagában erkölcsileg nem teszi jobba az embert. A bűn elleni küzdelem és a kegyelem megszerzése a haladás minden fokán személyes feladat marad, de a természet kibontakozásával ez is elmélyül és új színeket ölt. Ebben az értelemben kell a természetes fejlődésnek megelőznie a kegyelmi rend teljességének megvalósulását.

HIVÓ SZEMMEL A TERMÉSZETBEN

Az ember szellemi öntudatával az egész anyagi természet felett érzi magát. A látható mindenségre úgy tekintünk, mint ami várja, hogy megismerjük és meghódítsuk. Ez a természet hol barátunk, hol ellenségünk. Hozzá tapad életünk a bölcsőtől a sírig. Táplálja testünket és nyugalmat ad, máskor viszont mérgez és veszélyezteteti létünket. Belőle táplálkoznak örömeink és fájdalmaink. A hívő ember is nyugodtan mondhatja, hogy a természetben megtalálja Isten adományait és megtalálja büntető ostorát.

Nem a természettudósok szempontjait akarom kiteregetni, inkább azt szeretném szerény utalásokkal bemutatni, hogyan látja egy hívő ember a természetet, mint Isten alkotását. Folytatása akar ez lenni Krisztus módszerének, aki szemléletes igehirdetésében ilyen útmutatást ad: „Nézzétek a mezők virágait, mint növekednek. Nem fáradoznak, nem fonnak. Mondom nektek: Salamon sem volt minden dicsőségében úgy felöltöztetve, mint egy ezek közül. Ha pedig Isten így öltözteti a mezei virágot, amely ma virít, de holnap kemencébe kerül, nem sokkal inkább titeket, kicsinyhitűek” (Mt 6,28).

Az ilyen szemléletben nincs szükségünk arra, hogy bárkivel is vitatkozzunk. A tudomány ugyanis már sok mindent kiderített, de nem mindenben illetékes. Módszere és célja szükségszerűen egyoldalúvá teszik. Módszere az elemzés és mérés, célja pedig az, hogy minden jelenséget valami mélyebben fekvő okkal magyarázzon és a megtalált törvényszerűséget az ember számára hasznosítsa. Csak azt vizsgálhatja, ami részekre bontható és mérhető. Pl. a radioaktivitást visz-

szavezeti az atommag bomlására, utána tovább kutat, hogy mi a bomlás oka. Bármilyen mélyre hatol módszerével, mindig csak olyan eredményei lehetnek, amelyek újra mérhetők és elemezhetők. Ezért például a természet szépsége nem tárgya a tudománynak, mivel nem mérhető és nem boncolható. Pedig ez is valóság. A szépséget csak az fogja fel, aki nem a részletet figyeli, hanem az egészet látja és főleg akiben visszhangra talált az eszme, amit az alkotó belevitt művébe.

Az embert magát sem lehet a természettudomány módszerével kiméríteni és megérteni. Aki ilyen elgondolással közeledik idegeinkhez vagy agyunkhoz, az találhat benne molekuláris mozgást, kémiai folyamatot, elektromos feszültséget, szóval olyan dolgokat, amik mérhetők. De megtalálja-e a gondolatot az agyban és az érzelmet a szívben? Legföljebb az idegben lefolyó kísérő jelenségeket fogja fel, a gondolat és érzelem anyagi eszközökkel nem mérhető.

Az ember mindenképpen több, mint a külső természet és több, mint a tudománya. Az ember a megismerő és akaró én, aki érzi, hogy öntudata nélkül a világ lefolyása olyan lenne, mint üres nézőtér előtt lejátszott színdarab. Az események peregnének, de senki sem tudná, kinek és miért. Nem lehet ellenvetni azt, hogy az ember alig néhány százezer éve vándorol a földön, viszont bolygónk léte néhány milliárd évre nyúlik vissza. Ami addig történt, mind előkészület volt az ember életére. S ma a geo'ógiai rétegekben szinte visszafelé forgatjuk a történet lapjait. A világ a mi számunkra színes és hangos, a mi szemünk és értelmünk előtt tárja fel összefüggéseit és arányait. A fizikus állítja, hogy a fény elektromágneses transversális rezgés és színei csak hullámhosszban és rezgésszámban különböznek egymástól. A hang sem egyéb, mint levegőrezgés. Az ember mégsem rezgéseket tapasztal, hanem színeket lát és hangot hall. Itt is igazolódik, hogy a természettudomány csak azt veheti valóságnak, ami mérhető és osztható. A minőségi jegyek csak az emberi öntudatban jelentenek gazdagodást. Ez mutatja, hogy az ember hivatása és lényege nem merülhet ki a természettudományban. Az embernek joga van ahhoz, hogy költő, művész, bölcselő, sőt hívő legyen. A természetben vannak jelenségek, amelyek nemcsak a tudománynak tárgyai, hanem elsősorban az emberhez szólnak.

Az időjárás változásait kapcsolatba hozzuk a napfolt-tevékenységgel, mert ez befolyásolja a légkörünkbe hatoló sugárzást, a föld mágneses terét stb. A napfoltok a nap külső szférájának tölcészerű, tüzes-viharos jelenségei, amiket bizonyára a belső magfúzió, a hidrogénnek héliummá való alakulása irányít. Biztosan megvan a természetes oka annak is, hogy a nap óriási tömegében hol és miért keletkezik olyan energiatöbblet, ami kiváltja a napfoltokat, de mi éppen olyan kevésbé beszélhetünk itt határozott törvényszerűségről, mint ahogy semmiféle tervezetés alapján nem számítható ki, hogy egy urániumtömbben valamelyik határozott atommag a következő pillanatban bomlik-e fel, vagy csak egy millió év múlva. Az ilyen bizonytalanság ellenére az időjárás olyan földünkön, hogy évezredek óta biztosítja a növények, állatok életét, s ezeken keresztül elsősorban az emberét. A zökkenők, a katasztrófák lényeges kárt nem tudtak tenni egyikben sem. Sőt ezek a véletlen események valamikor úgy alakították a föld arculatát, hogy kimondhatatlan dús vegetációt hozott létre s ezek maradványai az óriási szén- és petróleumtelepek, amelyek lehetővé tették, hogy mi a modern technika vívmányaival dicsekedjünk. Valaki mindezt mondhatja véletlennek, a természet összjátékának, eddig ki nem derített erők hatásának, de nem vonhatja kétségbe, hogy itt minden a gondolkodó emberre irányul. Nekünk nem esik nehezünkre a természetes okok láncolata mögött vagy felett elimerni valakit, aki mindezeket az okokat már eleve a célra irányította.

* * *

Amikor az ember végigtekint alkotásai során, különösen a technikai vívmányokon, amelyek megsokszorozzák erőnket és képességeinket, hamar elfogja a büszkeség. Pedig be kell látnunk, hogy tulajdonképpen mindent a természettől lestünk el. A tűzgyújtás benne van az anyagnak abban a tulajdonságában, hogy a dörzsölés hatására felmelegszik. A hajózás és repülés módszerét készen kaptuk a halak és madarak viselkedésében. A rádió és televízió csak annak az elektromosságnak felhasználása és irányítása, amely már benne van az anyagban. Ameddig halad a tudomány, ameddig új alkotások szü-

letnek a technikában, annak előfeltétele mindig a természet tanulmányozása lesz. A költészet és művészet innen veszi elemeit. A természet a nagy könyv, amiből olvasunk: ha nem tesszük, kicsinyek maradunk.

A vegyi ipar ma már nagyban hozzájárul az emberiség táplálkozásához. De hol vagyunk még attól a lehetőségtől, ami például egy almafa levelében végbemegy? A zöld levél a napsugár és meleg hatására a földből felvett vízből és sókból, a levegőből kivont oxigénből, tehát szervesetlen anyagokból ízletes táplálékot készít. Egyetlen sejten belül a molekulák ezrei, egyetlen levélben a sejtek milliói vannak összehangolva egy célra, a táplálék kialakítására. Mondhatjuk, hogy csodálatos fejlődés eredménye előtt állunk, de még csodálatosabb az, hogy már 6–700 millió évvel ezelőtt az első zöld moszat is ilyen csodálatos kémiai laboratórium volt. Először dolgozott annak, hogy magasabbrendű növények, majd állatok élhessenek és végül megtalálja mindennapi kenyerét az ember.

A természet tanulmányozásakor megtanulunk csodálkozni. A mai tudomány legkomplicáltabb alkotása kétségtelenül az elektronikus számológép. Pillanatok alatt végzi el a számtani műveletek ezreit, de soha nem megy túl azon a sablonon, amit előre beleépítettek. Kísérjük meg ezzel szemben például kielemezni, hogy hányféle funkciót és milyen összhangban végez el egy állati test. Minden szervnek megvan a saját szerepe, az élet mégis egységes. Tanítás nélkül beilleszkedik életterébe, megtalálja táplálékát, alkalmazkodik környezetéhez. Azt mondják, az állatok alkalmazkodása az agyvelőtől függ. Az elmúlt geológiai korok nagytestű hüllői azért pusztultak el, mert testükhöz mérten feltűnően kis aggyal rendelkeztek és a megváltozott környezethez nem tudtak idomulni. A növényeknek nincs idegrendszerük, mégis alkalmazkodnak. Tavasz felé a sötét pincében csírázásnak indul a burgonya. Ha csak egy kis ablakon keresztül szűrődik be némi fény, a sápadt hajtások mind feléje hajlanak, hogy közelebb ériék éltető elemüket. Ha a folyondár a deszkakerítés árnyékos oldalán kelt ki, megtalálja a legkisebb nyílást és azon keresztül bújik át a napos oldalra. Az erdőben a mogyoróbokron kétszer akkora levelek fejlődnek, ha árnyékban áll, mint ha napsütötte tisztáson. A szőlőn és kúszó növényeken a levelek mellett kacsok fejlődnek, hogy

legyen mivel kapaszkodni, a száraz vidéken élő növények pedig vízgyűjtő leveleket fejlesztenek és abban raktározzák el a nedvességet. Mennyi találékonyság és változatosság az alkalmazkodásban! Mindez úgy működik szemünk előtt, mint bonyolult automatarendszer. Együttvéve jelenti az élet gazdagságát és lehetetlen fel nem fedezni benne valamilyen elgondolást. Az a benyomásunk, hogy valaki játszott, nemcsak a színek és formák gazdagságával, hanem az élet lehetőségeinek változataival is.

A környezethez való alkalmazkodás a védelem és táplálék megszerzése érdekében szinte minden lehetőséget kimerít. A színes, virágos környezetben élő állatok szőre, tolla, külseje tarka és eleven, az egyhangú környezetben élőké szürke, barna vagy színtelen. A tengeri halak a korallok között, a kolibrik a délvidéki virágok között, a botsáska vagy leveli béka a fák ágain alig vehetők észre, a fűj és a pacsirta a mezőn olvad egybe hátterével. Az északi havas tájakon élők más ruhát kapnak télen, mint nyáron. Benne van a védekezés a hideg ellen és a külső ellenség ellen. Milyen fejlődés eredménye ez? Nem kell itt meglátnunk az élet különleges törvényét, ami igyekszik fenntartani a fajokat? A természettudomány azt mondja: öröklött sajátosság. A filozófus tovább kérdez: mi adja az anyagnak a képességet, hogy alkalmazkodjék és így reagáljon a színekre és formákra? Ahol van törvényszerűség és célszerűség, ott keresünk valakit, aki gondolkozott, aki műveit megszerkesztette. Sem az anyag nem gondolkodik, sem az állat. Tudomása sincs róla, hogyan alakul színe és külseje. Adottságokkal állunk szemben, amelyek bonyolultabbak, mint a modern elektronikus számológépek, mert magukon hordozzák az élet elevenségét és titokzatosságát. De a nagyszerűség minket is gondolkodásra készítet és arra ösztönöz, hogy tekintetünk kutassa a természet szerzőjét.

A hívő ember úgy érzi, amikor a természet szépségéről, csodáiról beszél, akkor az alkotót dicséri, dicsőíti. Ehhez azonban szükséges a természet szeretete és szükség van látó szemre, halló fülre. Aki a szabad természetbe is viszi magával táskarádióját, hogy a virágok színpompája és a madarak éneke helyett dzsesszt hallgasson, az előtt nem tárulnak fel a szépségek. Pedig az egész világ érettünk van.

Kell hogy minket ihlessen minden szépség, minden törvény és erőmegnyilatkozás.

Pedagógusok tapasztalták, milyen nehéz egy szavalókórust betanítani, vagy egy osztály torna-produkcióit irányítani. Pedig itt minden szem a vezetőre irányul. Nézzen meg valaki őszi időben egy seregélycsoportot, amelybe száznál több madár verődött össze. Micsoda merész mutatványokat végeznek. Egyszerre fordulnak, kanyarodnak, fel- vagy leereszkednek. Pedig nincsenek vezényszavak, nehéz is volna kifejezni madárnnyelven, hogy ilyen vagy olyan szög alatt forduljanak jobbra vagy balra. – Néhány évvel ezelőtt ornitológusaink madarakat gyűjtöttek Egyiptomban. Könyvükben leírják, hogy egyikük a Vörös-tenger partján tízezernyi csoportba verődött fiatal remetetrákokat talált, amelyek még nem bújtatták üres csigába testüket. Sakktáblaszerűen elhelyezkedve szőnyeg módjára borították a partrészt. Ha hirtelen mozdulattal megijesztették őket, mind egyszerre indult s két-három méter után egyszerre állt meg. Egymásba nem ütköztek, a rend nem bomlott fel. Milyen vezényszónak engedelmeskedtek? Senki sem állíthatja, hogy előre begyakorolták mutatványait. Ismételten hajlandó vagyok arra gondolni, hogy az állatok ilyen átmeneti társulását is áthatja valamilyen teremtmő és rendező gondolat. Éppen úgy, mint valamilyen elgondolás irányítja a hangyák, a termeszek és méhek társadalmát. Nincs írott törvény, nincs parancsoló tekintély, mégis megtalálható a rendezettség, mint ahogy megvan az emberben vagy az állati testben a szervek összhangja, egymásrautaltsága és funkciós egyensúlya. Az ember hajlandó megállapítani, hogy a természet egyedei nem olyanok, mint a régi templomok tetőfülkéiben kifaragott szobrok. Elöl formásak, művésziek, hátuk ellenben durva, törött felület. A természetben meglátszik, hogy gonddal és szeretettel formálták ki minden egyedét. Az atom, a molekula, a sejt, a kristály, a növényi és állati organizmus a maga nemében remekmű. Krisztus mondta egyszer hallgatóinak: ha a bennem hívők nem tennének tanúságot mellettem, akkor a kövek szólalnának meg. Amikor a természet törvényeit, formáit, harmóniáját elemzem, valami ilyet érzek: az atomok, a kristályok, a növények és állatok szólalnak meg és tesznek tanúságot a Teremtő mellett.

Mindnyájan úgy vagyunk, hogy a feltűnő események jobban meg-

ragadnak, beszédesebbek, mint a megszokott jelenségek. Az élet győzelmes lendületét igazolja minden nyár, amikor a virágból termés lesz, de ezt már megszoktuk és nem tartjuk rendkívülinek, mégcsak belső törvényeit sem keressük. Pedig ez is meg nem fejtett titok. Azért inkább egy-két esetet hozok fel az állatok tájékozódásából.

* * *

A francia oceanográfus, *Cousteau*: A csend világa című könyvében említi, hogy az Atlanti-óceánban kilométereken át követték a delfinrajokat, amelyek biztos ösztönnel haladtak a Gibraltár-szoros felé és azon keresztül a Földközi-tengerbe. Nem egy csoport véletlen útja volt, hanem egymást követő csoportok időszaki vándorlása. A végtelen tengeren nem lehetett látni semmi fogodzó pontot. Hogyan tájékozódtak ilyen pontosan? – Azóta már egyik amerikai akváriumban kimutatták, hogy a delfinek 20–30 másodpercenként hangot hallatnak s azok visszaverődését fogják fel érzékeny szervükkel. Elég ez ahhoz, hogy a parttól több száz kilométerre is tájékozódjanak?

Tudunk esetet, amikor költés idején vészmadarat repülőgépen Angliából Kanadába vittek és ott szabadon bocsátottak; tizenkét nap múlva a meggyűrűzött állat újra megjelent régi helyén. Pedig legalább három és fél ezer kilométeres utat kellett megtennie. Az aranylilék Kanadából a Hawaii-szigetekre járnak költeni. A vízre nem tudnak leszállni, tehát a több ezer kilométert egyfolytában kell megtenniük. Ez is a teljesítmény és a tájékozódás csodája. Mi vezeti őket? A föld mágnessége, a nap, a csillagok? Biztosan valami természetes dolog. Istennek nincs szüksége arra, hogy csodászerűen benyúljon a természetbe. De úgy alkotta az állati ösztönt, hogy megbirkózik az élet követelményeivel és éppen ez a mű válik dicsőségére a Teremtőnek. A természetben természetes törvények és támpontok vannak. Nem mondjuk, hogy a Teremtő dajkaként ott áll minden fűszál és állat mögött, hanem mindent a kigondolt törvények által irányít.

Az anyagvilág mindamellet megmarad anyagnak. Ki van téve betegségnek, tévedésnek, pusztulásnak. Ahol a dolgok egymásért vannak és egymásból élnek, ott nem kívánhatunk tökéletes harmóniát.

Az elgondolás, a törvény nem lehet magasabbrendű, mint a növény- és állatvilág. A célszerűséget és a rendet nem rontják a kivételek. A vándormadarakat néha megtéveszti egy-egy világítótorony fénye vagy eltévednek a ködben, viharban, megcsalja őket az enyhe időjárás és hamarabb visszatérnek, mint a tavasz. Ezek a kivételes esetek azonban nem készítetik őket arra, hogy hagyják abba vándorlásukat. Ebből is látszik, hogy bensőbb törvényeknek engedelmesskednek.

Még egy kérdést feltehetünk: ha az állatokban bizonyos irányban olyan nagy az alkalmazkodás a környezethez, miért nem választják a vándormadarak is a könnyebb életmódot? Hiszen délvidéken bőven találnak élelmet, megvolna a lehetőségük a fészekrakásra s a költés idején mégis visszatérnek. Pedig mennyi áldozatba kerül minden útjuk. Elégséges erre az a magyarázat, hogy valamikor volt kényszerítő körülmény, és ez beléjük nevelődött? Néhány ezer éve ilyen kényszerítő körülmény már nincs az időjárásban s mégsem fejlesztenek ki magukban más képességet. Nem tudom, hogy a természet-tudósok mit válaszolnak minderre. Előttem a végső magyarázat az, hogy valaki itt is az állatok ösztönén keresztül az egész föld életét és különösen az emberét irányítja. Ha a tél miatt elszoknának tőlünk madaraink, sokkal üresebb lenne életünk. Nemcsak azért, mert nem halljuk éneküket, hanem azért is, mert nem pusztítanak rovarainkat s ezt gazdasági életünk is megérezné. Egy-egy ilyen ösztönös jelenség tehát arra jó, hogy fenntartsa a természet egyensúlyát, szolgálja az embert, aki arra hivatott, hogy ura, gazdája és élvezője legyen a nagy természetnek. De egyben arra is, hogy időnként hálával gondoljon Teremtőjére, aki érte mozgatott meg mindent a földön.

* * *

A tudomány varázsszava ma a fejlődés. Az anyagnak megvannak saját törvényei s a külső véletlen hatásokra ezek bontakoznak ki. Mi itt is megkérdezzük: honnan vannak ezek a törvények? Hiszen ahol célhoz vezető elgondolást látunk, ott valakinek gondolkozni, tervezni, számítani kellett. A legmélyebb geológiai rétegek valóban mutatják, hogy az éltet a legegyszerűbb formákkal indult és állandóan bonyolód-

dott. A fejlődés elvitathatatlan. A kérdés az, hogy mindez véletlen műve, vagy valaki irányította? Ma kísérletezünk a növényekkel és állatokkal, tapasztaljuk, hogy bizonyos új sajátságok kifejlődnek bennük külső hatásra. Azonban mi már az élet kész törvényeinek hódoló élőlényekkel kísérletezünk és éppen azt nehéz elhinnünk, hogy amíg az élő világ eljutott a mai külső és belső rendszeréhez, mindaz tervszerűtlenül a véletlen közrejátszása folytán történt.

A botanikus állítja, hogy a színpompa egy színezőanyagnak, az antociánnak a hatása, ami aszerint változtatja színét, hogy savas vagy lúgos környezetbe kerül-e. Viszont ugyanazon a területen a legkülönbélebb virágok nőnek s mindegyik éppen azt választja ki a talajból, amire szüksége van. Minden virág igyekszik megvédeni a maga színét és sajátságait a külső hatások ellen. A keresztezett egyedek nem állandók, mindegyik igyekszik visszatérni eredeti sajátságaihoz. Mindez lehet hosszú fejlődés eredménye, de hogyan állandósultak a sajátságok egy-egy növényben? Feltételezhetjük-e, hogy hosszú évezredekig vagy milliókig külön ágyakban tenyésztették az egyes virágokat, védve voltak minden zavaró hatástól s így állandósult viráguk színe? Vagy valaki irányította a fejlődést a természet lehetőségein keresztül, s éppen ide, erre a változatos színpompára irányította, hogy a természet a mi számunkra szép és önmagában hasznos legyen? A rovarok a színpompa miatt veszik észre a virágokat s miközben táplálékot keresnek, elvégzik a beporzást. Egy kis utánajárással a legtöbb dologról ki lehet deríteni, hogy a kozmosz egészében is megvan a hivatása s ez az egymásrautaltság mutatja a természetben a célszerűséget, ami nem lehet a véletlen eredménye. Valahogy megszoktuk, hogy Isten léte mellett csak a csodákat keressük bizonyítékként. Pedig elsősorban a természet nyitott könyve a bizonyíték.

A véletlen okság felmérése céljából próbáljunk rövid képzeletbeli utazást tenni a múltba. A Föld területének lehülése után, kb. egymilliárd évvel ezelőtt kezdődött az élet. Minden élő sejt alapanyaga a fehérje. A fehérjét a biokémia óriásmolekulának nevezi, mert különféle elemekből, szénből, nitrogénből, hidrogénből, oxigénből stb. legalább 200 aminosav molekulának kell szabályszerűen kapcsolódnia, hogy egyetlen fehérjetestecske létrejöjjön. Egy ilyen óriásmolekulában az atomok százezrei vannak. A szabályszerű kapcsolódást úgy

kell értelmeznünk, hogy nemcsak egy síkban, hanem a térben szabályszerű az elhelyezkedés és egybekapcsolódás. Az egyesüléshez természetesen valami külső energia szükséges. Ma az élő növény vagy állati test alakítja át a szervetlen anyagot szerves fehérjévé. Az első fehérjék esetében azonban ilyen szervezet még nem volt. Csak két eset lehetséges: vagy a véletlen játéka folytán kapcsolódtak ilyen szabályszerűséggel a molekulák, vagy keresnünk kell a természetben valami ésszerű irányítást. Általában mindenki olyan megoldást választ, ami világnézetének megfelel, de a gondolat tartalmát nem szokták végigtekinteni. Pedig éppen a szabályszerűsége, a törvényekre kell magyarázatot adnunk. Vegyünk pl. kezünkbe egy csomag kártyát, ahogy azt játék után félredobták. Elméletileg ugyan megvan a lehetősége annak, hogy ha taláломra tovább kevergetjük, akkor a véletlenek sorozata folytán a harminckét lap úgy helyezkedik el, hogy a négy szín lapjai megfelelő sorrendben következnek egymás után. Meddig kellene ezt próbálgatni, mi a valószínűsége egy ilyen véletlen rendszerkialakításnak? Pedig harminckét lapnak csak egy síkban való elhelyezkedéséről van szó. Meddig kellene a véletlen mozgásnak próbálkoznia ahhoz, hogy kétszáz molekula és százezer atom a térben szabályosan elhelyezkedjék és megfelelő energia közbejöttével egymáshoz kapcsolódjék? De a fehérjemolekula még nem élő sejt. Az első élő sejthez a fehérjemolekulák változataira van szükség, s legalább néhány ezernek kell szabályszerűen kapcsolódnia újabb egyesítő energiák segítségével. Hogyan alakult ki a sejtben a táplálkozás, a szaporodás funkciója? S egyáltalán mi indította el az életet azon a vonalon, amiből a mai növényi és állati élet változata, szépsége, gazdagsága kialakult?

Ezek a kérdések kényszerítenek az értelmes elgondolás és a teremtmény közreműködés megengedésére. Nélküle mire hivatkozhatunk? Hogyan magyarázható az élő világ mai lépcsőzetes felépítése? Az első élőlény egysejtű volt, minden belőle fejlődött. De egysejtűek ma is élnek, milliárd számra népesítik be a tengereket, folyóvizeket; baktériumok és mikroorganizmusok alakjában ott élnek a talajban és minden bomló szervezetben. Ötszázmillió évvel ezelőtt, az eozóikumban már megvoltak a vashbaktériumok és kék algák, de ma is megvannak. Ezek soha nem kerültek olyan körülmények közé, hogy

továbbfejlődhetnek volna? A halak háromszázmillió évvel ezelőtt is benépesítették a vizeket, a különféle hullók kétszázmillió évvel ezelőtt is szaladgáltak a földön s ma is vannak. Miért maradtak meg, miért nem fejlődtek tovább, ha a fejlődés általános törvény? Az ember kénytelen ismét arra gondolni, hogy valaki mindig csak egy ágat engedett továbbfejlődni, a többi különféle okok elérése után ketrebe zárta, hogy maradjanak meg ilyen vagy olyan állapotban. A keresztény filozófia azt mondja, hogy a fejlődés a Teremtő gondolata s ő a természet jelenségein át irányította a kibontakozást. Akarta, hogy legyenek mikroorganizmusok, legyenek puhatestűek, halak, csúszómászók és magasabbrendű állatok. S miért akarta így? Azért, mert, ha nincsenek véglények, a magasabbrendű élet lehetetlen. A tengerben az óriási bálna is az alig látható planktonnal táplálkozik. A mikroorganizmusok teszik lehetővé, hogy Budapesttől lefelé száz kilométerre a szennyvíz már megtisztul a Dunában. Az ilyen apró, elmaradott élőlények biztosítják a talaj szervességét és teszik lehetővé a termelést. A fejlődésnek ez a lépcsőzetes elgondolása a természet gazdagsága, ez adja szépségét és dinamikáját.

Amikor valaki az erdőben sétál, vajon gondol-e arra, hogy lába alatt az élőlények hatalmas együttese dolgozza fel az erdő hulladékát és teszi a földet termőtalajjá? A mikroszkopikus gombák és baktériumok milliárdjai korhasztják, erjesztik a lehullott levelet, gallyat, növényi rostot és állati testet, hogy a fának új táplálékot nyújtsanak. A természet önmagát szabályozza, de azért, mert egész be rendezkedésében van valami elgondolás.

* * *

Isten akarta, hogy a teremtmény szó végtelen gazdagsága valóban tükörödjék. A kételtűek állítólag ott fejlődtek ki, ahol időnként leapadt a víz s a halaknak alkalmazkodniuk kellett a levegőn való lélegzéshez is. De ma is vannak labirintkopoltyús halak, küszó halak, amelyek a vízből és a levegőből felváltva szedik az oxigént. Az afrikai ormós harcsák uszonyaikra támaszkodva képesek órákig vándorolni, hogy másik tócsát találjanak; a götehal pedig az iszapba vájja magát s ott várja be az esős időszak visszatérését. Ezt az át-

meneti életmódot évmilliók óta folytatják s nem akarnak továbbfejlődni. Az ausztráliai tüdős hal sem mutat hajlandóságot, hogy végleg kijöjjön a szárazra.

A természet valóban úgy lép elénk, mint ami minden lehetőséget bemutat. A Challenger expedíció, Beebe és Picard vállalkozásai óta tudjuk, hogy a tenger tízezer méteres mélységében, az örök sötétségben is gazdag élet található. Ott nincs növényi táplálék, nincs napfény, mégis kapnak táplálékot a felszínről lehulló hullákból, friss oxigént pedig víz az áramlás, amely a sarki tengerek hideg vizét a tenger mélyén az egyenlítő felé szállítja, hogy egyensúlyozza az ellentétes irányú felszíni áramlást. A mélységek lakói nem valami árnyaszerű életet élnek. Testük formája éppen olyan változatosságot mutat, mint a felszíni lényeké. Tájékozódásukat, táplálékuk megszerzését, védekezésüket szolgálja fénykibocsátó szervük, fejlett tapintásuk, s ki tudja hány olyan ki nem fűrkészett képességük, amiről eddig nincs tudomásunk. Mint minden élő szervezet, ők is a természet remekművei. Ha a régi zsoltárosnak fogalma lett volna róluk, még több joggal írta volna, hogy az egész föld telve van Isten dicsőségével.

Bármilyen oldalról nézzük a természetet, azt a benyomást kelti, hogy meg akar valósítani minden lehetőséget, ami kigondolható. Nincs két egyforma levél, egyforma virág, minden növénynek más a magja, minden állat másképp szerzi meg táplálékát, másképp gondozza ivadékait. Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy itt valaki játszik a lehetőségek megoldásával. Az egysejtű véglények egyszerűen osztódnak, a növények szaporodásához már hozzátartozik a virág, a madaraknál a fészekrakás, hozzátartozik a fecske reggeli csicsergése és a fülemüle éneke, hozzátartozik a sas elszántsága, amivel védi kicsinyeit vagy a kölykeikkel játszadozó macskafélék családi idillje. A hívő ember nem tud másra gondolni, mint a teremő sző végtelen gazdagságának anyagi vetületére. Biztos, hogy a természet természet marad s fejlődését, életét úgy mutatja be, mint saját energiáinak és képességeinek kibontakozását. De ahogyan ezek a képességek benne vannak és ahogyan kibontakoznak, ez a rend, célszerűség és benső összefüggés követeli az értelmes Teremő létét.

* * *

Az isteni elgondolás ellen nehézségül felhozzák a sok rendelleneséget és célszerűtlenséget. Ilyen esetek valóban előfordulnak; vannak torzszülöttek, hiszen az anyagi test deformálható, sebezhető. Mindez azonban nem rontja le a szervezet felépítésének csodálatos rendjét és azt a berendezkedést, hogy az alacsonyabbrendű szolgál a magasabbrendűnek és minden az embernek. A célszerűtlenséget ilyen esetekkel lehetne illusztrálni. A természet fölöslegesen pazarol, mérhetetlen sok élőlény pusztul el fiatalon. A káposztalepke kétszáznál több petét rak s ebből átlag csak 3–4 marad életben. A hal ezerszám rakja petéit s nagyobb része azoknak is elvész. Igen, ez önmagában pazarlás, de ami elvész, az közben táplálékkul szolgált annyi más állatnak s így a természet nagy egészében megtalálta helyét. Egyes fajok kivészése sincs ellene a célszerű elgondolásnak. Geológiai leletek tanúskodnak arról, hogy a harmadkori zsúrlófáknak, lepidendronoknak, az állatok közül a 20–30 tonnás testű hullőnek ma csak apró utánzatai vagy rokonai maradtak meg. A természetben egyes fajok nem jelentenek öncélt. Minden be van állítva az ember életének kibontakozására s ehhez a kipusztult növények és állatok is lépcsőfokot jelentettek. Továbbá azzal, hogy egyáltalán léteztek, már bizonyosságot adták a teremtető szó gazdagságának, a természetben levő lehetőségek változatainak. S önmagában már ez is elég volt létük értelméhez. A csökevényes szervek szintén nem a véletlen bizonyítékai. Ahol van fejlődés, ott kell lenni visszafejlődésnek. Hiszen az anyagi testek csak egymás rovására élhetnek. Táplálékot csak egymásból nyerhetnek s a külső adottságokhoz való alkalmazkodás kifejleszthet új szerveket, míg másokat fölöslegessé tesz. A természet egészen természet, megvan saját élete, törvényszerűsége, de nem rendelkezik a szellem könnyedségével, ezért a célra való beállítottságban is fel lehet ismerni az anyag nehézkességét, tehetetlenségét. Éppen abból érvelünk az isteni gondviselés mellett, hogy az anyag tehetetlensége ellenére vannak törvényei és az élő szervezetek határozott cél érdekében működnek.

Az ember benne él az anyagvilágban, mint haszonélvezője és hivatott munkása. Úgy éljük meg ezt a természetet, mint barátunkat és ellenségünket, mint utat az Isten felé és mint leplet, amely eltakarja őt szemünk elől. Barátunk annyiban, amennyiben – Szent Pál sza-

vaival élve – Isten általa ad eledelt és szívderítő italt (Csel 14,17). Testünk szükségleteit belőle tápláljuk, értelmünk gyarapodik titkainak megismerése által, tetterőnk növekszik a benne levő lehetőségek kihasználása révén. A tudomány haladása egyre jobban kideríti, mennyi eszközt adott Isten kezünkbe ember voltunk megvalósítására. Mindez nem megy áldozatok nélkül. A földi élet a küzdelem, az érdemszerzés, a fizikai és erkölcsi fejlődés színtere. Amikor elnézünk, hogyan kapaszkodik meg a zuzmó a rideg sziklán, hogyan igyekszik minden növény virágba borulni és termést hozni, hogyan találja meg az állat a neki megfelelő étletteret, úgy érezzük, a mi életünk sem lehet céltalan. Ha minden érettünk van, mi sem vagyunk a véletlen által partra vetett lények. Aki ennyi szeretettel készítette elő számunkra a földet és belénk oltotta a megmaradás és boldogság vágyát, az nemcsak testi életünkről, élelmünkről és ruhánkról gondoskodott a természet gazdagságában, nemcsak kultúránk fejlődését vette célba, hanem ki akar elégíteni a halálón túl is. Feleletet akar adni örök kérdéseinkre.

* * *

Az örök élet rendjében megoldható a gondolat, hogy a természet ellenségünk. Ha csak barátunk lenne, ha csak testünket szolgálná, igyekeznénk véglegesen kikötni mellette. Mi lenne ez a kikötés? A szemek kívánságának, a test kívánságának és az élet kevélységének szolgálata. Az ember, ha csak szemét, testét vagy kevélységét akarja kiszolgáltatni a természet által, akkor örül javainak, gyönyörködik adottságaiban, kutatja titkait, hogy még hatalmasabbá váljék általa, de nem teszi fel a kérdést, honnan mindez, kinek tartozom érte hálaival. Ha az élet problémáit lezárjuk magunknál, a természet nem út az Isten felé, hanem korlát köztünk és Isten között. Ilyen szűk keretben nem értjük meg, hogy ha létezik teremtmény, miért fáj a test, miért vannak mérges növények, fertőző bacilusok, ragadozó állatok és pusztító katasztrófák. Az embernek ebben a világban erkölcsileg is nagygyá kell lennie. A természetben benne van a kihívás a küzdelemre. Amikor csökönyösen kitér uralmunk alól, arra kényszerít, hogy minden leleményességünket latba vessük. A győzelem öröme-

nek harc az ára. Biztonságunk érdekében olyan hajókat építünk, amelyek dacolnak a viharral, olyan házakat, amelyek kibírják a földrengést, olyan orvosságokat, amelyek legyőzik a fertőző anyagokat. A küzdelem tartja fenn szellemi nivónkat a természet felett. Amennyiben pedig állandóan fenyeget s vele együtt menetelünk a halál felé, át kell élnünk a szentírás igazságát, hogy nincs itt maradandó hazánk, a jövőt kell keresnünk (Zsid 13,14). Az is igaz, hogy semmit sem hozhatunk magunkkal a világra a föld javaiból és nem is viszünk el semmit (1 Tim 6,7). A természetnek ez a mostohasága arra késztet, hogy erkölcsi és kegyelmi javakat keressünk, mert csak azok állják ki az örökkévalóság próbáját. A katasztrófák és a váratlan halál lehetősége arra int, hogy készen legyünk. A természet mostohasága tehát jelentkezhethet úgy, mint büntetés, mint a siralom völgyének fájdalmas arcvonása, valójában minden mögött átdereng Isten atyai serkentése és végleges nagykorúságra vezető gondoskodása.

Ha földi sorsunk hozzá van kötve a természethez, örök életünk sem lehet független tőle. A kinyilatkoztatás valóban az értelmetlen természet megdicsőüléséről is beszél. Többé nem lesz a bűn eszköze, megszűnik benne minden rendellenesség, ideigvalóság, ami eltakarta szemünk elől legnagyobb értékét: azt, hogy benne is maradék nélkül megvalósul Isten teremő gondolata. Mivel ez valósult meg, nem is vesztet el, nem semmisülhet meg. Megszűnik benne a tenyészet, a bomlás, a pusztulás s az ember sem használja többé bűnös célra, ellenben megmarad benne mindaz, ami szép volt s valószínűleg tükrözni fogja azt is, amit az ember alkotott. A természet akkor válik majd maradéktalanul barátunkká.

Ez a keresztény tanítás a természet hivatásáról. A tudomány feladata az, hogy a természetet önmagában vizsgálja, nem az, hogy Istennel kapcsolatba hozza. A tudomány nem lehet Isten-hívő, sem nem hívő. Istent csak az ember keresheti, de a felismerés megmaradhat félúton, sőt visszasüllyedhet az érdektelenség homályába. Isten megtalálása akkor sikerül, ha a természet rendjében és méginkább a gondviselés tényeiben, vagy a kinyilatkoztatás igazágaiban észrevesszük vonzó vonásait, amint atyai jóságával fordul felénk. Úgy mint a költő megállapítja:

*Kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogy benned teljesedjenek; – s korok történetét
szerezte mesekönyvedül, – s napba mártotta ecsetét,
hogy kifesse lelkedet.*

(Babits)

AZ EMBER A LÉT MÉRLEGÉN

Munkácsy Mihály remekművének, „Krisztus Pilátus előtt” képének szemlélete közben nem nehéz kitalálni a festő gondolatát. A hatalommal való visszaélés, az irigység, gyűlölet, durva bánásmód és a kereszthalál beharangozása nem tudta megtörni Krisztusban az Isten Fiának méltóságát. Úgy áll ott, ahogy tanításában megrajzolta az embereszményt, a gyűlöletre szelídséggel válaszol, a szenvedést töretlen lelki erővel viseli, mert mellette van a mennyei Atya és övé az örök az élet.

Valami hasonló jut az eszembe, amikor az emberről és történelméről akarok szólni. A régészeti leletek már 9–10 ezer esztendőig visszamenőleg városi kultúrát mutatnak a föld egyes részein. Megfigyelhető, hogy az elpusztult városok mindig újjáépültek. Egymást váltogatta a pusztulás és a jövőbe nézés. Akár 100 ezer esztendőnek, akár félmilliónak vesszük az emberiség korát, biztos, hogy történelmét mindig harc, betegség, kenyéririgység, halál szegélyezte. Elkövetett minden gátságot, ami elkövethető; a gyengék elnyomásától a rablásig, a képmutatástól a gyilkossáig, a bálványozástól az erkölcsi kilengésig. Nem is látjuk, hogy ezen a téren egyenesvonalú fejlődés alakulna ki. A kultúremlék is újra vadállattá változhat, ha életkörülményei átmenetileg megnehezülnek. Az tehát a kérdésünk, hogy ebben a változatos és sötét színekkel tarkított történelemben az ember mégis Isten teremtményének mutatja-e magát.

Az emberi történelem alakító erőit aszerint határozzák meg, hogy kinek mi a világnézete. Egyesek szerint a kenyérharc, a létért való

küzdelem, mások szerint a termelési eszközök fejlődése, vagy a társadalom vitális erői stb. A keresztény bölcelet és teológia nézete a következő: Az ember testből és lélekből álló személy. Képes szellemi elhatározásokra, vannak tervei, azokat valósítja, de nem függetlenül az irracionális tényezőktől. Ezek az egyénben mint ösztön, szenvedély és indulat jelentkeznek, a közösségben mint tömegpszichózis. Azonkívül a természeti hatások, éghajlat, föld kincsei stb. mind hozzájárulnak a történelem alakításához. Mindezeket átfogja Isten örök terve, aki számolt az összes lehetőségekkel, figyelembe vette az erőhatásokat, szabadakaratot, ösztönös kezdeményezést és állandó kegyelmi befolyás alatt tartja az emberiséget. A kegyelem Isten szeretetének, atyai leereszkedésének felénk sugárzása. Egyénileg elfordulhatunk tőle, visszautasíthatjuk, mert szabadságunkat nem rontja le, de az egész emberiségben mindig visszhangra talál.

Az emberekről nem könnyű véleményt mondani. Megállapításaink függnek a hangulattól, érzelmeink és érdekeink színezik a képet. Ha elégedettek vagyunk, könnyen megbocsátunk, rossz hangulatban ellenségnek tekintünk mindenkit, aki utunkba kerül. Nem látunk bele mások lelkébe, nem ismerjük cselekedeteik rugóit, neveltetésüket, idegrendszerüket. Arra is hajlamosak vagyunk, hogy más mértékkel mérjünk embertársainknak, mint magunknak. Krisztus találóan jellemezte ezt a következtetlenséget egyik példabeszédében. Istent szőlősgazdához hasonlítja, aki reggel kimegy, hogy munkásokat fogadjon szőlőjébe. A jelentkezőkkel megegyezik, s utána a nap minden órájában megnézi, nem ácsorognak-e újabb jelentkezők. Napszállta előtt egy órával még újra kimegy, s akkor is talál embereket, akiknek csak most jutott eszükbe, hogy dolgozni kellene. A történelem végső fázisáig lesznek emberek, akik valamilyen okból nem hallották meg az evangélium hívását, de Istennek gondja van rájuk is. Az egyes ember életében is elhangzik a hívás, egészen az utolsó óráig. Isten tudja, hogy ögyelgő társaság vagyunk, elcsellengjük az időt, nehezen halljuk meg a komoly hívó szót, sőt akik meghallották és reggel munkába álltak, azok is zúgolódnak, ha a gazda más iránt irgalmat gyakorol. Az emberi élet titok. Nem tudjuk, ki mikor és miért fogadja be a kegyelmi indíttatást és mikor követi lelkiismerete szavát. Ez a földi élet egészen a természet és szabadakarat kiszámítha-

tatlanságát mutatja. Könnyen összegyűjthetjük belőle a pesszimista emberek sötét csokrait.

Másrészről pedig megdőbbsen a kereszténység alapvető tanítása, hogy Isten közénk jött Jézus Krisztus alakjában. Nem félt tőlünk, nem utálta társaságunkat. Láta bűneinket, fogyatkozásainkat, ostobaságainkat, és azt mondta: nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek. Erre az emberiségre bízta tanítását, erkölcsanát, ránk bízta Isten imadását és nem félt, hogy elfeledjük, vagy meghamisítjuk szándékait. Az egyház a misében azt imádkozza, hogy Isten az emberi természetet csodálatosan megalkotta, s még csodálatosabban megújította (fölaánlás). Biztos tehát, hogy találhatók rejtett értékek.

Azt szeretném kimutatni, hogy az ember úgy, ahogy van, testi, lelki adottságaiban, kulturális fejlődésében, társadalmi kötöttségében nem tagadhatja meg legbensőbb hivatását: azt, hogy az erkölcsi rendet kell szolgálnia. Az élet kategóriáiból nem lehet kikapcsolni az erkölcsi szempontot és egyetemesen soha nem is kapcsolták ki. Az ember és az emberiség szemléletéből következtethetünk eredetünk forrására. Az emberiség minden tévelygése ellenére megmarad Istent kereső nemzedéknek.

* * *

Az első, magasabb régiókba mutató valóság az *öntudat*. Ezzel a benső szellemi világossággal átéljük létünket és a világgal való kapcsolatunkat. Nemcsak a jelen pillanatot ragadjuk meg, hanem visszatekintünk a múltba, előre nézünk a jövőbe. Összegezni tudjuk eddigi eredményeinket, terveket kovácsolunk a jövőre. Felismerjük a szellemi és anyagi értékeket s ennek következtében teljesen közömbösek nem maradhatunk környezetünk iránt.

A megismerést követi a tetszés vagy nemtetszés, a kapcsolat kialakítása vagy az elfordulás. A legtávolabbi titkok is felkeltik érdeklődésünket s keressük a megoldást. Ez a kitérülés az egész világegyetem felé csak a szellem műve lehet, ami magasabb léttel rendelkezik, mint a test. Bensőnk hasonlít egy kohóhoz, ahol az eszmék,

értékek, akarások állandóan kavarnak és módosítják személyi állásfoglalásunkat.

Az öntudat világossága kiül a testre, főleg az arcra. Mindenki külön egyed. Az arc, beszéd, mozdulat, mosoly csak az övé. Az a benyomásunk, hogy valaki mindnyájunkat külön számontart, neki mindenki külön érték. Az ember nem csordaintézmény. Az egyéni külső az egyéni öntudat és felelősség tükré. Az emberi arcnak nemcsak mennyiségi jegyei vannak. Minőségi vonások csillannak fel rajta: megértés, tekintély, bátorság, őszinteség, gyöngédség, részvétel, lelkesedés, szomorúság. Hozzá képest az állati test kifejezéstartan, üres és színtelen. Nincs benne gondolat, nincs egyéniség. Az állat nem néz, legföljebb bámul. Nem hallgat, legföljebb hall. Jelen van, de nem érdeklődik. Az arctanulmányoknak ma már hivatott képviselői vannak (*Picard*). Nem természettudományos módszerrel dolgoznak, amely elemez és mér, hanem a műkritika módszerével, ami a remekműveket tárgyalja. Kétségtelen, hogy a tehetetlen anyag már akkor maga fölé emelkedik, amikor az élet hordozója lesz. A legmagasabb funkciót azonban itt éri el, az emberi arcon, amikor eltűnik sötétsége, lomhasága, érdessége s egészen a szellemet tükrözi. Ezért vonz, vagy taszít. Aki hozzánk szól, annak tekintetét keressük, s mi is feléje fordulunk annak, aki előtt ki akarjuk tárni lelkünket. Az emberi arcon a benső szellemi érték csillan fel. Szent Pál arról értesít, hogy Krisztus arcán a hívő megláthatja az Isten Fia dicsőségének vonásait. Testünknek az a hivatása, hogy a feltámadt Krisztus képébe öltözzék, s a szellemen kívül a kegyelmi állapotot, az Istenhez való hasonlóságot is tükrözzék.

Ma még nehézségekkel küzdünk, amikor gondolatainkat, érzelmeinket mások felé kivetítjük. Az énekes, szónok, előadóművész éppúgy érzi, hogy teste erőtlensége a lendület teljes kifejezésére, mint ahogy bárki erőtlenségét érzi szavait, mozdulatait, amikor környezetét meg akarja győzni őszinteségéről, igazáról, szeretetéről. Mégis meg kell állapítanunk, hogy az ember testi megjelenése, tudatának a nézésben, arcjátékban való tükröződése teljesen új jelenség a természetben. Testünknek azt a részét tekintjük igazán emberinek, ahol a tudat mintegy felszínre jut, s a mi vissza nem térő egyediségünket hordozza. Az állat arca belemerül tenyészéletébe. Szájával tisztogatja

magát, a földben és szemétkben turkál eledel után, csőrével, fogával védekezik és támad. Az emberi arc a személyes méltóság hordozója. Kifejezi a tekintélyt, szigort, kedvességet. Aki arcunkba csap, arról feltételezzük, hogy ember voltunkat vette semmibe.

A szellemi tudat fölényét mutatja *szépérzékünk* is. Nem elég a szem csillogása, az arc derűje, a mozdulat ritmikája. Mióta ember él a földön, díszítette testét, lakását, szerszámaait. Jelvényeket készített a hatalom, tekintély, különleges képesség kifejezésére. Ha egy eszme szolgálatába lép, legtöbbszr ruházatát is ehhez idomítja. Néha mosolygunk a divat rapszodikus változásain, s főleg azon, hogy élelmes emberek pénzforrásnak használják, de gyökere mélyen bele-nyúlik ember voltunkba.

Nem nehéz észrevenni, hogy nem férünk bele egészen testünkbe. Az állat nem akar más lenni, mint amit testi adottságai nyújtanak. Az embert az újítás, a nagyotakarás vagy legalább az ábránd nem hagyja nyugton. Előbb-utóbb kicsinek érez minden keretet. Ez az elhivatottság a törtetésnek és a történelem alakulásának állandó forrása. Az ember nyitva áll minden érték, minden szépség, erény és bűn felé. Törekvésének csak egy magyarázata lehet: a lét teljessége felé irányul, s boldogságát csak akkor éri el, ha mindent megkapott ismeretben, tetterőben, szeretetben, amit öntudata egyáltalán befogadhat. Az anyagvilágban másutt fel nem található dinamizmusnak csak egy oka lehet, amit Madách így fejez ki: sárból és napsugárból van összegyűrva. A test mellett szelleme is van. Ez az istenalkotta szellem akar felszínre jutni arcunk mosolyában, alkotásainkban, tudományunkban, művészetünkben, erkölcsi életünkben.

A szellemi öntudat magával hozza a lehetőséget a *kifelé való hatásra*. A természet és embertársaink iránti viselkedés sokféle lehet, de van egy mérték, ami állásfoglalásunkba szükségszerűen beleviszi az erkölcsiség fogalmát. Egyszerűen tudomásunkra adja, hogy valami jó vagy rossz, megengedett vagy tilos. Ezt az érzékeny benső műszert nevezzük lelkiismeretnek.

Az emberben tehát van valami kötöttség, illetve felsőbb irányítás. Valaki kijelölte az utat, meghúzta a határt a jó és rossz között, s ezzel határozott célt adott életünknek. Az ember mindennapi viselkedésében is emlékeztet valakire, egy szent és szellemi teremőre,

sőt kell hogy maga is emlékezzék rá és a tőle való függésben élje életét. Nem gyengíti állításunkat, hogy vétünk lelkiismeretünk ellen. Voltak nagy eltévelyedések az emberiség életében, de a bűn mindig bűn maradt. Magunkban hordozzuk a ösztönösséget, a szenvedélyt, a tekintély ellen lázadó kevélységet, tehát a bűn lehetősége adva van. Éppen az a csodálatos, hogy ilyen adottságok ellenére sem vészett ki az erkölcs. A történelem igazolja, hogy az embert nem lehet mindenestül a haszon és ösztön kategóriába szorítani. Az állatvilággal szemben az ember ezen a téren is újat hozott. A lelkiismeret kifejezetten szellemi javakra mutat, amelyek az ösztön szabályozását, háttérbeszorítását követelik.

A lelkiismeret szavát lehet gyengíteni, illetőleg az élet lármája sokszor túlharsogja. De aztán jönnek a csendes órák, csaldadások, veszéyek, amelyek megpendítik a számadást, s akkor újra feléled szava.

Isten bizott a lelkiismeret erejében, azért nem kötötte meg szabadságunkat. Krisztus úgy akarta, hogy szeretetből kövessük, nem akart jármot rakni a nyakunkra. Isten gyermekeinek szabadságára hívott. Szinte nem értjük ezt a nagylelkűséget.

Hajlandók vagyunk Dosztojevszkij főinquisitorával kioktatni, hogy a bizalom és szabadság vesztére van a tömegeknek. Kell az erős kéz, a büntető törvény, a börtön, a máglya, mert sokan nem látják a kötelességet. – Lehet, hogy a földi jogrend mindezt megkívánja, de Isten az örökélet megszerzésében több teret engedett a belátásnak.

Az igazság keresése szintén amellet tanúskodik, hogy Isten alkotása vagyunk. Nem egyszerűen a kíváncsiság hajt bennünket a valóság kiderítésére. A kíváncsiságnak kétségtelenül nagy szerep jut a tudomány haladásában. Nem viseljük el a homályt, a szellemi horizont korlátait. Az igazság keresésének másik fajtája abban nyilvánul, hogy kutatjuk az élet értelmét, célját, rendeltetését és eszményeket tűzünk magunk elé. Az ember nem elégszik meg azzal, hogy leéli napjait, termel, fogyaszt, utódokat állít és meghal, hanem vívódik a jogok és kötelességek között, tisztázni akarja kapcsolatait egyesek és a közösség felé. Az eszmények megrajzolásában és követésében sok a változat, sőt a bukdácsolás, de itt is egy a döntő: olyan ember

nem akad, aki ne akarna valakinek imponálni, akit nem hat meg mások viselkedése, aki nem lelkesedik valamilyen hősiességért. A megismert igazság mellett tudunk áldozatot hozni. Akárhányszor lemondunk kényelemről, előnyökről, barátokról, mert elveinkhez hűek akarunk lenni. Nem lényeges nehézség az sem, hogy előbb-utóbb minden eszmény elveszti vonzalmát, elszürkül. Ha egyikből kiábrándulunk, másikat keresünk, de mindig vannak céljaink. Megismerésünk természetéből adódik, hogy új motívumok, új értékek villannak fel előttünk, ha a régiek elöregednek.

Az igazság vállalásához bátorság és erő kell. Érezzük, hogy a bátorság sokszor hiányzik, de egyben irigyeljük azokat, akiket egy eszme boldogítani tud. Végleges hazatalálás a földön semmilyen viszonylatban nincs, a teljes igazságot sem találjuk meg. Mégis megnyugtató Krisztus kijelentése, amellyel az igazság keresőit nevezi boldogoknak. A komoly meggyőződésnek mindig voltak vértanúi Szokratésztől Szent Pálig, Szent Johannától azokig a névtelenekig, akik némán túrték a méltánytalan sorsot.

Az igazság keresése sok kísértésnek van kitéve. A zaklatott élet akadályozza a magunkbaszállást, lelkünk igényeinek meghallgatását. A velünk született kényelem, nehézkesség visszatart a szellemi töprengéstől. Nehezünkre esik kilépni magunkból és eszméért áldozatot hozni. A történelem felmutat szomorú hullámvölgyeket, amikor az ifjúság életét kitölti a szórakozás. De ezek soha nem általánosak. Lapos életfilozófiák után újra megjelenik bennük a bűn utálata és egy magasztosabb életeszmény vágya.

Az igazságkeresés a vallásos élménynek is biztos alapja. A kegyelem természetes adottságokra épít. Krisztus biztos volt győzelmében, amikor megígérte a Szentlelkét, hogy „meggyőzze a világot az igazságról, bűnről és ítéletről”. Ez a püнкösi fuvallat titokban hat a szívek mélyén. Nem keresi a feltűnést, de mindig jelen van ott, ahol szükséges és ahol kívánják jelenlétét. Egyedül ő tud életet vinni a kiábrándult lelkületbe. Ő a biztosíték arra, hogy az egzisztencialista nemtörődés, ami az ifjúságba befészkelte magát, nem lesz világjelen-ség. Ne sopánkodjunk azon, hogy kevés az eszmény, vagy kevesen jegyezték el magukat a keresztény világnézettel. Az örök igazság mindig visszhangra talál a szívekben, a krisztusi kovász nem veszti

el erejét. A francia író, *Saint-Exupery* írja egyik vallomásában: „Is-
tenem, távol jártam tőled, de visszajöttem. Amikor közről szem-
léltem, hogyan táncolják körül az emberek az aranyborjút, nem ta-
láltam olyan vonzónak, hogy mellette maradjak . . .” Ilyen esetek na-
ponként ismétlődnek.

A *szeretet igénye* szintén tanúsítja, hogy erkölcsi lények vagyunk. Amennyire megéljük egyediségünket, annyira keressük a kapcsolatot más személyekkel. Életünk az én-te és a mi közösségben zajlik le. Személyes kapcsolatot tartósan csak erkölcsi alapon lehet megvalósí-
tani. Nem elég az ösztönös ragaszkodás.

A bűnben való együttműködés előbb-utóbb szakításra vezet, hi-
szen a bűn háttérében valamilyen ösztön húzódik, és az nem tud
elnéző lenni. A szeretet utáni vágy lelkünk mélyéről tör elő. A min-
denki harca mindenki ellen csak fantáziakép, nem történelmi álla-
pot. Összetartó csoportok szükségszerűen keletkeznek, mert az ember
természete olyan, hogy nem lehet remeterák. Testi és lelki kibonta-
kozása csak közösségben valósul meg. A teljes magárahagyatottság
és a mindenkivel szembefordulás maga a kárhozat. Ott a lélek éppen
azért szenved, mert senkiben nem bízhat, senkitől nem vár semmit
és maga sem nyújthat örömet. Nálunk ellenben az összetartás,
együttműködés életfeltétel. Az egyetemes keresztény szeretet, amely
magával hozza az ellentétek lefaragását, a segítséget, a tehetség ér-
vényesülését, biztosítéka a kulturális és technikai haladásnak is.

A szeretet sok kísértésnek van kitéve. Bennünk van az önzés,
mások kihasználásának vágya. Ha nagyobb csoportokat hat át ez a
szellem, sovinizmusról beszélünk. Sok háború, elnyomás, pusztulás
sínylette ezt is a történelem folyamán. Azonban ez a démoni vonás
sem tudta megsemmisíteni az emberiséget. A józan belátás vissza-
tért, még ha keserű adót fizettek is érte.

A szeretet ösztönöz. Mennyi igyekezetet mutatunk, mennyi áldo-
zatot hozunk azért, hogy kiérdemeljük mások tiszteletét, megbecsü-
lését. Nem közömbös, hogy mit gondolnak rólunk, olyanok, akik-
kel együtt élünk. Sok gyermeket visszatartott már a rossz úttól a szü-
lők szeretete. Hány szülőnek adta vissza az életkedvet a gyermek
ragaszkodása? Hány házastársat kárpótolt szenvedéseiben élettársá-
nak hűsége? Ezek mind hangtalan, de nagyon is lényeges összetevői

az életnek. Nem hatnak a szenzáció erejével, s mégis rajtuk nyugszik a társadalom benső békéje és munkakedve. Minden jogunk megvan annak kijelentésére, hogy a gyűlölet és önzés nem fogja kiszorítani a szeretetet a földről. Érdemes volna egyszer annak a történelmet megírni, hogy Krisztus példája és példabeszéde az irgalmas szamaritánusról milyen mélyen nyúlt bele az emberiség életébe. Eleve feltetelezte, hogy szava nem talál süket fülekre.

* * *

Ha a történelmet, mint a közösség életét nézzük, találunk benne olyan felkiáltójeleket, amelyek a természet erőin kívül különleges magyarázatot követelnek. Ilyen mindjárt az ember megjelenése. Az ember más, mint a környező természet. Öntudatot, erkölcsöt, boldogságvágyat másutt hiába keresünk. Az ember ezt a felsőbbrendű jeleget nem veszíti el akkor sem, ha történelme olyan sötét foltokat mutat, amilyenek borzalommal töltik el a szemlélőt. Az ember úgy jelenik meg a történelem színpadán, mint igazi szereplő, nem mint mozgatott bábú. Személyisége, kezdeményezőereje magyarázatot követel. Különösen a nagy emberekről mondható el, hogy új kikezdései a történelemnek.

Rilke állapítja meg *Leonardo da Vinciről*: „Olyan ember volt, akiben egy kor – mielőtt megváltozott volna – összefoglalta minden értékét.” A nagy egyéniségekben ez ismétlődik. Összefoglalnak egy időszakot, lezárják a régit és újat kezdenek. A nagy ember új meglátásokat hoz.

Pope írja egyik versében *Newtonról*. „A természet törvényének titka rejtve volt az éj sötétjében. Isten azt mondta: Teremtsünk Newtont és erre világosság lett”. Az ilyen emberek új fordulatokat hoznak. Honnan jönnek? Az időnek milyen csodálatos méhéből születnek? Az utólagos vizsgálat a családfákat nézi és igyekszik kimutatni, mit kapott egy zseni atyai és anyai ágon. Mindent elkövetnek, hogy a képesség csírait kimutassák az ősökben. De fordítsuk meg a sorrendet. Hány zseninek az utódai éppen nem lángelmék. Továbbá ki merné a szülők ismerete alapján állítani előre, hogy gyermekükből ilyen vagy olyan tehetség válik? Ha valaki ismerte, vagy akár

lélektanilag elemezte volna Petőfi szüleinek karakteriológiai vonásait, rámondhatta volna-e a 3-4 éves fiúra, hogy az ország legnagyobb költője lesz?

A zseni született tehetség. Akárhánynak rendes iskolája sem volt. Edison nem fizikai laboratóriumban kezdte pályáját s Munkácsy is asztalosinasként indult. Az Orleáni Szűz apja teheneit és birkáit őrizte, mielőtt belenyúlt országának történelmébe.

A zseni megjelenése megfelelő okot követel. Aki a környezet hatásából szeretné őket levezetni, nem sok hitelre talál. A teremtető-erőt nem kapcsolhatjuk ki, sem az isteni gondviselést, amely rajtuk keresztül is irányítja a történelmet. Bennünket nem téveszt meg az ellenvetés, hogy egy-egy történelmi nagyság, amilyenek a hódítók voltak, annyi szenvedést zúdítottak a népekre, Nagy Sándortól napjainkig. Ők jelentették a vihart a történelemben, akik által Isten megsuhogtatta ostorát, felkavarta a posványos vizeket és megrostálta az emberi intézményeket. Pusztán a környezetből vagy a társadalmi helyzetből ők sem magyarázhatók. Minden nagy ember egy égő csipkebokor kigyulladására, s lehetetlen nem megilletődéssel állni előttük. Le kell vetnünk az okoskodás saruit s bevallani, hogy itt magasabb hatalom szólalt meg. Micsoda lelki hatása volt évszázadokon keresztül Buddha megvilágosodásának, mennyi vallási élmény fakadt Mohamed elhatározásából. Igaz, sok kegyetlenség kísértette az izlám szent háborúit s az érzékiség is szedte áldozatait, de ha az imádságot, böjtöt, az egyistenhitet tekintjük, a szellem fellobbanását nem tagadhatjuk meg tőle.

Mivel magyarázzuk Szent Erzsébet hatását, aki fiatalon, minden előiskola nélkül, csupán a győzelmes szeretet hatása alatt ráterelte a középkor fejedelmi udvarainak figyelmét a betegekre és szegényekre? Szalonképessé tette újra a krisztusi gondolatot, hogy amit az elhagyatottaknak teszünk, azt Istennek tesszük. Ki ad feleletet arra, mi fűtötte a múlt század derekán Florence Nightingalt, aki Anglia egyik leggazdagabb családjának lánya volt, s minden társadalmi előítéletet meghazudtolva a betegápolást választotta hivatásának és megalapítója lett a modern kórházi beteggondozásnak?

Nagy felkiáltójelek a történelemben azok az események, ahol népek és kultúrák sorsa forog kockán. Mi lett volna a hellén mű-

veltséggel, ha Leonidas 300 emberével meg nem állítja a perzsa áradatot? Vagy mi történt volna, ha Martell Károly Poitiers mellett gátat nem vet a mohamedán áradatnak, vagy Hunyadi Nándorfehérvárnál és később Sobieski és társai Bécs alatt vissza nem fordítják a török hadakat? Az angol könyvek megilletődéssel írnak arról, hogy a mostani háború alatt a dünkircheni visszavonulás idején a tenger 10 napig szokatlanul csendes volt s minden mozdítható motorcsónakot felhasználva meg tudták menteni a katonák tízezreit... Vannak események, amelyek hallatára az ember valami olyat érez, mint amit II. Fülöp mondott az elpusztult Ármádia vezérének: Emberek ellen küldtem harcba, nem Isten ellen.

A történelem folyása nem apad el. Minden nemzedék új reménnyel kezdi életét, sőt túl akar tenni elődeinek vívmányain. A romok felett új élet pezsdül, ahogy tanúi voltunk ennek a mostani háború után is. Az élethez való ragaszkodás az emberiségben is abból a lendületből táplálkozik, ami készíti a növényt, hogy marja a sziklát és megkösse a futóhomokot.

Magyarázatra szorul az is, hogy a föld minden vidéke megtalálja lakóit. Az eszkimó szereti jeges szülőföldjét, ragaszkodik hozzá éppúgy, mint az egyenlítői néger, vagy a kietlen Andok indiánja. Valami titokzatos törvény készítet bennünket, hogy kihasználjunk minden lehetőséget. Ugyanezt mondhatjuk a foglalkozási ágakról. A társadalmi tagoltságot, a foglalkozás iránti lelkesedést soha átfogóan nem irányították, mégis mindenre akad ember. Betegápolásra éppúgy, mint a hóhér szerepére, testi munkára éppúgy, mint szellemire. Nagyjából ugyanannyi férfi születik, mint nő, pedig ezt nem szabályozza senki a földön. Az ember legfőljebb korlátozza a születéseket, vagy háborúval irtja az élőket, az egyensúlyt azonban nem tudja felborítani. Az ember tehát több, mint a természet, a nagy ember több, mint a környezet, a nagy esemény is több, mint előzményei voltak. A többlet magyarázatra vár, s a magyarázat csak az lehet, hogy az ember és az emberiség mögött áll a Teremtő, aki elgondolásának egész gazdagságát belevitte ebbe a szóba: Teremtünk embert képünkre és hasonlatosságunkra.

Külön magyarázatra szorul az emberiség életében a vallás. *Aldous Huxley* (*The Perennial Philosophie*) helyesen állapítja meg, hogy a

vallások története nagyrészt az ember öncélúságának és Istenhez-kötöttségének története. Saját személyünk független kis világ, zárt-ságát féltve őrizzük, rejtett gondola ainkat, titkainkat csak azok előtt tárjuk fel, akiket megtisztelünk bizalmunkkal. Másrészt Isten úgy áll elénk, mint a lét ura, előtte nyitott könyv vagyunk. Ő az egész élet adóját követeli. Vergődünk saját magunk és Isten között. Annyi-ra sikerül Isten felé fordulnunk, amennyire elfordulunk önző és ösz-tönös vágyainktól. Az ember természetesen megelégszik félmegoldás-sal is, azért találjuk a vallási rendszerek és a vallásos buzgóság olyan nagy skáláját. A sokistenhit általában azért fejlődik ki, mert az ember igyekszik az isteni sajátságokat, tulajdonságokat és erőt külön-külön konkretizálni; továbbá, mert a kigondolt istenekben olyan lé-nyeket érez maga fölött, akik nem veszélyeztetik öncélúságát. A sok-istenhit azonban soha nem feledheti egészen a világ ura előtti er-kölcsi felelősséget.

Bár a vallásban sok az emberi elem, de ezek nem rejtik el a lélek igazi megnyilvánulásait. Egyáltalán milyen emberi intézményhez nem tapad rövidlátás, korlátoltság, fanatizmus, ügyetlenség? Emberi módon valósítjuk a kultúrát, civilizációt, társadalmi haladást, tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy a vallást is emberi módon éljük. De a legprimitívebb vallásban is meg kell látnunk az igyekezetet, hogy az ember valamiképpen túllépi a földi kereteket és gazdagítja magát egy felsőbbrendű, szellemi világból. A vallástörténet erőteljes bizonyíték amellet, hogy az ember nemcsak kenyérrel él. Vannak igényei, törekvései, amelyek nem a gyomorba torkollanak.

Mindent egybevetve, az emberiség olyan, mint a bontakozó ifjú. Néha gyerekes, néha kiállhatatlan, de meg kell látni benne a tapo-gatódzást valamilyen nagykorúság felé. Szellemi erők feszülnek éle-tében, eszmények fűtik, örök vágyakat hordoz szívében, sokszor kí-nozza az erkölcsi felelősség tudata, ezért létének magyarázatát csak az örök személyes szellemben, Istenben találjuk meg.

A személyes Istentől kapott kinyilatkoztatás igazít el azokban a kérdésekben, amelyeknek magyarázatára nincs felelet a természet zárt rendjében. Ha nem lenne kinyilatkoztatás és „ha annyi küzdelem után valóban csak a sír várna az emberiségre, akkor az utolsó ember a történelem utolsó estéjén a feltámadás reménye nélkül a történe-

lem legtragikusabb kiáltását ismételné meg: Istenem, Istenem, miért hagytál el engem? Mi keresztények tudjuk, milyen feleletet adott az Örökkévaló erre a kiáltásra, azért az ürességgel szemben a szellem valóságát védelmezzük" (*R. Grousset: Bilan de l'Histoire*, 306).

ISTEN A KINYILATKOZTATÁSBAN

Kinyilatkoztatásnak nevezzük azt az isteni közbelépést, amellyel személyesen ad hírt magáról és kiegészíti a tapasztalati világból szerzett tudomásunkat. Ez a közbelépés már nem a természet törvényei szerint megy végbe, hanem személyes érintkezés formájában. Azonban figyelembe kell vennünk Isten szellemiségét és világfelettségét. Neki más lehetőségei vannak a gondolatközlésre, mint nekünk. Mi szavakat, jeleket, mozdulatokat használunk. Közvetlenül nem érinthetjük embertársaink értelmét és akaratát. A teremtetten éppen ezt teheti. Közölhet ismeretet anélkül, hogy érzékelhető jeleket használna, megadhatja a meggyőződés bizonyosságát anélkül, hogy érzékszerveinket kiszolgáltatná. De azt is megteheti, hogy érzékszerveinken keresztül ad hírt magáról. Amikor a keresztény kinyilatkoztatás tartalmáról van szó, elsősorban a szentírással gondolunk, azért elméleti fejtegetések helyett azt szeretném megvilágítani, hogyan keletkezett ez és miért nevezzük kinyilatkoztatásnak.

Senkinek nem jut eszébe, hogy a szentírást égből lehullott könyvnek tekintse. Emberi módon keletkezett, mint minden más könyv, de Isten közreműködésével. Az egyház hivatalos tanítása szerint a szentírásnak két szerzője van: Isten és az ember. Könnyű megállapítani, hogy az emberi szerzők belevitték egyéniségüket, írói készségüket, stílusukat, koruk kulturális felfogását. Érdekesebb kérdés azonban, hogy Isten mit vitt bele?

Néhány elvi kijelentést bocsátok előre. Mindenekelőtt kijelenthetjük, hogy a szentírás mint írott szöveg döntő módon nem igazolja

önmagát. Látjuk benne a sok szép gondolatot, különösen meglep az Istenről szóló tanítás. Ez sem rendszeres, hanem úgy kell kihámoz-nunk Isten képét az üdvtörténet eseményeiből. Magasztosnak kell mondanunk a szentírásnak, különösen a Krisztus tanítását tartalmazó könyveknek erkölcsi rendszerét. Az is biztos, hogy a túlvilági remény felkeltésével, Isten szeretetének leírásával megnyugtatta aggodal-mainkat és vigasztal azzal, hogy földi küzdelmünknek van értelme. De mindez döntően nem igazolja a tanítás isteni eredetét. A betű mindig betű marad. A természetfölötti eredetet csak Isten igazolhat-ja, mégpedig olyan embereken keresztül, akik mellett természetfölötti jelekkel bizonytságot tett. A szentírás tehát azért lehet szentírás, mert isteni jóátállás kísérte a szerzőket, s ezt azoktól tudjuk, akik a nyil-vánosság előtt kiállták a kritika próbáját. Először tehát ezeket a tör-téneti eseményeket és személyeket kell megkérdeznünk, nem magát a szöveget.

Másik elvi megállapításunk az, hogy nem hagyható figyelmen kí-vül a különbség az ó- és újszövetség között. Az ószövetségben lehe-tetlen észre nem vennünk valamilyen kezdetlegességet, nyersséget, egy szóval: a tökéletesség hiányát. Az ószövetségi vallás csak az eljöv-endő értékek árnyéka volt (Zsid 10,1). Szent Pál apostol szerint a nevelő szerepét töltötte be a krisztusi időkre. A nagykorúság bekö-vetkezett, a nevelő szerepe megszűnt. Még érdekesebbek Krisztus szembeállításai: Hallottátok a régieknek szóló parancsot: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet... Én pedig mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, imádkozzatok üldözőitekért... Mindez világosan bizonyítja, hogy a kinyilatkoztatás, vagyis Isten beavatko-zása fokozatosan történt. Teljességét Jézus Krisztusban érte el, tehát minden kritikai vizsgálódás az ő személye és tanítása felé fordul. Ha az ószövetségi szentírást valaki túlságosan emberinek, sőt a mi keresztény szempontjaink szerint idegennek érzi, azt ebből a szem-pontból kell megértenie.

Harmadszor nem szabad felednünk, hogy Isten a kinyilatkozta-tásban csak vallási igazságot közöl, illetőleg az embert az üdvösség kérdésében akarja eligazítani. A Teremtő azért adott értelmet, meg-ismerő-képességet, cselekvőerőt, hogy felhasználjuk az élet kialaki-tásában és a természet meghódításában. A kinyilatkoztatás nem kö-

zöl fizikai, élettani, csillagászati, sem más ismereteket. Ha ilyen található a szentírásban, az csak az emberi szerző által belevitt körkép, ami alapul szolgál a vallási igazság hordozásához. A kinyilatkoztatásban Isten magáról beszél, kitér a felénk benső személyes életét, az emberre irányuló szándékát, üdvözítő akaratát s nemcsak szavakban teszi, hanem a földi dolgok irányításával, felhasználásával is.

Ezek előrebocsátása után nézzük, hogyan indult el egyáltalán a kinyilatkoztatás és mi volt vele Isten célja.

Isten, mint a lét ura, szabadon rendelkezik teremtményeivel. Egyet azonban meg kell állapítanunk. Nála a szabadság nem jelenti a személy szabadságát, mint nálunk. Isten csak a végtelen bölcsesség és szentség lehet, akinek minden cselekedete méltó bölcsességéhez és szentségéhez. Ha kifelé létrehoz valamit, annak kell, hogy értelme legyen. Az anyagvilágban pl. egyedül az embernek van öntudata, egyedül az ember értékeli a teremtés művét mint Isten alkotását s egyedül az ember használhatja fel saját képességeinek kibontakozására. Az anyagvilág célja tehát az, hogy az embernek szolgáljon. Ezért nem illenék Isten bölcsességéhez, hogy anyagvilágot teremtsen növényekkel és állatokkal ember nélkül. Hasonló követelményeket mutathatunk ki Isten szentsége és tekintélye oldaláról. Ha értelmes teremtményeket alkot, nem mondhat le arról, hogy ezek a lények tudatosan is elismerjék a tőle való függést, azaz megadják neki a teremtményi hódolatot. Vagyis az értelmes lények teremtésével együtt jár az erkölcsi rend megalapozása. A jó és rossz közötti különbség be van írva természetünkbe és választanunk kell közöttük, akár akarjuk, akár nem. Erkölcsi jó az, ami megfelel Isten akaratának, rossz az, ami vele ellenkezik. Az erkölcsi rend önmagában még nem követel kinyilatkoztatást. Isten megtehetette volna, hogy csak aszerint dönt az ember örökélete felől, ahogy természetes eszével megismeri őt és lelkiismeretének szavát követi vagy elveti. A kinyilatkoztatás azt jelenti, hogy Isten ezen felül még közelebbi kapcsolatot akart kiépíteni. Főleg azt akarta, hogy ez a kapcsolat látható intézmény formájában, szervezett vallás formájában állandósuljon. A kinyilatkoztatott vallásnak kettős a célja: megfelelő módon elis-

mertetni Isten főségét és kegyelmi segítséget nyújtani az ember megszentelődésére, üdvözítésére.

* * *

A kinyilatkoztatással Isten *nem foltozza a teremtés művét*. Nem arról van szó, hogy utólag eszébe jutott valami, amit eddig elfelejtett. A kinyilatkoztatás Isten országának megvalósulását szolgálja. Ezt a következőképpen kell értenünk: A természetben meg lehet figyelni a fejlődést, a kibontakozást. Az emberi közösség életében is minden kezdet kicsi. A nemzetek családokból és törzsekből bontakoznak ki. Az eszmék is kis körből elindulva terjednek egyre szélesebb hullámokban. Isten a kegyelmi közösséget is emberekre bízta és fokozatosan bontakoztatja ki. A kinyilatkoztatásban felajánlja barátságát, atyai gondviselését, de úgy, mint teremő és mindenható. Őt nem éri meglepetés, nem csalódik, nem kell terveit javítania, nem kell előlegezett bizalmát visszavonnia. A szentírás nyíltan ki is mondja, hogy Isten nem bánja meg adományait (Róm 11,29). Ő nem mondhatja csalódottan, amit Madách Lucifer szájába ad: Miért is kezdtem emberrel nagyot? Öröktől látta, kik adnak feleletet hívó szavára, s látta azt is, hogy az emberiséget érdemes megszólítania. Ha nem lett volna érdemes, nem tette volna meg.

A kinyilatkoztatás nem azt jelenti, hogy Isten koldulja az ember szeretetét és engedelmességét. A teremő szabadon rendelkezik teremtményei akarátával, olyan irányba terelhet bennünket, amilyenbe akar. Úgy is megalkothatta volna a világot, hogy ne legyen benne bűn. Belénk önthetne olyan lelke. edést, hogy ostobaságnak tartanánk minden ellenszegülést és önzést. De egyelőre meghagyott ebben a félhomályban. Úgy látszik, ebből a tapogatózó és nehezen tájékozódó emberből akarta kicsiholni az erkölcsi állásfoglalást, s biztosan tudta, hogy a választottak száma teljesül. Látta, hogy szava nyomán őszinte törekvés fakad sokak szívében, ösztönzését felhasználják nemes cselekedetekre és sokan lesznek, akik tisztultabb percekben őszintén bánkódnak félrelépéseik miatt. Kétségtelenül előre tudta, hogy szava nyomán sok szeretet, megbocsátás, hit, erős elhatározás fakad és az erények virágaival hinti be a föld poros országútjait.

Igaz, lehet lapos érzelmekkel is feltűnést kelteni. Valamelyik amerikai író könyvében olvastam, hogy az otthoni, minden kényelemmel berendezett fürdőszoba jobban eszébe juttatta emberségét, mint az európai országok régi katedrálisai. Mindig akadnak olyanok, akiknek – Szent Pál szavai szerint – istenük a has, s akik a tenyészélet kielégítésén kívül mással nem törődnek. Ez azonban nem az egész emberiség.

A vallástörténelemben megtalálhatjuk azokat a nyomokat, amelyek igazolják, hogy az emberek vágyódtak az istenség közvetlen szava, közvetlen megnyilatkozása után. A pogány világban is akadtak misztikusok, vallásos zsenik, prófétai lelkek, akik valamit megéreztek a természetfölötti rendből, hiszen Isten mindig az egész emberiséget magáénak tartotta. Az egyiptomiak, babilonok, görögök és rómaiak jósdáiban minden bizonnyal sok volt a tévedés és csalás, de az egész intézmény mögött mégis az a vágy állott, hogy több világosságot, több tudást kapjanak, mint amennyit a tapasztalat nyújt. A titokzatos szertartások, áldozatok pedig azt igazolják, hogy több erővel, magasabb képességgel akartak rendelkezni, mint amennyi puszta emberségüktől kitellett.

A mai ember nem ezt a vágyat igazolja, amikor megfelelő hit hiányában a spiritizmushoz, okkultizmushoz, halottlátókhoz fordul világnézetének foltozása érdekében?

Sokan az ember szabadsága nevében emelnek óvást a kinyilatkoztatás ellen. Az ember szabad lény, maga dönt sorsa felől, nem lehet alávetve kívülről jövő utasításoknak. A valóság azonban szerényebb: azt eszünk, amit a föld nyújt, a javakon osztoznunk kell embertársainkkal, s akárhányszor engednünk kell az erősebbek nyomásának. Az ember a társadalomban mindig kötöttséget kap, s nem egyszer méltánytalanságot is el kell viselnie. Az isteni gondviselés éppen itt jön segítségünkre. A felülről jövő ígérettel, kegyelmi segítséggel, vigasztalással enyhíti a szönvedésnek és halálnak kitett élet ridegségét.

Átéljük, hogy nem vagyunk elegendők önmagunknak. Minden indíttatás, testi és lelki gazdagodás kívülről jön. A költő hangulatait külső jelenségek és helyzetek táplálják, a művészt a természet szépségei ihletik, erkölcsi viselkedésre mások példája ösztönöz. A ki-

nyilatkoztatás ebbe a lélektani törvényszerűségbe kapcsolódik. Kihúzza lelkünkbelől a rejtett érzéseket, elhatározásokat, amelyek örök célunkra, erkölcsi tökéletességünkre irányulnak. Aki csak arra hagyatkoznék, amit egyéni tapasztalással elér és megvalósít, nem vinné sokra. Mindig örülünk nagy szellemek önkítárulásának, hagyatékának. Még nagyobb szükségünk van Isten szellemi gazdagságának termékenyítő hatására. Amikor a lélek ablakait kitarjuk feléje, az nem az önállóság elvesztése, hanem felemelkedés, a szellemi és erkölcsi kibontakozás biztosítása.

A kinyilatkoztatás *nem a kényszer hatásával közeledik*, ezért sem méltatlan hozzánk. Isten tiszteletben tartja a szabadságot, amivel a teremtésben megajándékozott. Lehetőséget nyújt, hogy kritikai érzékünket latba vetve hittel fogadjuk szavát, vagy visszautasítsuk. Megvizsgálhatjuk Isten közbelépésének valóságát, megkérdezhetjük, milyen motívumok szólnak a mellett, hogy itt valóban felsőbb világból jött üzenet. A hit személyes döntés, személyes emberi állásfoglalás. Aki hisz, érzi, hogy igazi emberségével hódolt meg teremtetője előtt, nem meghunyászkodó magatartásból. A kinyilatkoztatásban Isten nem gorombaságokat vagdal a fejünkhöz, nem is parancsokkal akar lehangolni vagy fenyegetésekkel megfélemlíteni. A kinyilatkoztatás olyan mag, aminek az élet alakításában kell termést hoznia. A hit arra való, hogy jobban átéljük ember voltunkat, lelkiismeretesen teljesítsük kötelességeinket és erőinket használjuk fel mások segítésére, boldogítására. Az isteni szó együttműködésre hív. A kereszténység az igazi vallásosságot Krisztus követésének nevezi. Példája nyomán és kegyelmi segítségével evangéliumának útmutatása szerint kell végezni munkánkat, gyakorolni az igazságot és szeretetet s az örök élet reményével viselni az élet nehéz óráit. A kinyilatkoztatás elfogadásában benne van a szövetségekötés és a baráti együttműködés. Amíg ezt a szempontot nem vesszük észre és nem éljük át, addig minden isteni szót hajlandók vagyunk úgy kezelni, mint kényszert, mint személyes szabadságunk korlátozását. Csak egy példát hozok fel Krisztus beszédéből erre a személyes hangra. Az utolsó vacsorán így szól: „Ez az én parancsom, hogy szeressétek egymást, mint ahogy én szerettelek titeket. Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, aki életét adja barátaiért. Ti barátaim

vagytok, ha megteszitek, amit parancsolok nektek. Már nem mondalak titeket szolgálóknak, mert a szolga nem tudja, mit tesz ura. Barátainknak mondalak titeket, mert tudtul adtam nektek mindent, amit Atyámtól hallottam. Nem ti választottatok engem, hanem én titeket, és arra rendelvelek, hogy munkátokkal gyümölcsöt hozzátok: maradandó gyümölcsöt” (Jn 15,13–16).

Az isteni kinyilatkoztatás tehát adomány és felhívás. Adomány, amennyiben új meglátást, akarati indítást ad és követelmény, mert kamatoztatandó talentumként kapjuk. Nem szabad elásni, elrejtetni; a hitből életnek kell fakadnia. Még egy szempontot kiemelhetünk: a kinyilatkoztatás nem köti meg igazságkeresésünket. Nem hivatkozhatunk arra, hogy értékeesebb a saját erőnkből szerzett tudás, mint amit készen kaptunk. Itt olyan igazságokról esik szó, amelyeket saját erőnkből nem ismerhetünk meg, mert egy felsőbb világ tárul ki bennük. Mindamelllett a hit nem nyújtja a beérkezés filiszteri nyugalomát. A végtelenség fátyla nem lebben fel. Titok marad Isten gondviselése, szeretete, kemény nevelése. Titok marad saját jövőnk, ezért az imádság nem lesz fölösleges, bizonytalanságban maradunk saját hűségünk felől, azért naponta újra kell kezdenünk a hit, remény és szeretet aktusait. Az élet dinamizmusa Isten közelében is megmarad.

* * *

Az elméleti megállapítások után térjünk vissza újra ahhoz a gondolathoz, hogyan kezdődött az ószövetségi kinyilatkoztatás. Érdekes jelenség, hogy az Isten fogalma egyszerűen benne él az emberi társadalomban. Talán ott beszélnek róla legtöbbször, ahol létét kétségbevonják. Az etnográfiai vizsgálat eléggé kimutatta, hogy a maguk módján a legprimitívebb törzsek is rendelkeznek valamilyen világfeletti istenség ismeretével. Isten egyszerűen van és itt van. Ezt az egyetemes jelenséget nem vezethetjük vissza az ember spekulatív képességére. El kell fogadnunk, hogy Isten nem akar homályban, ismeretlenségben maradni. Szellemi módon odaáll az egész emberiség és minden ember elé, s a lelkiismeret szaván keresztül döntést kér maga mellett vagy fősége ellen.

A megvilágosító kegyelmi hatás mindig benne volt és benne van az emberiségben. Mindazok, akik a pogányságon belül különleges vallási és erkölcsi mozgalmat kezdeményeztek, a kegyelemnek is hatása alatt állhattak. Nem tagadhatjuk, hogy a tévedések ellenére sok nemes vonás mutatkozott az orfeuszi misztériumokban, a buddhizmusban, sintoizmusban, sok nemes gondolatot találunk a Védákban, Koránban. Azonban az ilyen kegyelmi segítség mindig alkalmoszerű maradt. Isten nem kötelezte el magát e mozgalmak mellett. Örök terve szerint a kinyilatkoztatás teljességét Jézus Krisztusban akarta adni, s csak akkor lépett be szavával elkötelezőleg életünkbe, amikor közvetlenül megkezdte az emberiség előkészítését Jézus Krisztusra. Ez az időpont Ábrahám kiválasztása. Ő egyike volt azoknak, akik a pogány sokistenhit mögött megsejtették a világfeletti, szellemi istenséget. Egy vallásos élményben ez az Isten szól hozzá. Felszólítja, keressen új hazát, ahol őt és utódait nem befolyásolja annyira a bálványimádó környezet. Ígéretet kap, hogy családjából származik a Megváltó.

Itt természetesen megszólal a mai ember történetkritikai érzéke és bizonyítékot követel. Ábrahám kiválasztása valóban Isten műve, nem képzelődés, vagyis a kinyilatkoztatást nem tévesztjük össze az önszuggesztíóval vagy csalással? Oklevélszerű történelmi bizonyítékkal senki nem rendelkezik. A bizonyíték más természetű s nyugodtan mondhatjuk, meggyőzőbb, mintha egykorú kőbe vésett lelet igazolná. A bizonyítás menete a következő: Ábrahám utódai Krisztus előtt több mint ezer éven át Kánaán földjén laktak, megvan politikai és vallási berendezkedésük. Vallásilag abban különböznek szomszédaiktól, hogy intézményesen védik az egy Isten tiszteletét, befelé pedig táplálják az eljövendő Megváltónak, Isten küldöttének hitét. Dávid és Salamon a nyilvános történelemnek is tevékeny szereplői, az ő idejükből származik a jeruzsálemi templom s az a vallási kultusz, ami a nép történelmének állandó középpontja.

Az egyistenhitnek ez a következetes megőrzése és fejlesztése nem magyarázható természetes eszközökkel, hiszen sehol a világban nincs rá példa. A környező népek vallása állandóan veszélyezteteti, de a nép köréből mindig kiemelkednek olyan férfiak, akik a hit tisztaságának megőrzését életcélul tűzik ki. Az ószövetségi szentírás ilyen

emberek műve, akiket prófétáknak nevezünk. Isten küldötteiként lépnek fel, igazolják magukat csodákkal. Elbeszéléseiket bárki könnyen a fantázia szüleményének tarthatja s működésüket a mitológia világába utalhatja. Azért teszek néhány kritikai megjegyzést. Azon a vidéken, ahol az ószövetségi nép élt, egymás után tűntek el az ókor nagyhatalmai: a sumírok, asszírok, médek, kaldok, babilonok, filiszteusok, s ez a maroknyi nép megmaradt. Pedig hányszor darabolták fel, szétszórták, szentélyét lerombolták, de vallásához ragaszkodott, szent könyveit őrizte, s a próféták állandóan tudták vigasztalni az eljövendő Megváltó gondolatával. Egy népnek és vallásnak a fennmaradása ilyen körülmények között nem magától értetődő dolog. Főleg nem, ha még közelebbről nézzük: Isten a próféták igehirdetésében a nép királyának, atyjának, védelmezőjének mondja magát. Föltétlen engedelmességet követel, bálványokat nem tűr maga mellett. A hitetlenségi hullámok miatt jönnek a nemzeti katasztrófák s a nép nemhogy kiábrándulna Istentől, hanem bűnbánatot tartva tér vissza hozzá s engeszteli bűntét és imádsággal. Az ószövetségi szentírás könyveinek ez a szelleme. Innen kell visszanéznünk, hogy Ábrahám kiválasztását isteni eredetűnek tartsuk.

* * *

Ha valaki olvasni és tanulmányozni akarja az ószövetséget, *az Istenről szóló tanítást* kell benne keresnie, nem a nemzet történelmét. Az emberi események csak azért szerepelnek, hogy rajtuk keresztül a próféták bemutassák Isten létét, sajátságait, gondviselését. A megbízhatóságnak egyik nyomós érve, hogy a szentírás az embereket nem idealizálja. Gyengeségeikkel, bűneikkel együtt mutatja be őket olyanoknak, ahogy az Isten mérlegén szerepelnek. A vallásos élet kifejezései hasonlítanak a környékbeli pogány népekéhez. Pl. teremtszöveget mindenütt találunk a szemita népeknél, de ott a természet erőit megszemélyesítő istenek létét egyszerűen feltételezik. Valamelyik közülük meghal és annak testéből alakul ki világunk. A bibliai teremtszövegtörténet a világfeletti szellemi Istenről beszél, aki pusztán szavával, akaratával teremti az egész anyagi és szellemi világot, az eget és földet.

A prófétai igehirdetés egyre többet akart mondani Istenről. A pogány istenek tehetetlenségével szemben úgy állítja elénk, mint aki közvetlenül virraszt az ember és a természet felett. A Teremtőtől függnék a mindennapi események. Ő ad esőt, termést, életet, ő küldi ránk büntetésül a szenvedést, ő kéri számon cselekedeteinket a halál után. A természeti katasztrófák különösen alkalmasak voltak arra, hogy bemutassák rajtuk Isten hatalmát. A legtöbb nép vallási életében megtalálható valamilyen vízözönmonda, különösen a tenger mellékén élőkében. A szentíró ilyen is felhasználta Isten hatalmának és irgalmának bemutatására. Mint kinyilatkoztatott igazságot akarja közölni, hogy a természeti csapások sem törnek ránk Isten tudta nélkül. Megvan a hatalma, hogy akár csodálatos közbelépéssel is megmentse azokat, akik benne hisznek. Ennek a tanításnak szemléltetésére felhasználta a vallási hagyomány elbeszélését egy ilyen történelmi katasztrófáról és olyan emberről, akit Isten csodálatosan megmentett. A részleteken észrevehető, hogy a nemzedékek elbeszélése csiszolta, kerekítette. Feltűnő benne a szent számoknak, a 40-nek és a hétnek ismétlődése. Rajta van a régi ember elbeszélismódja is, az általa ismert területet az egész világnak tekinti. A szentírás értelmezésétől tehát nem azt kell várnunk, hogy a földtörténeti eseményeket vagy profán történeti adottságokat tudunk meg, hanem Istent ismerjük meg közelebbről, akit a próféta be akar mutatni mint teremtet és mindenhatót. A példákat, hasonlatokat, eseményeket veheti saját tapasztalatából vagy a vallási hagyományból. Gyermeekkori bibliai emlékeink közé tartozik pl. a bábéli nyelvzavar története. Megértéséhez a kulcsot ismételten az adja, hogy a prófétai tanítás Istenről akar beszélni, nem profán eseményekről. Még kevésbé akar előadást tartani a nyelvek eredetéről. Viszont meg akarja világítani, hogy Istentől semmiféle földi kezdeményezés nem lehet független. A környező pogány államok nemcsak politikai hatalmukat, hanem vallásukat és bálványait is rá akarták erőszakolni mindenkire. A szerző idejében éppen Babilon volt hatalmának csúcspontján. A hívó ember számára Isten a történelemnek is irányítója, s céljára felhasználja a természet adottságait. A leigázott törzsekben továbbra is megmarad a széthúzó erő és ez megghiúsítja gőgből fakadó merész terveiket.

Az ószövetséget erkölcsi tekintetben sem szabad a mi szemszögünkből nézni. Jézus Krisztus pl. a házassággal kapcsolatban azt mondja a zsidóknak: Mózes a ti szívetek keménysége miatt engedte meg a válást, de kezdetben nem így volt. Isten tehát adott kinyilatkoztatást, táplálta az ember bizalmát és reményét, de addig nem követelt teljes erkölcsi szigorúságot, míg Krisztus példája és kegyelme meg nem jelent. Ábrahám régi hazájából magával hozta a többnejűséget, sőt az emberáldozat emlékét is. Valamilyen vallásos élmény vagy fogadalom alapján haljandó lenne saját fiát is feláldozni, mire megkapja a felvilágosítást, hogy az ilyen elgondolás nem az Isten akarata. Jézus Krisztusban meghirdeti az egyetemes felebaráti szeretetet, a megbocsátást, a szelidséget, a régiek azonban erre még képtelenek. Társadalmi tekintetben is azt mondhatjuk, amit Krisztus az elválással kapcsolatban mondott: Mózes a ti szívetek keménysége miatt engedte meg az ellenséggyűlöletet és a szemet szemért elv alkalmazását. Háborúk alkalmával Ábrahám ivadéakai is úgy járnak el, mint a szomszédos pogány népek. Lehetőleg kiirtanak mindenkit, hogy az ellenségből hírmondó se maradjon.

Az ószövetség olvasása közben érezzük, hogy az ember testisége, ösztönössége, erőszakossága állandóan veszélyezteti az isteni magot, amit a kinyilatkoztatás adott. De azt is meg kell látnunk, hogy Isten embereket állít védelmére. Országa tehát küzdelmek árán valósul. Az isteni beavatkozás sokak számára botránykő, mások számára az erények gyakorlásának alkalma. Az ószövetségi kinyilatkoztatás ilyen küzdelem árán fejlődött és mélyült. A próféták nagy része életét vesztette hivatása közben. Itt feltehetjük a kérdést, *miért adja Isten a kinyilatkoztatást embereken keresztül*, s miért bízta Krisztus tanítását és egyházának irányítását is emberekre? Mint Teremtő megtehetette volna, hogy közvetlenül szól mindenkire, gyarapítja gondolatainkat s vezet az élet útvesztőiben. A nyilvános igehirdetést mégis emberi ajkakra bízta. Pedig mennyi gyengeség, rövidlátás, rétvázás lopódzik így bele a legszentebb vállalkozásba. Nem minden próféta örökölte Illés buzgóságát és bátorságát, akadt köztük Jónás is, aki menekülni próbált az Úr hívása elől. Sőt egy Illésnek is voltak gyenge órái, amikor lemondóan leült egy bokor árnyékába és halálát kívánta, mert nem látta célját erőlködésének. S mennyi gyen-

geség tapad az egyházban is annak a papságnak történetéhez, amely hivatva van Krisztus főpapi tisztét folytatni. Hányszor megkönyörkez bennünket a gyávaság, rövidlátás, kényelemszeretet, hányszor rontják le botrányok percek alatt mindazt, amit mások évtizedek alatt építettek. Isten mégis ragaszkodik elgondolásához, sőt Krisztus kijelenti: Aki titeket hallgat, engem hallgat... Én veletek maradok a világ végéig.

A magyarázatot abban találjuk, hogy Isten az ő országát emberek számára, emberek üdvözítésére alapította és valóban emberi alakot, szervezetet akart neki adni. Azt akarta, hogy az emberiség itt is valósítsa meg mindazt a képességet, ami benne rejlik. Isten nem fél teremtményeitől. Nem fél attól sem, hogy korlátoztságunkkal, megbízhatatlanságunkkal, kényelmességünkkel tönkretesszük terveit. Azáltal mutatja meg nagyságát, hogy esékény emberekkel is megvalósítja szándékát. Mindig tud lelkesedést fakasztani a szent ügyért, képes áldozatra, kitartásra serkenteni küldötteit. A próféták átérezték feladatuk nagyságát. Jeremiás fiatalnak, tapasztalatlanak tudja magát és mentetetődzik. Erre bátorítást kap: ne félj, veled vagyok. Olyanra teszek, mint a megerősített vár. Harcolnak ellened, mégis diadalra juttatod ügyemet. Izajás is mint gyarló ember kap meghívást; látomása azonban megerősíti: Isten trónja előtti oltárról egy kerub égő paraszt vesz, megérinti vele ajkát és így szól: megtisztítottam nyelvedet, hogy méltón hirdesd Isten igéjét. – Isten úgy mutatkozik meg, mint a szívek és vesék vizsgálója. Akinek megbízatást ad, annak segítséget nyújt. Azon a ponton gyógyítja természetünket, ahol legjobban ránkfér: a megúnás, az elkedvetlenedés területén.

Amikor országát rábízta az emberekre, tulajdonképpen kiszolgáltatja magát nekik. Saját ügyét, dicsőségét függővé teszi tőlünk. Állhatatlanságunk és szertelenségünk miatt előfordulhatna, hogy megszűnik az ige hirdetése vagy hallgatása. A történelem igazolja, hogy minden emberi kezdeményezés, ha még oly lendülettel kezdtek is ringatni bölcsőjét, előbb-utóbb elöregedett, elvesztette vonzóerejét, kihalt a lelkesedés és megmaradt történelmi emlékné. A próféták nyilatkozataiban a vallásos élmény, az Istentől kapott feladat így jelentkezik: Ordít az oroszlán, ki ne remegne, szól az Úr, ki ne indulna küldetésére (Am 3,8). Az Úr szava élesebb a kétélű kardnál,

behatol az ízek és velők elosztásáig (Zsid 4,12). Szent Pál is felszólítást kap, hogy vigye az evangéliumot a pogányok közé és útravalóul egy ígéretet: megmutatom, mennyit kell nevemért szenvednie . . . De helytáll, mint akinek küldetése van, nem úgy, mint aki bérért vállalta a szolgálatot. Az eredményt nem magának tulajdonítja, hanem Isten segítségének. Az ószövetséget úgy jellemezhetnénk, hogy megtaláljuk benne Isten erejének és az ember gyarlóságának küzdelmét.

* * *

Isten igazi arcát az újszövetségben mutatta meg, amikor testet öltött Jézus Krisztus alakjában. Magára vette életünk problémáit, végérvényesen elkötelezte magát, hogy a szeretet és irgalom hangján ítéli meg az emberiséget, illetőleg megváltást hoz a bűntől és haláltól. Ha egy lett közülünk, sorsunk nem lehet többé közömbös vagy idegen számára. Az apostol szerint a szolga alakjában jelent meg, kiürösítette magát, fönségét, méltóságát elrejtette a test korlátja mögé, de irántunk való magatartása végleg tisztázódott. Ő ugyan mindig tudta, hogyan akar az emberhez nyúlni, mit akar vele kezdeni, de mi nem tudtuk. Az ószövetségben szeretetének csúcspontja az volt, hogy a nép hitetlensége, tévelygése ellenére is beváltotta ígéretét. Szeretet az is, ha egyáltalán szóba áll az emberrel és nem taszítja el bűnei miatt. Azonban ott még nem adta magát személyileg. Jóságot, elnézést a szolga felé is lehet mutatni. Az ószövetségi szentírók ettől is meghatódtak, pedig még nem volt világos, hogy Isten másként is akar viselkedni, mint úr és bíró. Fennforgott a veszély, hogy az ember eljártssza a jóviszonyt és Isten visszavonja kegyét.

Krisztus ezzel szemben bejelenti, hogy az atyai szeretet és megbocsátás végleges: Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte. Krisztus születésében, életében, kereszthalálában és megdicsőülésében nyilvánvaló lett, hogy az ember igazi osztályrészé az életközösség Istennel.

Az újszövetségnek jellegzetes melegséget kölcsönöz az a körülmény, hogy Isten mint Atya, mondta ki a végső szót. A végtelen sok lehetőség közül a megbocsátó atyai szeretetet választotta ki és ezt

állandósította irántunk. Magatartása mindörökre szól, ezért Krisztus eljövetele az idők teljessége, a végső idő. Teljesség, mert megadott mindent, amit adhat: önmagát adta nekünk. Végső idő, mert Isten magatartásában új fordulat nem jöhet. Együtt van mindaz, ami az ember fölemeléséhez és üdvözítéséhez szükséges. Krisztus az emberiség feje az üdvösség rendjében. Amit benne művelt az Atya, azt megteszi mindazokkal, akik alárendelik magukat Krisztus főségének.

A Szentháromság titkának feltárásával bepillantást engedett belső életébe. Léte olyan gazdag, élete annyira eleven, hogy egyszerre három énje van, vagyis az egy isteni természetet három személy birtokolja. Istenben személlyé lett az atyaság, az atyának minden tulajdonságával: a gondoskodással, irgalommal, szeretettel. Személlyé lett benne a fiúság is, mint soha meg nem szűnő lendületes és örökké ifjú alkotó erő. És személlyé lett a magát akaró és önmagával együtt minden szépet és szentet akaró lelkület: a Szentlélek. Isten az újszövetségben szentháromsági életével fordult felénk és árasztja ki kegyelmét. Szent Pál apostol a Római levél 8. fejezetében írja le ezt a kitárulást, hogy reményünkhöz alapot szolgáltasson.

Az Atyáról ezt írja: „Akiket eleve ismert, azokat előre arra rendelte, hogy hasonlókká legyenek Fia képmásához. Így lesz elsőszülött sok testvér között. Akiket pedig előre elrendelt, azokat meghívta, akiket meghívott, azokat megigazultakká is tette, akiket pedig megigazultakká tett, azokat meg is dicsőítette... Ő tulajdon Fiát sem kímélte, hanem odaadta mindnyájunkért. Hogyan ne ajándékozna nekünk vele együtt mindent? Ki emel vádat Isten választottai ellen?” Az Atya tehát mindent megtesz annak érdekében, hogy kialakítsa bennünk Krisztus képét. Ezért ajánlja fel az evangéliumot, ezért segít megvilágosító kegyelmével, ezért vezet át a küzdelmeken és kísértéseken. Azt akarja, hogy kipróbált és megedződött, azaz nagykorú gyermekei legyünk.

A Fiúról ezt mondja: „Velünk Jézus Krisztus, aki meghalt, sőt föl is támadt és az Isten jobbán is közbenjár érettünk. Ki ragadhat el minket Krisztus szeretetétől? Nyomor vagy szükség, üldöztetés vagy éhínség, ruhátlanság, életveszély vagy kard?... Mindezeneken diadalmaskodunk óáltala, aki szeret minket”. Ha Krisztus ennyire azonosította magát velünk, ennyire megváltónk lett, akkor

elsősorban a jótévőt kell benne látnunk, nem a bírót. Földi élete tanúságtétel mellett, hogy Isten megbocsátani, gyógyítani, felemelni akar bennünket.

A Szentlélek kétféle módon jön segítségünkre. Egyrészt erősíti bennünk az istenfiúi öntudatot. „A Lélek tesz tanúságot a lelkünkben, hogy Isten fiai vagyunk. Ha pedig fiai, akkor örökösei is” (8,16). Másrészt megtanít arra, hogy fenntartsuk a személyes kapcsolatot az Atyával: „Gyöngeségünkben segítségünkre van a Lélek, mert nem tudjuk, hogyan imádkozzunk helyesen. A Lélek azonban maga könnyörög helyettünk szavakba nem foglalható sóhajtasokkal” (8,26–27).

Jézus Krisztus alakjában Isten tapasztalható módon megmutatta magát. Benne az Isten beszélt, érzett, gondolkodott, cselekedett emberi természetén keresztül. Azért mi csak olyan képet festhetünk Istenről, amilyennek ő mutatkozott. Meg kell figyelnünk, hogy őbenne az Isten vonzó alakban jelent meg. Elég azt a néhány vonást szemügyre venni, amit az evangélium ránk örökölt. Ő a tökéletes szentség és bölcsesség. Ennek ellenére nem idegenkedik az embertől. Nem zárkózik rideg magányba, nem veszi körül magát formásokkal, távol van tőle a tudósok kevélysége, tömegiszonya, nem panaszkodik az emberek kiállhatatlansága miatt. A megértés hangján kijelenti, hogy a betegeknek van szükségük orvosra, nem az egészségeseknek. Azért jött, hogy megmentse a bűnösöket, nem azért, hogy elveszítse őket. Nem valami felsőbbrendű elit csoportot válogat, hanem az elhagyott tömeghez fordul, amely tévelyeg, mint a pásztor nélküli nyáj. Nem kellett félnie, hogy maga is köznapivá, testivé válik. Isten tökéletesen birtokolja önmagát, semmit nem veszíthet el magából és világlelettsége miatt nem rakódhat rá a föld szennye. Ezért tökéletesen átadhatja magát teremtményeinek anélkül, hogy elveszne közöttük. Külsőségekben kiüresítheti magát anélkül, hogy isteni ereje és dicsősége csorbát szenvedne. Nem fél, hogy ha istállóban születik, rajta marad az istálló szaga. Attól sem fél, hogy a test gyöngesége akadályozza terveinek végrehajtásában. Mint gyermek rászorul környezetére, beolvad a családba, a társadalomba és bizonyos abban, hogy mindent megszentel, amivel kapcsolatba kerül. Magára veszi életünket és munkánkat, meg akarja

mutatni, hogy előtte minden értéknek számít, ami hozzátartozik földi sorsunkhoz.

Nyilvános működésében nem mutatkozik a rideg elvek emberének, az Atya megértő szeretete tükröződik viselkedésén. Nem elégedetlen újíto szerepét játssza, nincs benne semmi az eszmék megszállottjaiból, akik semmit nem akarnak meglátni saját elgondolásukon kívül. Isten a sajátjába jött, teremtményeihez, akiket gyermekeivé akart tenni és tudta, hogy vállalkozása a sok bűn és nehézkesség ellenére sem reménytelen. Hozza a bűnök bocsánatát, az akaratot erősítő kegyelmet és az örök élet ígérését. Van ideje, hogy megismergassa a gyermekeket, az anyák féltett büszkeségét, mert értékeli a sok szenvedést, aggodást, fáradozást, amibe az anyának a gyermek nevelése kerül. Alkalmadtán megsokasítja a kenyeret, mert testileg is jutalmazni akarja azokat, akik nem sajnálják a fáradságot, hogy tanítását hallják. Leül és jól érzi magát a menyegzős gyülekezetben, mert akarja, hogy legyenek derűs napjaink és szenteljük meg az élet minden vállalkozását. Nem fél, hogy az emberek jókedvükben a fejére nőnek, hiszen jelenléte egyben a mértékletességnek is biztosítéka.

Olyan vallási környezetben működik, ahol az emberi hagyomány elferdítette a kinyilatkoztatást. Később, amikor az apostolok arról tárgyalnak, vajon a megtért pogányoknak meg kell-e tartaniuk a mózesi törvényt, Szent Péter így nyilatkozik: Miért akartok olyan terhet rakni a vállukra, amit sem atyáink, sem mi nem bírtunk hordani? Péter Krisztustól tanulta ezt a világos látást. Krisztus nem a külsőségekben látta a vallásosság lényegét, hanem a benső magatartásban. A vallásos életet ebbe a törvénybe sűríti bele: Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből és szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Minden törvény és szertartás ezért a parancsért van. Amikor a farizeusok megkérdezik, hogy miért nem végezteti tanítványaival a szertartásos mosakodást étkezés előtt, így felel: Nem az szennyezi be a lelket, amit az ember megeszik, hanem azok a gonosz gondolatok, amelyek szívéből fakadnak. Amikor kifogásolják, hogy szombati napon gyógyít, azzal felelt, hogy ő ura a szombatnak is.

Magát jó pásztornak mondja, aki nem sajnálja a fáradságot és

felkeresi a tévelygő juhok. A csetlő-botló embert felemelni akarja, nem ledorongolni. Aki őt megismeri, ahogy az evangéliumban előtűnk áll, egészen őszinte tud lenni előtte. Krisztus viselkedésének láttán kénytelenek vagyunk megállapítani: Isten azért nyilatkoztatta ki magát ily módon, hogy megtanuljunk emberek lenni.

Alakja soha nem veszti el vonalmát. Mindig lesznek csodálói és követői. A megtestesülés ugyanis két dolgot fejez ki egyszerre: az emberi természet alkalmas arra, hogy benne az Isten tükröződjék, éppen azért ösztönös vágyai ellenére sem lehet idegen az Istentől. Van valami ősi ráhangoltság benne az isteni igazságra, jóságra, szépségre.

Krisztusban az Isten tanúságot tett amellett, hogy egészen a teremtményeié. A mienk volt élete, munkája, imádsága, halála. Nagylelkűségének legszebb vonását adja szenvedése idején. Az isteni személy vállalja a keresztet emberi természetében. Szenvetését úgy tekinti, mint az eljövendő javak zálogát. Nem arra törekszik, hogy most az egész világ öltön gyászruhát, verjék félre a harangokat, hallgasson el minden nevetés, mert az ő lelke tele van keserűséggel. Ezekben az órákban is a lelki békét ígéri övéinek s félelmüket azzal enyhíti, hogy nem a világ győzött őfelette, hanem ő győzte le a világot.

Krisztus jövendölései mutatják, hogy végigtekintett a történelem s látta benne minden ember viselkedését. Látta a sok jót, amit művelnek, de látta hitetlenségüket, hallotta a káromlást, zúgolódást. Bejelentette, hogy a történelem utolsó jelenete a világítélet lesz, amit ő fog tartani. De erre nincs fenyegető szava. Itt sem saját személyét tolta előtérbe, hanem azt ígéri, hogy az ítélet mértéke a felebaráti szeretet gyakorlása vagy elhanyagolása lesz. Ez a jövendölés a betetőzése annak, amit előbb mondtam, hogy Isten rokonszenves vonásokkal akarta magát kinyilatkoztatni.

Ha tehát a végén megkérdézzük, tud-e az emberiség abból az istenfogalomból táplálkozni, ami a szentírásban előttünk áll, felelünk csak ennyi lehet: Isten a kinyilatkoztatás ellenére is titok marad. Sokszor nem értjük szándékait, rendelkezéseit, túl magasnak tartjuk követelményeit, de valami megmagyarázhatatlan vonzalom,

a győzelemnek, békének, boldogságnak megérezése mégis arra késztet, hogy mellette maradjunk.

Az egyház és a teológia soha nem fog késlekedni, hogy igazolja a szent könyvek történeti hűségét, szavahihetőségét. De ez csak külső támasz. A hit ereje és elevensége Krisztusnak e szavain múlik: Aki tanításomat megtartja, annak kinyilatkoztatom magam (Jn 14,21). Őmaga marad a biztosíték, hogy Istent olyannak ismerjük meg, amilyennek mutatni akarta magát.

AZ EMBER ÉS AZ ERKÖLCS

AZ ERKÖLCS GYÖKERE

Az erkölcsi renddel úgy állunk, mint Thomas Mann regényében az öreg Jákob. Amikor közlik vele fiának, Józsefnek halálhírét, megszaggatja ruháját, kiül a szemétdombra, hamut szór fejére és csendes fájdalmában küzd a Nagy Titokkal. Emberi kapcsolatainkat szűkíthetjük vagy bővíthetjük, boldogságkeresésünk irányát szabadon változtatjuk, de senki nem állíthatja, hogy kedvteléseit még nem zavarta a felelősségérzet és félelem.

Az erkölcsi rend egyszerűen van, körülvesz bennünket, áthatja tudatunkat és érezteti, hogy a test örömein és fájdalmain túl a szellemi világnak is tagjai vagyunk. Életnyilvánulásainkat nem hagyja csupán a kellemes vagy kellemetlen érzés síkján, hanem kérlelhetetlenül beleszővi a jó és a rossz fogalmát, s vele együtt a felelősség gondolatát. Többé-kevésbé mindenki átéli magában Ingmar Bergman filmjének visszatérő problémáit: az emberben felszabadul az ösztön és szenvedély démona, ha száműzi a lelkében lakozó istenséget. Egy magát nem hívőnek valló filmrendező a vallási hagyomány nyelvén fejezi ki a vitathatatlan igazságot, hogy az erkölcsi rend elől nem menekülhetünk.

A kereszténység megváltást, örömhírt hozott. Vallásunkban az erkölcs gondolata nem lehet csupán nyugtalanító, aggasztó eleme életünknek. Amíg teherként hordozzuk, idegennek érezzük és igyekszünk minél ritkábban rágondolni. Nekünk az erkölcsi rendben meg kell sejtenuünk Krisztus szavának igazságát: Az én igám édes, az én terhem könnyű.

Időszerű-e ma erkölcsről beszélni? A gondolkodó ember hajlandó saját korát a legrosszabbnak tekinteni. Minden nemzedéknek megvannak a sötéten látói, akik újra meg újra ajkukra veszik Jób keserű megállapítását: a föld a gonoszság hatalmába esett. A keresztény világnézet azonban nem pesszimista. Krisztus megjelenése óta el kell fogadnunk az apostol tanítását: Bármennyire elhatalmasodott a bűn, a kegyelem túláradt. (Róm 5,20).

Mégis meg kell látnunk korunk egyik jellemző vonását: az ember tiltakozik a kötöttségek ellen, egyéni hajlamait, ösztöneit szabadon szeretné megvalósítani. Talán ellenhatás ez arra, hogy a modern társadalomban az egyén sokkal több szállal kapcsolódik a közösséghez, mint régen. A szabadságban csak a függetlenséget keresi, a teherből való mentességet, nem pedig azt, hogy lehetősége nyílik valamilyen feladat megvalósítására, ami esetleg verítékbe kerül, de igazi érték. Paul Claudelnek van egy hasonlata: a házasság nem boldogság, hanem áldozat a boldogsághoz. Két lélekiskolája, hogy megtanuljanak önmagukból kilépni, önmagukat egymásért megtagadni. A hasonlatot kiterjeszthetjük az egész életre: földi vándorlásunk nem boldogság, hanem áldozat a boldogsághoz. Igazi, maradandó öröm csak azok előtt villan fel, akik nem rettennek vissza az áldozat gondolatától.

Az erkölcsi rend azt jelenti, hogy elfogadunk valami magasabb elvet, mértéket. *Valamit szentnek, sérthetetlennek tartunk* és hozzá mérjük életünket. Itt jelentkezik az áldozat, a kiüresítés. Amikor elismerjük az eszme uralmát magunk fölött, lemondunk öncélúságunkról. De megláthatjuk, hogy az eszme magasabbrendű és minket is magával emel. Keresztény szempontból az eszme maga Isten. Ha elfogadom akaratát, részese leszek szellemiségének, szentségének, örökkévalóságának. Az erkölcs ezen a vonalon boldogít.

Miért nehéz az erkölcsről beszélni? Az a benyomásunk, hogy a „szent” fogalma széles körökben profanizálódott. Sőt akárhányszor igazolni akarják mellőzését. A primitív népek tabu jelenségeinek időszerűtlen maradványát látjuk benne. Az idők kritikai változásával számolnunk kell, mint ahogy a pszichológus C. G. Jung is látja. „Elmúlt az idő, mint a gyermekkor, amikor mindenki azt hitte, hogy saját apja a legerősebb és legokosabb ember a világon”. Kézelgyintéssel elintézzük mások meggyőződését, a becsület tisztaságát,

a családi otthon jelentőségét, a hitvesi hűséget. A tudomány és a technika fejlődése magával hozta az életforma hirtelen átalakulását. Erőt vesz rajtunk a szokatlannak, újszerűnek, különlegesnek tisztelete. Könnyen bíráljuk a régit, sajnáljuk a letűnt korok embereit elmaradottságuk miatt. A fiatalság szeret különcödni viselkedésével, ruházatával, modern elgondolásaival. Istent könnyen kikapcsolja életéből, hiszen ő úgyis hallgat, nem érvényesíti tekintélyét.

Aki ma erkölcsről, vallásról akar beszélni, új lélektani nehézségekkel kell küzdenie. Mikor az ember saját személyét kiveszi Isten uralma alól, magát és elgondolásait teszi meg mértéknek. Idegen neki a gondolat, hogy a természetet szolgálatra és használatra kapta a Teremtőtől. Tekintetével önmagát keresi, csodálattal fedezi fel magában a nagyságot. Az eredmények, teljesítmények ünneplésével magát állítja a dicsőség fényébe, nem a Teremtőt, aki az értelemnek képességet adott. A kultúrában csak magát akarja kifejezni. Bemutatja, hogy olyan is telik tőle, amit eddig senki el nem gondolt és ki nem fejezett. El tud menni egészen a logikátlanságig és érthetlenségig. Gondoljunk az absztrakt művészet formáira, érthetetlen irodalmi, zenei alkotásokra. Sokak szemében a szépség és igazság tárgyi szabályait felváltotta az egyéni szeszély és feltűnési vágy. Megvan a veszély, hogy az összes földi valóságokat csupán belső törvényünk szerint értelmezzük és alakítsuk. A gazdasági életet kizárólag a haszon irányítsa, a művészetet a forma lehetőségei, az irodalmat az emberek befolyásolhatósága, a szerelmet a gyönyör.

Az életet egyre inkább az eltömegesedés jellemzi világszerte. Az egyéni ítélet, az áttekintő tudás kevesek kiváltsága marad. Legtöbbször megelégszenek a reklámokból merített értékeléssel. Pedig az ember, mint egyén, mint személy nem gépesíthető. Az egyéni nevelést, jó modort, felelősségérzetet, szolgálatkészséget, lelkiismeretességet, jóakaratot nem lehet megvásárolni vagy gépekkel előállítani. Ezért, ahol lemondanak a komoly önnevelésről, az erkölcsi értékek kereséséről, ott az ember nem találja meg saját énjét, könnyen áldozatul esik mindenféle befolyásnak.

Az egyén egyre inkább függvénye a környezetnek, mégpedig a technikai környezetnek. Ráragad valami a gép ridegségéből. Sok ember viselkedésében visszacseng az autó zakatolása, a benzinfüst kel-

lehetlensége, a mesterséges világítás hamis fénye. Az ember mint érző és erkölcsi lény valahogy lemarad, háttérbe szorul. Minél több a mesterkelt hang, minél jobban sietünk, annál kevesebb a mondanivalónk egymás számára, annál ritkábban nyílik meg a szív. Legszomorúbb jelenség ezen a téren pl. a házasság válsága. A felek nem tudják igazi énjüket adni egymásnak, nincsenek szempontjaik egymás értékelésére, mert legtöbbször magukat sem tudják értékelni, ezért bomlik fel a házasságok óriási százaléka egy-két éven belül.

A társadalom szervezettsége igen nagy áldás. Sok dolog megvalósul, amit egyénenként nem érhethénk el. De nem ment fel az alól, hogy teljes emberi kötelességtudattal és együttérzéssel álljak bele a közösségbe. A születés, nevelés, tanítás, betegség, munka, halál mind intézményekben, házon kívül, szakemberek közreműködésével megy végbe. Ennek megvan a jó oldala. Csak ne járjon ezzel a kényelmes felfogással: minden megoldódik az én hozzájárulásom nélkül. A beteget úgysí kezelik, a gyermeket úgysí tanítják, az öregeket otthonokba rakják, a gép dolgozik, tehát elég, ha csak fél figyelmet, negyednyi részvétet és még kevesebb kedvességet tartogatok mások számára. Az élet úgysí halad, mindenki tartozik valahová; ha ügyes, megoldhatja nehézségeit, tehát én függetlenítem magam. Ilyen körülmények között a mély kérdések, az élet feladata, célja könnyen kiesnek tudatunkból.

* * *

Érdemes-e tehát az erkölcsről beszélni, vagy vonuljunk félre elveinkkel, hátráljunk meg az élet rideg lendülete előtt? Vissza lehet-e vezetni az embereket, hogy legyen előttük valami szent? Eleget tud-e tenni az erkölcs a maga benső követelményének? Akad-e még az emberekben önuralom a természetes ösztönök helyes mederben tartásához, önfegyelméhez, hősi erőfeszítéshez, a meg nem tántorodó kötelességtudathoz? A töprengő emberek hajlandók sötétben látni, különösen ha az ifjúságra gondolnak.

A szabadoság kétségtelenül kikezdte a családot, házasságot, a hagyományos erkölcsi kódexet és olyan tradíciókat, amiket a társa-

dalom szentnek tekintett. Csökkent az eszmények hódító ereje, szétfoszlott az emberekbe vetett bizalom, a kultúrát összetévesztik a kényelemmel és a szórakozás lehetőségeivel. Az ember ma már csodálatosan ismeri és igájába hajtja a külső természetet, a levegőt, az óceán mélységeit, az energiaforrásokat. Csak saját természete marad változatlan probléma. Azon uralkodni mindig nehéz, s különösen nehéz akkor, ha menlevelet adunk a korlátlan szórakozásnak és igyekszünk a felelősség alól kibújni. A szabadosságra lelkes és újszerű magyarázatot adnak: felsőbbrendű, felvilágosult, modern emberek vagyunk, akik megszabadultunk az idejétmúlt gátlásoktól.

A két háború hangulatában meglátták, hogy a társadalom eresztekeit mennyi vér és könny tartja egybe, a védtelen milyen gyenge, milyen könnyen áldozatul esik az erőszaknak. Úgy gondolják, nem érdemes fáradni, tanulni, nem az igazi szorgalom kapja az elismerést. Ebből táplálkozik az egzisztencialista magatartás. Az egyén érzi a ridegséget, amit az emberek önzése feléje lehel.

Az emberek könnyen kimondják a szentenciát, hogy a bűnökért a társadalmi viszonyok a felelősek, s ezzel megnyugtatták magukat. A cinizmus az erényt a múlt romantikájának nézi, élcelődik felette. Alig találni a szenvedés megváltó és nemesítő erejébe vetett hitet. Az eszmékért hozott áldozatot nevetségesnek tartják, viszont tömjeneznek mindent, ami szórakoztató, mulatságos, ami eltereli a gondolatot a felelősség és az élet nagy kérdései felől.

Azonban ne feledjük, hogy sötét színek mindig voltak, s minden korban összegyűjthették a rossz virágait ijesztő csokrokba. A régi időket könnyű idealizálni. A pesszimista csak a bűn fokozatos térfoglalását látja, ami a mai kor romlottságában éri el tetőpontját. Az igazság az, hogy vannak jó és kevésbé jó emberek, cselekedeteik is olyanok. A lehetőség megvan mindenkiben a vétekre és a megtérésre egyaránt. Nem minden kritika jelent elfordulást az erkölctől vagy a kereszténységtől. Sokszor inkább a lélek vergődése jelentkezik benne. *Camus* pl. a pestis ellen küzdő hitetlen orvos szájába adja e szavakat: „A legyőzöttekkel szorosabb kapcsolatot érzek, mint a szentekkel. Azt hiszem, semmi lelkesedés nincs bennem a hősiesség és szentség iránt. Egyetlen, ami érdekkel, az ember.” – A szavak gunyorosan hangzanak azok felé, akik többet beszélnek a hősiességről

és életszentségről, mint megvalósítanak belőle. Az igazi hősök és szentek mindig emberek akartak lenni, de úgy, ahogy az ember Isten előtt ember akar lenni. Az erkölcs akkor hanyatlík, ha a lélekből kivész az önfegyelem, áldozatkészség, önzetlenség, odaadás. De korunkban már másodszor áldozták vérüket hazájukért. Hány ember vállalt fáradságot, munkát a sebesültek és hontalanok megsegítésére. A tudomány fejlődéséért sok áldozatot hoznak. A hősiesség mindig csak kevés kiváltságos sajátsága volt. Nem mondhatjuk, hogy korunknak nincsenek hősei. A gyakorlott szem meglátja a kötelesség, a lelkierő, a türelem, kitartás nagyjait. Nemcsak olyanokat, akiket ünnepelnek, akiről utcát neveznek el, hanem olyanokat is, akik nem kérnek semmit a reklámból. Csak Isten tudná felmérni, hogy az emberek átlagában hogyan aránylik egymáshoz az erény és a bűn. Hiszen ahhoz az egyéni felelősséget is látnunk kellene. Mi csak a külső képet figyelhetjük. Egy-egy korban a kifejezésmód, a közszellem lehet más, mint azelőtt. Az élet egészséges ösztöne azonban előbb-utóbb visszatér igazi medrébe, az örök normák új erőre kapnak. Az árnyéokra fény, a tagadásra állítás, az ösztön szertelenségére mindig józan lelkiség következik. A felsorolt nehézségek segítenek abban, hogy megértsük a kérdés bonyolultságát.

* * *

Körülbelül mindenki érzi, mit jelent az erkölcsi rend, ha nem is tudja szavakba foglalni. Ezt a meghatározást adhatjuk: Az erkölcs kifejezi *az emberi cselekedet jó vagy rossz vonatkozását*. De mi a jó és mi a rossz? Mi a mérték, ami a kettőt egymástól elválasztja? Itt már fellép valamilyen értékelés. Erkölcsi felfogásom azon fordul, mit tartok értéknek, mit nézek jónak és mit rossznak. Az én véleményem is igazodik valamilyen szabályhoz, valakitől és valahonnan megtanultam, mi a jó és mi a rossz. A végső kérdés az, van-e olyan szabály, mérték, amihez mindenkinek igazodnia kell. Egyéni túlkapások és tévedések mindig voltak és lesznek. De nem tagadható, hogy a jó és rossz megkülönböztetése végigvonul az emberiség életén.

A bölcselők már régen feszegették ezt a kérdést. Keresték az erkölcsi magatartás kialakulásának kezdetét és az erkölcs forrását.

Egyesek állítják, hogy a közvélemény dönti el, mi a jó és mi a rossz (*John Stuart Mill*). Amihez többen ragaszkodnak, az jó vagy legalább jobb... De mi tovább kérdezhetünk. Miért ragaszkodnak hozzá többen? A közösség egyedeiből áll s minden egyén átéli az ösztönösséget, önzést, mindenki alá van vetve a szenvedélynek... Hogyan kezdődött mégis a folyamat, ami végül is kialakította az erkölcsi közvéleményt?

A néprajzkutatók úgy gondolják, hogy a primitív közösségek vizsgálata vezet nyomra. Náluk az erkölcs összefonódik a hagyományos szokással. Az úgynevezett lelkiismeret teljesen a környezet és szokás függvénye. Megállapítják, hogy az erkölcsnek ott még két arca van: egyik előre, másik hátra néz; a család, törzs tagjai felé engedékeny, elnéző, a kívülállók felé szigorú, elzárkózó, bosszúálló. A jó és rossz fogalma be van állítva a létért való küzdelembe.

Nem nehéz észrevennünk, hogy az ilyen magyarázatok feltételezik az ember származását az állatvilágból. Onnan hozta szellemi képességeit is. *Darwin* alaptétele így hangzik: A véletlen külső beavatkozások hatására kialakulnak bizonyos sajátságok és ezek közül azok öröklődnek, amelyek a fajnak hasznosak. Ilyen kialakult sajátság a társas ösztön is. Az ember társas lény, az alsóbbrendű állatoktól csak az a képessége különbözteti meg, hogy tud reflektálni cselekedeteire, rendelkezik öntudattal. Azok a képességek, amelyek a faj számára hasznosak, erősebbek, mint az egyediek, azért az önzést lassanként háttérbe szorítják. A közösségben élő állatfajokban csíraszerűen megtalálható a moralitás. De egy közösségi lény csak azáltal válik erkölcsi lénnyé, hogy a múlt és jövő cselekedeteit vagy indítókait egymással összehasonlítja, s ezáltal jóváhagyja vagy elutasítja. Az erkölcsösség tehát nem egyéb, mint az értelem ellenőrzése alatt álló közösségi ösztön. Az erkölcsi törvény tartalmát a faj általános java határozza meg. Az általános jó pedig egyenlő az eszközök összegével, amelyek segítségével a legtöbb egyed teljes erőben és egészségben létezhet. – Ha az emberek olyan körülmények között élnének – mondja tovább *Darwin* –, mint a méhek, akkor a férjes nők kétségtelenül kötelességüknek tartanák fiútestvéreik megölését, mint ahogy a dolgozók megölik a heréket.

A moralitás elemi jegyeként ilyen eseteket sorol fel: A sarki hi-

degben a pingvinek körbeállva védik a fiatal madarakat a szélről, a madárvilágban a hím táplálja a tojáson ülő nőtényt, a falkában vadászó farkasok között vagy a hangyák és méhek között megtalálható bizonyos munkamegosztás, a hegyi juhok és legelésző elefántok között mindig akad egy ör, amelynek szavára az egész közösség hallgat.

Viszont az ellentétes jegyek is kimutathatók, melyek nem a moralitás irányába mutatnak. A farkas élete árán is megvédelmezi kölykét, de később semmi felelősséget nem érez iránta. Ami ösztönös jelenség, az mind kizárólag a testi szaporodás szolgálatában áll. Az állati fejlődés az erőteljes sajátosságok kialakítását célozza, a gyengének, csenevésznek pusztulnia kell. Egymás elől kérlelhetetlenül elmarják a táplálékot . . . Az embernél a moralitás ott kezdődik, hogy a gyengét vesszük körül gondoskodással, aki rászorul a segítségre. Az állatok közül lemarad, amelyik terhére van a közösségnek és nem bírja az élet ütemét. Az ember kórházakat épít a gyengének, a betegeknek; köztehveriselést vállalunk, hogy biztosítsuk a betegek gyógyítását, az elmaradottak képzését, az öregek nyugalma. Ez a gondoskodás más irányú, mint amelyet az állati kiválasztódásnál tapasztalunk. Igaz, az emberi társadalom is ismeri a Tajgetosz-szikla históriáját, ahonnan a satnyának látszó csecsemőket dobták le. De azt egy dekadens társadalom nézte el csupán, s inkább a bűnös önzés vezette őket, nem a faj javának keresése.

A legtöbb filozófus bevallja, hogy nem látható a láncszem, az állat és ember erkölcsisége között. Nem látjuk a módját, hogyan fejlődött ki a vak ösztönből az emberi lelkület. *Helvetius*, a 18. századbeli erkölcsbölcslő szeretett volna olyan egyetemes elvet találni az ember szellemi fejlődésének magyarázatára, mint ahogy Newton megtalálta a tömegvonzást a fizikában. Tételét így fogalmazta meg: Eredetileg az önzés vezette az ősembert a cselekvésben. A megfontolás azonban lassanként megtanította, hogy a világ előtt hasznosabb nem önzőnek látszani. Végül rájött, hogy jobb olyannak lenni, amilyennek látszani akart. Így öltötte magára az erkölcsiséget . . .

Természetesen itt ismét akad egy-egy kérdés. Miért kezdte az ember megfontolni viselkedését? Bizonyára azért, mert volt valami benső értékmérője. Mi haszna lehetett abból, hogy tekintettel volt

mások nézetére, hiszen neki kevesebb élelem, kevesebb nyugalom jutott, ha másért áldozatot hozott? Könnyű mondani, hogy a munka fejlesztette ki az ember kezét, érzékszerveit, idegrendszerét, agyte-kervényeit, tehát végeredményben megváltoztatta természetünket. De miért kezdett dolgozni? Mert megváltoztak a körülmények? A környezetváltozás az állatban csak testi elváltozást idéz elő, nem vezet szellemi megfontoláshoz. Az ember a kezét művészetre is használja, mert van benső kifejeznivalója... Az ember először mindig értelmével kigondolja a munkamódszereket. A feltalálások az ész-ből pattantak ki; mindig megelőzte őket egy csodálatos meglátás. A zseni alakítja az élet formáit, nem az életforma termeli a zsenit. Az állatnál nincs igazi technikai fejlődés az élelem megszerzésében. Az embernél a munka a kulturális fejlődés eszköze. Tehát több, mint a táplálék megszerzése. Ennek a szellemi többletnek okát kell keresni valahol és csak szellemi tényezőben, szellemi lélekben kereshetjük.

August Comte így gondolja el a fejlődést: Eredeti adottság az önzés, az ősi állapotban mindenki harcol mindenki ellen. Azonban más erők is közrejátszanak. A férfi és nő kapcsolata korlátozza az általános harcot, kialakul a család, törzs és a hagyományok, amelyek megszelídítik az erkölcsöt... A nehézség csak az, hogy állatok közt sem találunk általános harcot egymás ellen, miért lett volna éppen az emberek között, s ha valóban volt, milyen magabaszállás készítette őket ennek elhagyására. Hiszen a férfi és nő kapcsolatával együtt csak növekedhetett a féltékenység és a család kialakulásával a kenyéririgység. Ha belátták, hogy az általános küzdelemben kipusztulnak, már volt bennük valami belső világosság, ami felszínre hozta az emberhez méltó értékelést és feltárta a kötelességtudatot.

Spencer az élők világában egyetlen rendező elvet vesz fel, a környezethez való alkalmazkodást. Ez szabja meg és irányítja az erkölcsi fejlődést. Jó az, ami a megváltozott környezetben a közösségnek megfelel. Minden időkre vonatkozó erkölcsi törvény nincs. A hasznos és az erkölcsi jelleg nem választható szét... De itt is megkérdezzük: ki állapítja meg, hogy mi felel meg a közösségnek? És milyen szempontok alapján? Kérdéseinkkel odajutunk, hogy az erkölcs megelőzi az életet, nem követi; mint norma az élet eseményei fölött áll, nem belőlük folyik.

Az erkölcs alanya az egész emberiség. Mindenütt a követelmény erejével lép fel. *Kant* ezt a követelményt csak Isten és a szellemi lélek létével tudta magyarázni. Az erkölcsi cselekedet sajátosan emberi. Az *én* áll mögötte személyi önállóságával, ezért megtalálható benne a szándékoltság és a felelősség. Az állat cselekedete vak, nincs belülről irányított céltudat. Az embernél az erkölcsi cselekedet tiszteletet, megbecsülést vált ki. Az ember nem engedi pl., hogy munkáját pusztán áruként kezeljék, mint a gép teljesítményét. Amikor az erkölcsi helyeset választjuk, tudjuk, hogy felsőbb mértékhez mérjük magunkat. Az a csodálatos, hogy az ember a szenvedély és indulat hatása alatt annyiszor átlépi ezt a mértéket, túlteszi magát az erkölcsi követelményen, de mindig visszatér hozzá. Nemcsak az egyén tesz rosszat, néha a bűn elharapódzik. Elég visszatekinteni a történelem századaira: gyilkoltak a hatalom nevében, hazafiság és szabadság nevében, a kultúra nevében, akárhányszor a vallás nevében, de minduntalan visszatér a jó és rossz megkülönböztetésének vágya.

* * *

Mi a keresztény világnézet meggyőződése az erkölcs eredetéről? Ha arra gondolunk, hogy az erkölcsi követelmény az ember ösztönössége, lomhasága, önzése, érzékisége ellenére jelentkezik, mint korlátozó, céltudatos, felemelő követelmény, nem eredeztethetjük másból, csak a szellemi öntudatból. Van szellemi lelkünk, azért nem olvadunk bele a környezetbe, életünk nem merül ki a táplálék megszerzésében. Szellemi öntudatunk velejáró sajátága, ősi adottsága a különbségtétel a jó és rossz között. Konkrét esetben lehetnek tévedései, hiszen test is vagyunk, nemcsak lélek, de az alapvető megkülönböztetés belülről jön. Ahogy észrevesszük a szépet, az igazságot, úgy felismerjük a jót is, mint alapvető ősi értéket és vonzódunk hozzá. Az erkölcs adva van a személyes öntudattal. Ahol jelentkezik az én, ott megtalálható az önrendelkezés és felelősség. Az öntudat azt jelenti, hogy megélem létemet és kilétemet. Áthat valami csodálatos szellemi világosság. Az énem, személyiségem valamilyen elérhetetlen, magábanálló, cselekvő. Elérhetetlen, mert soha nem vá-

lik tárgyá, mindig cselekvő marad. Nem tudok feléje nyúlni, mert éppen az énem nyúl, ő cselekszik. Ha figyelem magam, bensőmet, énem ott van, ahonnan figyelek, nem ahová nézek. Az én a gondolat és cselekvés hordozója, irányítója. Énem elismertetésre törekszik, kétes helyzetekben igazolni akarja magát, lenni akar valaki maga és mások előtt. Végérvényesen nem lehet teleszórni szennyel. Időnként felsír benne a tiltakozás a méltatlan bánásmód, a kisemmizés és a lezüllés ellen. A bűntudat elgyengülhet egy időre, vagy valamilyen bűnnel szemben, de véglegesen nem lehet elhallgattatni. Amíg nem éljük meg tudatosan magunkat, addig nincsenek erkölcsi cselekedeteink.

A szellemi énnak ez a benső útkeresése hasonlít a mágnesztű rezgéséhez: keresi az igazi irányt, s ha valami kívülről eltéríti, utána visszalendül oda, ahová az igazi erővonalak húzzák. Az erkölcsi rend adja meg az élet drámai színezetét, illetőleg feszültségét. Egy állat viselkedéséről nem lehet regényt írni, az állat nem kerül összeütközésbe magával, az erkölcsi és jogi renddel. Csak az ember teszi fel a kérdést, mi illik, mi nem, mi a jogos, mi a jogtalan, csak az ember tesz különbséget a szeretet és gyűlölet között, a hála és hálátlanság között. Csak az ember méri fel a rosszindulat vagy megbánás jelentőségét. Mindez túlmegy a tenyészélet adottságain, ez már szellemi rendet követel.

Figyeljük meg, hogy az emberi arc semmit annyira nem tükröz, mint az erkölcsi árnyalatokat: kiül rá a kötelességérzet, a hazugság, a szégyen, bánat, aggodás, odaadás, szeretet, gyűlölet. A megvetést, gyűlöletet, irigységet, ami a környezetből esetleg felénk árad, elviselhetetlen tehernek érezzük, pedig ez nem anyagi dolog. Itt szellemi kapcsolatokban állt be a zavar. Viszont a bizalom, szeretet, őszinteség, szívesség felemel, könnyít rajtunk. Elég egy kérő tekintet és megmozdul bennünk valami. Elég egy szemrehányó pillantás és szégyeljük magunkat. A segélykérő hangra felfigyelünk, segítünk vagy menekülünk, de nem akarunk közömbösek maradni. Az erkölcsi kötelesség mélyen beleégett természetünkbe. Ezért érezzük a bűnt nyomasztónak, az erényt felemelőnek. Embertársunk hírneve, becsülete, békéje, tulajdona, sorsa, jövője, öröme, bánata mind valamilyen kapcsolatot keres velünk, visszhangot talál lelkünkben. Itt mérhetjük

fel, mennyire gazdag az emberi élet az állatvilág felett. Ha ez nem volna, le kellene mondanunk az irodalomról, művészetről, társas életről . . . Nem a munka alakítja ki a társas életet, hanem az erkölcsi kapcsolatok. Munkaközösség az állatvilágban is található, de nincs mondanivalójuk egymásnak, nincs drámai feszültség, ami érdekessé tenné az egymáshoz való viszonyt. Az emberek között még a házasságot is az erkölcsi tartalom tartja egybe. Ha ez elvész, a testi érdek elveszti vonzalmát.

Ismeretünk megragadja azt is, ami már nem tartozik az időbeli változás folyásához, hanem tér és időfeletti szellemi tartalom. Az emberek között akadnak igazi látók, akik felfedezik a igazságot, ezekből lesznek a tudomány nagyjai. Vannak látók, akiknek szeme a szépre irányul, ezek a művésztehetségek. Vannak látók az erkölcsi jó terén, ezekből lesznek a kötelesség hősei. Az értékrend mindig jelentkezik, de vonzóerejének kibontakozásához idő kell. Hallgatnunk kell a lelkiismeret szavát, szükségünk van elmélyedésre.

Vonjuk le a végső következtetést: A vallás erkölcsi eszmény elmentmondást nem tűrő, meg nem alkuvó követelményként jelentkezik; kötelességemet teljesítenem kell Istennel, hazámmal, családommal, embertársaimmal és magammal szemben. Vannak esetek, amikor a kötelesség az élet feláldozását is követeli. A szeretet kívánja, hogy mondjak le magamról, igyekezzem másokat boldogítani. Az erkölcsi értékek egyetemes, nem kisebbedő és nem múló értékek. Ezért a velük való találkozás is csak maradandó lehet. A szeretet és igazság, ha egyszer megjelenik előttünk mint a lelkiismeret szava, akkor elkötelez minden időkre alku és fönttartás nélkül. Ez a szövetség nem múló társulás. Az erkölcsi eszmény azt követeli, hogy adjak oda mindent, egészen szegődjem szolgálatába. De ha ilyen végleges követelménnyel áll elélem, akkor nekem is van szavam: mit kapok én tőle és érte? Ha mindent oda kell adnom, csak örök értékek kárpótolhatnak. Ha az erkölcsi rend nem tudná viszonzni befektetett fáradozásaimat, áldozataimat, csorbát szenvedne az igazság és szentség. Akkor az ember ki lenne téve valami vak erőnek, ami gúnyt űz belőle, a legszentebb jelszavak leple alatt. Maga az eszmény elvesztené fönségét, erejét, ha nem örökre szólna és nem tudna magasabbrendű visszafizetést ígérni. Ha az erkölcsi rend az ember

személyét ilyen alapvető érdekekben érinti, nem gondolhatunk másra, csak arra, hogy az erkölcsi rend mögött a világfeletti személyes Isten áll.

Az erkölcsi rend elől nem lehet nyugdíjba menni, nem lehet remetésgébe vonulni. Mindig velünk jön, mindig kötelez. Az utolsó napon, az utolsó órában is arra sarkall, hogy tegyük a legjobbat vagy térjünk vissza a helyes útra, tartsunk bűnbánatot. Csak olyan eszme teheti meg, aminek a síron túl is van hatalma. Az ilyen eszménynek meg kellett előznie és túl kell élnie az emberiséget. Az olyan érték, ami ma van, holnap nincs, igazában nem érték, legföljebb reklám. Ha minden, ami erkölcsileg nagy és nemes, csak a faj szolgálatában áll, akkor nincs igazi jelentősége az eszménykultusznak. Akkor végre is egy temető fogad be hőst és áruolt, szentet és kéjencet, szorgalmas embert és haszontalan naplopót, akkor nem érdemes semmiért küzdeni. Ha nincsenek örök eszmények, amelyek örök életre, szellemi lélekre és világfeletti Istenre mutatnak, akkor nem érdemes nagyot akarni.

Nem elég azt mondani, hogy az eszmény, mint eszmény érintetlen föntségben tovább ragyog akkor is, ha senki nem tekint rá, ha senki nem keres nála eligazodást. Nem jó csillag az, amely elborul éppen a legnagyobb viharok éjszakáján és készakarva zátonyra visz. Iyen lenne az erkölcsi eszmények világa, ha a test halálával vége volna az embernek, aki hozzá igazodott és érte feláldozta a mulandó javakat.

Az erkölcsi rend számunkra *a személyes ember találkozása a személyes Istennel*. Már két emberi személy kapcsolata sem olyan, mint az igavonó állatoké, amelyek legföljebb együtt nyögnek a teher alatt. Az emberek együttlétébe azonnal bekapcsolódik a jogok és kötelességek szövevénye. Még inkább jelentkezik a szellemi légkör az Isten és ember viszonylatában.

Isten csak olyan világot teremthetett, ahol van erkölcsi rend. Nála minden elgondolás. Törvény és logika található az atomok bensejében, a molekulák és sejtek szerkezetében, az élet kibontakozásában, az égitestek pályáiban, az ember gondolkodásában . . . Ilyen törvény és célszerűség uralkodik az erkölcsi rendben. Isten saját szentségének tartozik vele, hogy a szabadakaratú ember elé erkölcsi célt tűzzön.

A Teremtő nem mondhat le arról, hogy főségét, uralmát az értelmesség teremtmény szabadakaratúlag elismerje, meghódoljon előtte, akaratát teljesítse. Ahogy megalkotta a fizikai testek törvényeit, úgy kijelölte az erkölcsi eligazodás vonalait. Az ember személyes szabadsággal dönt, s ebben van nagysága.

Nálunk az erkölcs találkozás az Istennel, úgy ahogy Jézus Krisztusban megjelent. Isten valóban Istennek mutatta magát, amikor az embert megteremtette. Olyan szellemi lelkét adott neki, amely nem tud végérvényesen megnyugodni a testben és a testi adottságokban. Kiepít maga körül egy szellemi világot, ahol állandóan dönthet, küzdhet, súlyos elhatározásokat tehet, s ahol saját maga kovácsolja magának az örök életet. Ez az emberi élet isteni módon megjelent Jézus Krisztusban. Ő igazolta, hogy nemcsak kenyérrel él az ember s nemcsak a földi szempontok szerint rendezi el cselekedeteit.

Az erkölcsi rend célja nem az, hogy bonyolulttá tegye életünket, hanem, hogy emberivé, szellemivé tegye. Számunkra az erkölcsi rend tapintható megnyilatkozása Jézus Krisztus. Benne a követelmény személyes találkozássá vált. Eléje járunk ma is, mint a gazdag ifjú és megkérdezzük: mit tegyek, hogy az örök életet elnyerjem. Azt feleli: tarisd meg a parancsolatokat... Hozzá megyünk kétségeinkkel, mint Nikodémus és megkérdezzük: Mi az Isten szándéka velünk? Azt feleli: Szülessetek újjá, mint Isten gyermekei, újuljatok meg bensőtökben.

Hozzá megyünk fájdalmas betegségeinkkel, gyengeségünkkel és biztat: ne féljete, én legyőztem a világot. Hozzá megyünk szárnyaszegett érzelmeinkkel, kiábrándult lelkünkkel s bátorítólag azt mondja: Aki mindvégig állhatatos marad, az üdvözl. S aki odaadja a gyeplőt, aki nem akar erőlködni, ahhoz is van szava: Isten országa erőszakot szenved, aki nem virraszt, aki nem hozza meg áldozatát, az kívül marad... Krisztus közbejötté miatt az erkölcsi rend nem maradt pusztá követelmény, nem maradt rideg jogrend, parancsok tömkelege, hanem Isten népének, Isten országának rendezett élete, ahol minden vonatkozást áthat a szeretet és az örök élet reménye.

A LELKIISMERET

Martin du Gard: Egy lélek története c. regényében élénk állít egy emberi vívódást. A főhős férfikora delén elkészíti végrendeletét s ezt írja benne: Most, 40 éves koromban akarom kifejezni, ki vagyok, mi a világnézetem. Szeretném, ha eszerint ítélnének meg, nem pedig majd aszerint, ahogy esetleg életem végén, a kortól és betegségtől elgyötörtén viselkedem. Most a férfikor teljes tudatával kijelentem: Nem hiszek a túlvilágban, lélekben, a jó és rossz megkülönböztetését önkényesnek tartom. – Végrendeletét csak halála után bontották fel. Előzetesen valóban elfogadta a vallás vigasztalását, de az író kétségben hagy őszintesége felől.

Egy ilyen történetből sok következtetés levonható. A szerző a sorok közt azt erőlteti, hogy Isten, lélek, öröklét csak a szenvedő ember képzeletében létezik. A vallás a gyenge ember támasza, aki nem mer szembenézni a rideg valósággal, az elmúlással. Számomra azonban érdekesebb az a szempont, amit az író nem hangoztat. Miért nem akar az ember a semmibe belenyugodni? Honnan az ereje és képessége, hogy szellemi világot rajzol ki magának? Miért nem akar lemondani a megmaradás és a boldogság igényéről? Miért tartja szükségesnek, hogy igazolja mások előtt magatartását, akár hisz, akár nem hisz? Ezek a kérdések mind a szellem világába vezetnek.

Az emberben állandó benső küzdelem folyik valamilyen magasabb elv és a függetlenségi vágy között. A benső szellemi irányító elv a lelkiismeret. Minden cselekedetnél figyelmeztet, hogy mi helyes, mi helytelen és eszünkbe juttatja a felelősséget egy felső hatalom előtt.

Ugyanakkor megtapasztaljuk azt a más törvényt, ami függetlenséget, öncélúságot hangoztat. Az ember annyira szerelmese lehet függetlenségének, hogy igyekszik elhallgattatni a lelkiismeret szavát. Nagy kijelentéseket tesz, tiltakozik ama másik énje ellen, amely alkalomadtán újra jelentkezik és az Isten előtti meghódolást ajánlja. A küzdelem nem könnyű. Két olyan erő áll egymással szemben, amiből csak az egyik kerülhet ki győztesen, s a küzdelem nagy tétre megy: az ember üdvösségére vagy kárhozatára. Az pedig nem egy szalmaszálon múlik; az üdvösségre is meg kell érni, a kárhozatra is. Az embernek itt a földön kell beállítania magát az Isten elismerésére vagy az erkölcsi rend megtagadására.

Az önrendelkezés személyiségünk velejárója. Nélküle ingó nád-szálak lennénk, szeretetünket senki nem értékelné többre, mint akármelyik háziállat hűségét, de gyűlöletünknek sem tulajdonítana nagyobb hatást, mint a kisgyermek dacos sírásának. Mivel teremtmények vagyunk, személyes önrendelkezésünknek igazodnia kell az Istentől megalkotott tárgyi rendhez, el kell ismernünk az erkölcsi rendet, illetve Isten uralmát. A mértéktelen önrendelkezés a kamaszkorban hajtja első ágait: a serdülő fiú vagy leány elitolózik, kezdi kialakítani saját világát, a szülői ház szűknek látszik problémái hordozására. Úgy gondolja, a régi környezetben nem talál megértést, nincs lehetőség a kibontakozásra. – A huszadik év körül kialakulóban van az önálló világszemlélet. A tapasztalat és a tudomány távlatában mérjük fel az életet, az embereket. A legtöbb fiatal szemben találja magát a hagyományos keretekkel, valami szokatlant, újat keres, a régi formák avultak, az élet üteme túl lassú számára. megszokott jelenség a hitbeli kételkedés, az erkölcsi normák lekicsinylése.

Az élet derekán az ember kialakítja a maga gyakorlati életfilozófiáját. Nem akar sokat lelkesedni, szeret kitérni a kööttségek elől, jelentkezik a kényelem igénye, szeretné, ha minél több anyagi eszköz állna rendelkezésére vágyainak megvalósítására. Életünknek ebben az alkotó szakában jelentkezik leginkább a kísértés, hogy a földi sikerek érdekében megalkudjunk az eszményekkel. Az eredmények hajszolása könnyen kíméletlenné tesz, megkeményíti a szívet és akárhányszor attól sem riadunk vissza, hogy mások háttérbeszorításával

jussunk előre. A földi javak hajszolásával együtt jelentkezik a hatalomvágy és a hírnév dédelgetése; aki útjában áll, ellenséggé válik. A felebaráti szeretet gyakorlása talán legnehezebben megy a meglett kor éveiben. *Nietzsche* ilyen lelkülettel írta e szavakat: Ha lenne Isten, elviselhetetlenné válna számomra a gondolat, hogy én miért nem lehetek az. Az öregkor törődöttségében az öncélúság kísértése inkább a bizalmatlanságban, a megszerzett előnyökhöz való görcsös ragaszkodásban, fösvényiségben jelentkezik. Akihez közel jön az élet határa, egyre több szállal szeretne még a földi létbe kapaszkodni. Keresi az elismertetést, a megbecsülést, tiszteletet, hálát, egyszóval mindazokat a javakat, amelyek még fontosságát vetítik eléje.

Sok a tiszteletreméltó vonás abban a törekvésben, ahogy az ember érvényesíti személyi adottságait és önálló tényezővé teszi magát környezetében. Azonban test és lélek vagyunk, a szellem finomsága mellett bennünk lakik az ösztönös vágy, amit a szentírás e három kifejezéssel illet: a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége. Ezért nehéz a javak megszerzésében, képességeink érvényesítésében a kellő mértéket megtartani. Az ösztönös törekvés vak, nincs tekintettel magasabb szempontokra. Az ember ösztönélete veszélyesebb, mint az állaté. Az állatnál az ösztön nem telhetetlen: csak addig megy, ameddig ön- és fajfenntartása megköveteli. Egyik nem kíván több kényelmet, nagyobb hatalmat magának, mint a másik. Az ember kívánságai azonban a végtelenbe, a határtalanba nyúlnak. Nem tud megállni, új lehetőségeket gondol ki, a gondolatot kíséri a vágy, a vágy megszüli az elégedetlenséget, a törtetést. A Teremtő rajtunk nem azzal segített, hogy korlátot szabott az ösztönnek, hanem adott szellemi értékelést, eligazítást, hogy ehhez mérjük kívánságainkat. A szabálynak, a mértékletességnek, emberiségnek ezt a csodálatos szellemi műszerét nevezzük lelkiismeretnek. Nem általános utalást ad, hanem rámutat az egyes kötelességekre: ezt tedd meg, mert helyes, amazt kerüld, mert helytelen. A cselekedet után pedig megnyugtató, ha jót tettünk és megszegyénit, vádol, ha elmulasztottuk kötelességünket.

* * *

Tudatos cselekvéseinket megelőzi a mérlegelés. Az ember töprengő lény. Nagyszerű művészettel festi meg Babits ezt a tanakodó hangulatot:

*Miért a felhők, e bus Danaida-lányok
s a nap, ez égő szizifuszi kő?
miért az emlékek, miért a multak?
miért a lámpák és miért a holdak?
miért a véget nem lelő idő?
vagy vedd példának a piciny fűszálat:
miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?*

Mivel a kérdést sok oldalról tehetjük fel és sokféle motívum jelentkezik, a döntés nem mindig könnyű. Az önzés erősen kiszínezi saját álláspontját. A kötelességgel szemben jelentkeznek ezek a gondolatok: Jogom van az élethez, a boldoguláshoz, a sors úgyis annyit megtagadott tőlem, senki sem törekszik hősiességre, miért éppen én törekedjem? Az irodalomban is minduntalan visszatérnek a háborús idők szomorú alakjai, akik azzal védekeznek, hogy kegyetlenkedéseiket parancsra követték el. A lelkiismeret szavát tehát el lehet hallgattatni, önmagunkat be lehet csapni, az egyenes útról a kitérőkbe lehet menekülni. Mindez hozzátartozik szellemi szabadságunkhoz. Tudatos önnevelés nélkül a lelkismeret is torzó marad. Ezért Krisztus az önzés ellen használta a legsúlyosabb kijelentést: aki elveszti életét érettem, az én törvényeimért, megtalálja azt az örökkévalóságban, de aki keresi életét ott is, ahol áldozatot kellene hoznia, örökre elveszíthet mindent.

A helyes döntés másik akadálya az, hogy ösztönös életünk a gyönyörnél akar kikötni. A gyönyör önmagában véve az életütem fenntartásának egyik eszköze. A fáradt testet a pihenés jóleső érzéssel tölti el, az éhesnek felüdülés az étel, a szomjasnak az ital. A szülőket az ösztönös élet gyönyöre kárpótolja a fajfenntartással járó ezernyi áldozatért. Az erkölcsi rend akkor billen meg, ha az ember a gyönyört teszi meg célnak, csak azt keresi és függetleníti magát a gondolattól, hogy a természetet a Teremtő akarata szerint kell felhasz-

nálnia. Az ilyen irányú naturalizmus veszélye ma sokkal nagyobb, mint azelőtt. A technika intézményesíteni tudja az ösztönös gyönyör szolgálatát, vagy legalább nagyban hozzájárul állandó ébrentartáshoz.

A század elején *Freud* tudományos magyarázatot akart adni a gyönyör öncélúságához. Az embert úgy értelmezte, mint a benső mirigyek vezérlete alatt álló ösztönös lényt. Amit szellemiségnek nevezünk, az is csak az ösztön terméke. Freud szerint ez a felismerés megszabadítja az embert az önmagáról költött mítoszoktól. Kopernikusz igazolta, hogy az ember nem a világ közepe, hanem csak egy félreeső szegény bolygó lakója. Darwin az embernek az állat fölé emelkedő önérzetét nyirbálta meg. Freud úgy gondolja, a végső kijózanítást adja meg, amikor feltételezi, hogy a lelkiismeret és erkölcs magyarázatához elegendők a testi folyamatok és a közösségi hatás. Az igazi ösztönös énnel szemben a társadalmi formák tiltó és gátló hatására kialakul és öröklődik egy fensőbb én, amely a társadalmi konvenciók szemszögéből nézi viselkedésünket és minduntalan bele szól tetteinkbe.

Ha csak ennyi lenne a lelkiismeret, nem születtek volna meg Arany János balladái és Shakespeare tragédiái, amelyek olyan elemi erővel mutatják meg a lelkiismeret furdalását és az erkölcsi rend kiáltását igazságosság után. Ha a lelkiismeret nem lenne *szellemi őserő*, nemhogy kifejlődött volna, hanem már régen eltűnt volna. Hiszen ahol sokat tapossák a földet, ott nem nő fű, sem virág. Az ember egész életén át annyiszor alkudozik a lelkiismeretével, ellene mond szavának, nagyon sokan mindent elkövetnek, hogy végleg elaltassák, mégis újra jelentkezik. Éppen ez a szellem sajátja.

Elég meglátni mások könnyeit vagy meghallani fájdalmas zokogását, amit durvaságunk kiváltott, s megmozdul bennünk valami, kezdjük összeszedni magunkat. Ebben az utólagos, bánatos, jóvátenni akaró igyekezetben van valami mélységesen emberi. Elismerjük hibáinkat, belátjuk, hogy letörtünk olyan hajtasokat, amelyek virágba borultak volna s szeretnénk a múltat kitörölni emlékünkből. Hány csendes ígéret, mennyi komoly elhatározás született már ebből a hangulatból. Isten megengedte, hogy egyháza élén is ilyen magába szálló élmény világítson. Akit főnek, sziklának szemelt ki, annak is

volt gyenge órája: megijedt, amikor tanúságot kellett volna tennie hitéről. De összeszedte magát és elhatározása történelmet csinált. Krisztus célzott arra, hogy egy-egy megtérés valami szokatlan és összehasonlíthatlan örömet okoz az égben. Az ember szerény lesz, nem magában, hanem Isten kegyelmében kezd bízni és a jóvátétel vágya egyre újabb tettekre sarkallja. A megsértett szeretetet ki kell engesztelni, az elvesztett időt helyre kell hozni. Amit összeforrasztanak, azon meglátszik a mesterséges összeillesztés. Egy kivétel van: a szeretet. Ha egyszer igazi volt, bármennyire sebeztek meg, a kölcsönös megbocsátásban megifjodik, megelevenedik és erősebb lesz, mint valaha. A lelkiismeret szellemiségét, Istentől eredő bélyegét ezekben az adatokban kell keresnünk. A gyarláság, tunyaság, rosszakarat, ösztönösség nem tette tönkre, mindig tisztultabb világ felé mutat. Olyan ember még nem akadt, aki ne keresne egy kis kört, ahol őt elismerik, bízhatnak benne, őszinték hozzá. Itt igyekszik igazolni tetteit, várja a felmentő ítéletet, a megbocsátást, ragaszkodást. A bűntársak is kényesek arra, hogy egymással szemben valamilyen igazságosságot megvalósítsanak, s az emberi méltóságnak egy-egy foszlányát, a tisztességnek egy-egy felvillanó szikráját megőrizték.

A lelkiismeret csak a szellemi lélek megnyilatkozása lehet. Ítéletet mond az anyagi javakról, a múlandó boldogságról, a javak értékéről, az emberi kapcsolatok időtálló voltáról vagy céltalanságáról, tehát nem tartozhat az anyagi és érzéki világ körébe.

Még egy lépéssel tovább mehetünk. Idézem *Newman* fejtegetéseit: A lelkiismeret túlterjed az ember benső zárt világán. Fel kell ismernünk benne egy magasabb hatalom erejét, amely megmutatkozik a felelősség és a kötelesség eleven átélésében. Méltán beszélünk a lelkiismeret „szaváról”. Ez a szó parancsol és tilt, kötelez vagy felment, olyan egyetemlegesen, mint ahogy semmiféle más tekintély nem teheti meg. Döntése elhangzik minden tettünkkel kapcsolatban, a fontosaknál éppúgy, mint a jelentékteleneknél. Érezzük a felelősséget akkor is, ha tettünk esetleg pillanatnyi hasznot hozott. Jelentkezik a bánat és önvád akkor is, ha helytelen lépésünkkel gyarapítottuk hiú dicsőségünket. Mindig az a tudat kísért, hogy valaki előtt felelősek vagyunk, valaki előtt szégyenkezünk. A jogtalanság elkövetése olyan levertséget hozhat, mintha anyánkat vagy más szeretett

személyt sebesítettünk volna meg. A jótett után pedig felvidulunk, mintha egy megbecsült személytől kaptunk volna dicséretet. A magyarázatot abban találjuk meg, hogy egy felsőbbrendű személy képét hordozzuk magunkban, akire szeretetünk és tiszteletünk föltekint, akinek mosolyától tesszük függővé boldogságunkat, vagy aki előtt szükségét érezzük a mentegetőzésnek. Ez a benső titkos hang csak olyan személytől jöhet, akivel én-te közösségben érezzük magunkat, de aki nem egyenrangú velünk, hanem felettünk van, sőt mindenütt jelen van. A gonosztevő akkor is menekül, ha senki nem üldözi. Csak annak ítéletétől félhet, aki belát az egyedüllét homályába. Ha mindent számbavesszük, nem térhetünk ki a gondolat elől, hogy a lelkiismeret nem csupán a lélek szellemiségét igazolja, hanem a szellemi Isten létét is, aki ura a természetnek, az erkölcsi rendnek, s aki akaratát ilyen szuverén módon közli teremtményeivel. Nincs még egy törvény, ami ilyen széles körben jelentkeznék, nincs még egy akarat, amely így áthatná és felelősségre vonná az emberek millióit. A lelkiismeret Istentől való eredetét nem csökkenti az, hogy szavát annyiszor agyonhallgatjuk. Isten nem abban leli kedvét, hogy bábuk módjára mozgasson bennünket vagy elvegye szabadságunkat. Nem rejtőzött el előlünk, nem félt tőlünk, nem féltette tőlünk szentségét és akaratát. Ránk merte bízni nevének tiszteletét, akaratának teljesítését, hatalmának elismerését, sőt ránk merte bízni a szeretet parancsát. Minden gyengeség, bűn és gyarlóság ellenére bízott a lelkiismeret erejében. Olyan ez is, mint a kinyilatkoztatás szava, amelyről a próféta ezeket mondja: „Ahogy az eső és harmat leszáll a felhőkből és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, csírázásra készíti a magot, úgy lesz az én ígém is: végrehajtja a földön mindazt, amiért kimondtam” (Iz 55,10).

* * *

Az embernek minden képessége kifelé irányul. A szem a fényhez igazodik, a fül a hangokhoz, az értelem a tárgyak lényegét keresi. A lelkiismeretnek is van ilyen külső mértéke és támasza: *a törvényhez igazodik*, a törvény pedig Isten akaratát vetíti eléje. A lelki-

ismeret akkor tárgyilagos és érzékeny, ha pontosan felismeri a megfelelő törvényt és adott esetekre alkalmazza.

Amikor törvényről beszélünk, a jogrend jut eszünkbe. Határoljuk el egymástól az erkölcsi és jogrendet. A jogrend a szervezett emberi közösség életét szabályozza. A hivatalos tekintély hozza a törvényt és gondoskodik magatartásáról. A jogi törvény feladata az, hogy az egyént beillesse a közösség külső rendjébe, ráirányítsa a közös feladatra, tehát csak a külső cselekedetet szabályozza. Már a régi római mondás megállapította: a benső dolgokról a bíró nem ítélkezhet.

Az erkölcsi rend szélesebb körű. Igazi erkölcsi rendről csak azok beszélhetnek, akik elismerik az ember kapcsolatát Istennel és vallják az örök életet, mint végső célt. Eszerint az erkölcsi rendbe tartoznak mindazok a kötelességek, amelyekkel Istennek és lelkem üdvösségének tartozom. Itt már szó van a benső szándék és akarat értékeléséről. Isten előtt felelős vagyok gondolataimért is, nem csupán cselekedeteimért. Az örök élet szempontjából nem közömbös, hogyan bontakoztatom ki a bennem levő képességeket. A külső jogrendnek ezekhez nincs szava. A jogrend ellen nem véték, ha csupán képmutatásból tartom meg rendelkezéseit: az a fontos, hogy külsőleg ne zavarjam meg a közösség életét. Bensőleg, erkölcsileg azonban bűn az irigység, a harag és annyi más indulat vagy kívánság. A helyes egyensúly és az igazság megköveteli, hogy a jogrend illeszkedjék be az erkölcsi rendbe. Ha az emberi társadalom törvényei igazságosak, beletartoznak az erkölcsi rendbe és megtartásuk lelkiismeretbeli kötelesség. Az igazságtalan törvény azonban feszültséget okoz az emberben. Kinek engedelmességek: lelkiismeretem szavának, amely az erkölcsi rendet tükrözi vagy a külső kényszernek, amelyből a törvény fakadt? Az ilyen összeütközésből súlyos egyéni tragédiák adódhatnak. A végső szankciót Krisztus mondta ki a hívő ember számára: „Ne azoktól féljete, akik megölik a testet, de a lélek felett nincs hatalmuk. Inkább féljete attól, akik a testet és a lelket egyaránt kárhozatba döntheti” (Mt 10,28).

A gondolkodó emberek régen meglátták, hogy bizonyos szabályok, kötelezettségek be vannak írva természetünkbe. Több-kevesebb világossággal mindenütt felismerték őket és rájöttek, hogy nélkülük nincs emberi élet. Ezeket a törvényeket nevezzük *természettörvé-*

nyeknek. Világos megfogalmazásukkal találkozunk a tízparancsolatban. Az ember magától értetődőnek tartja, hogy vannak kötelességei Isten iránt, szülei és embertársai iránt. Mások élete, becsülete, javai bizonyos megbecsülést követelnek tőlünk. Bár az ószövetségi törvény Krisztus eljövételével megszűnt, az egyház átvette onnan a tízparancsolatot, mert a szentírástól függetlenül is kiolvashatta volna a természet követelményéből. Kr. e. 2000-ből Hammurabi törvénygyűjteményében nagyrészt megtalálhatók. A buddhizmus ősi fegyelmi szabályzata öt törvényt említ: ne ölj, ne lopj, ne hazudj, ne részegeskedj, ne légy laza erkölcsű.

Megismerőképességünket azonban erősen befolyásolja az ösztönösség. Amitől idegenkedünk, arra nem szívesen gondolunk. A természettörvény felismerésében is voltak fogyatkozások. Ezért Isten a kinyilatkoztatásban bővebb eligazítást adott. Ezek a *tételes isteni törvények*. A természettörvény mindenkit kötelez, mert mindenki felismerheti őket. A kinyilatkoztatott törvény csak azokra vonatkozik, akikhez tanítás útján eljutott. Eligazítás kedvéért itt néhány szót kell közbevetnem az ószövetségi törvényekről.

Isten fokozatosan adta a kinyilatkoztatást. Először egy családnak, majd egy népnek. Ezek pogány környezetből jöttek, abban éltek, koruk szokása beléjük ivódott, azért Isten nem követelte meg tőlük azt a magasfokú erkölcsiséget, amit később Krisztus tanított. Krisztus úgy nyilatkozik, hogy Isten „a szívek keménysége miatt” tűrte el pl. a válást és a többnejűséget. Más fogyatkozások is voltak. Az istentiszteletet pl. a jeruzsálemi templomhoz kötötte; az áldozatbemutatás, állatok, ételek feláldozása már eleve kizárta nagy tömeg részvételét. A vallás nem rendelkezett hivatalos szervvel, amely a törvényeket magyarázta volna. A papság csak az oltárnál szolgált, a népet nem tanította. Így keletkezett az írástudók kasztja, akik hagyományos szokás alapján tanítottak, s bölcsességük nem ment túl annak feszegetésén, hogy milyen helyzetben hogyan kötelez a törvény. A legaprólékosabb helyzeteket gondolták ki és alkalmazták rá a törvényt. Pl. Mózes tiltotta szombati napon a mezei munkát. A rabbik odáig mentek, hogy az is vét a törvény ellen, aki véletlenül letép egy falevelet.

Szent Pál apostol hirdeti, hogy Krisztus megváltott bennünket a

törvény átkától és meghívott *Isten gyermekeinek szabadságára*. Hogyan kell értelmeznünk ezt a kijelentést? Az igehirdetésben a törvény aprólékosságát felváltotta Isten irgalmának és szeretetének hangoztatása. A jeruzsálemi zarándoklat helyére lépett Isten „lélekben és igazságban való imádása”. A külső tisztulási szertartásokat kiszorította a belső lelki megtérés. Az Isten előtti engedelmesség és embertársaink iránti kötelesség megvalósítására előttünk áll Krisztus példája. Sőt példája mellett megígérte kegyelmi segítségét, ami növeli bennünk a buzgóságot, elcsitítja az ösztönök ágaskodását és arra serkent, hogy szeretetből hódoljunk Isten előtt. Amit az ember szeretetből tesz, tudva, hogy a legkisebb erénygyakorlatot is feljegyzik a mennyben, azt szívesen és szabadon teszi.

A szabadság számunkra nem jelenti a szabadosságot, kötetlenséget. Krisztus nem alkotott törvénylistákat, hanem az egész erkölcs-tant belefoglalta ebbe a mondatba: Szeresd Uradat, Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből, felebarátodat pedig, mint magadat. Tehát nálunk is törvény mutatja az utat. S ezen az úton nem haladunk az automata könnyedségével. Az önszeretet gyakorta ellene mond az istenszeretetnek, saját kívánságunkról nem szívesen mondunk le felebarátaink kedvéért. Két dolgot azonban meg kell jegyeznünk: Isten parancsait ne akarjuk az ő segítsége nélkül teljesíteni; másodszor: minél több odaadással igyekszünk megtartani, annál jobban érezzük segítségét, vigasztalását. A törvények megtartását nem szabad kivennünk a vallásos élet teljességéből. Azért van imádság, szentmise, szentségek, hogy töltekezzünk Isten kegyelmével és tökéletesedjék bennünk a lelkiélet. A föld megmarad a küzdelem és érdemszerzés helyének. Isten nem ment fel a döntés kemény áldozata alól. Nem ment fel a tragikus helyzetek alól sem, amikor a jó és rossz közötti választás mélyen belevág érzelmeinkbe, vagy amikor javainkat, előnyeinket fel kell áldoznunk. Ilyenkor más nem segít, csak a hit, hogy Teremtőnk kezében vagyunk, s jobb öbenne keresni a menedéket, mint a teremtményekben. A földön minden fogódzópont meginog alattunk, egyszer mindent itthagynunk, Isten ellenben a halál után is számonkéri cselekedeteinket. Erkölcsi érésünkhöz hozzátartozik ez a tragikus feszültség. De soha ne érezzük magunkat elhagyatva. A

gyermeket leteszik a földre, hogy tanuljon saját lábán járni. Ki van téve az elesés veszélyének, mégis rákényszerítik a próbálkozásra.

* * *

Isten *segíti lelkiismeretünket* belső kegyelmével, de természetes eszközöket is alkalmazni akar. A nevelést a szülők kötelességévé tette s a feladatot számonkéri tőlük. Az erkölcsi érzék átadása a fiatal-ságnak sokkal nehezebb, mint a technikai vívmányoké, a kultúráé és a civilizáció formáié. Krisztus a gyermekek botránkoztatásával kapcsolatban mondta ki legkeményebb szavait: Jobb lenne az illető-nek, ha malomkövet kötnének a nyakába és a tenger mélyére süllyesztenénk. De ha így féltette a gyermeki lelket, biztos, hogy nevelésükért is isteni bőkezűséggel fizet. A szülők ténykedésében megtalálható a prófétai és papi küldetés. Isten felé irányítják gyermekeik lelkét és megszentelik őket azáltal, hogy a hit révén belekapcsolják a természetfeletti világba. A lélektan kutatói megállapították, hogy a legmélyebb hatások az első 5–6 év folyamán érik a gyermeket, tehát abban a korban, amikor még egészen a szülők vezetése alatt áll. Az alapvető erkölcsi magatartást, a kötelességérzetet, bizalmat, őszinteséget ekkor kell beléjük csepegtetni.

Jézus Krisztus azért alapított egyházat, hogy a vigasztaló és bátorító tanítás mellett az erkölcsstannak is hirdetője, munkálója legyen. Az utolsó vacsorán határozottan megmondta, hogy egyháza feladatát a Szentlélek erejében teljesíti: Ha eljön a Szentlélek, meggyőzi a világot az igazságról, a bűnről és az ítéletről. Az egyház igehirdetésének nem az a célja, hogy ijesztgesse és ostromozza az embereket. Elsősorban Isten leereszkedő atyai szeretetéről kell tanúskodnia, amely megjelent Krisztusban, a Megváltóban. De éppen ilyen kötelessége az is, hogy a jócselekedetet erénynek nevezze, a bűnt pedig habozás nélkül bűnnek mondja. Ezen a téren ma kétségtelenül súlyos feladataink vannak. Idézhetem *XII. Pius* pápának egyik kijelentését, amit 1946-ban az amerikai katechétikai kongresszushoz intézett beszédében mondott: „Korunk emberének legnagyobb fogyatkozása az, hogy a bűnt nem nézi bűnnek . . . Nem érzi érte az Isten előtti felelősséget, s ebben kell meglátnunk a lelkiismeret elferdítését, megtorpaná-

sát...” A bűnt magát emlegetik könyvekben, filmekben egyaránt, de nem úgy, mint bűnt, hanem csak mint érdekfeszítő, izgalmas tettet vagy történetet. A mélylélektan bevezette a lelki jelenségek elemzését, azóta az irodalmi művekben divattá vált a lelki fejlődés nyomonykísérése, a szokások és bűnök gyökerének bogozgatása. De csak szórakoztatás kedvéért. Az emberek elviselik, ha a színész a színpadon, az író a regényben, a pszichiáter az előadásban fejükre olvassa a bűnt, de nem akarják hallani, hogy valaki Isten nevében, próféta-ként tegye ugyanezt. Önmaga előtt és Isten előtt senki nem szívesen érzi magát bűnösnek. Pedig egyedül ez mutatja meg, van-e még bennünk lelkiismeret, erkölcsi érzék. Akiben van hit, az felelősnek érzi magát Isten előtt. Hibáiban nem lát csupán biológiai és lelkikényszer-folyamatokat, amiket visszavezethet öröklési kromoszómákra vagy hormonokra, hanem keresi akarátának gyengeségét és a kegyelem felhasználásának hiányát. Amíg a bűnt elszíntelenítjük, amíg nem él bennünk elevenen Krisztus figyelmeztetése: ha a szemed megbotránkoztat, vájd ki és dobd el magadtól, addig nem beszélhetünk a lelkiismeret igazi iskolájáról.

Minden ellenkező látszat ellenére a lelkiismeret ma is probléma. Az izgató és kábítószerek használatában nem kis része van a törekvésnek, hogy az ember meneküljön gondolataitól és a felelősségtől. Valamilyen ködös állapotban az ember könnyebben átértékeli a régi fogalmakat, könnyebben kimondja, hogy ami eddig rossznak számított, az mátol fogva jó és megfordítva. A mélyebben látók azonban tudják, hogy a lelki békesség ezen az úton nem érhető el. Albert Camus az ember erőlködését Szizifusz mítoszához hasonlítja: Nagy követ hengergetünk a hegy teteje felé, de amikor odaértünk, legurul. Benne van a természetünkben, mint valami végzet, hogy nem tesszük ölbe a kezünket, hanem újra kezdjük. Az ember állandó forradalomban áll saját létével. Hit nélkül nem világos, mire való ez a nyugalanság.

A mai lélektan igyekszik feltárni tudatalatti világunkat. A gondolat nem új: A görög és római bölcselők tanították a magunkbafordulást, magunk megismerését, rejtett indításaink felkutatását. Szent Tamás hivatkozik arra, hogy kortársai közül egyesek az álmokat elemzik és abból akarják levezetni a személy adottságait (2–

2.95,6). Lelkiismereti döntéseinkbe belejátszanak rejtett törekvéseink. Ne elfojtásukra törekedjünk, hiszen ezek adnak színt, változatot, melegséget az életnek, hanem helyes felhasználásukra, korlátok között való tartásukra. A reklám kihasználja az ember befolyásolhatóságát, állandóan kísér szavával, színeivel. Valami hasonlóra van szükség az erkölcsi életben is. Felsőbbrendű fénnel, melegséggel, igazsággal kell hatni a tudatalatti rétegre, hogy a felöltő törekvések a szellemi és erkölcsi nagyság irányába hajtsanak ki. Szükségünk van benső szellemi légkörre. Aki pesszimista, annak szavai és cselekedetei is ilyenek, a múlt emlékei közül csak a kellemetlenek tolulnak eléje . . . A krisztusi kinyilatkoztatásban érdekes lélektani módszert találunk. Amikor erkölcsről beszél, nem vetíti elénk ridegen Isten szigorát, hanem rámutat a hármass kegyelmi forrásra, amelyből akaratunk erőt meríthet: tegyétek a jót, mert Isten gyermekei lettetek, a Szentlélek templomai vagytok, és hozzátartoztok a főhöz, Krisztushoz, mint titokzatos testének tagjai . . . Ebből a természetfeletti méltóságból kell fakadni az erkölcsi öntudatnak. Itt születnek meg a lélek gyümölcsei, az öröm, jóság, szolgálatkészség, szelídség, megértés, szeretet. Aki felemelő gondolatokat hordoz magában, annak ösztönös világa is hozzáidomul szellemiségéhez. Az ima, a keresztyén hittitkok felemelő volta mind azt célozza, hogy ne lássunk az életben szizifuszi vállalkozást. Aki esti imával, Istennel megbékélve hajtja álomra a fejét, abban a tudatalatti rész is békességesen rendeződik. Aki reggel Isten segítségét kéri, abban tudat alatt ott dolgozik a lelki beállítottság a napi vállalkozások idején is. Aki igyekszik Isten jelenlétében élni, annak lelkiismerete nem tompul el. Szellemisége, érzékenysége, biztossága növekszik abban a párbeszédben, amit az imában vele folytatunk.

A SZABADAKARAT

Bruce Marshall: Malakiás páter csodája című könyvében leírja, hogy képzelel el az emberek reagálását egy természetfeletti jelenségre. A fiatal Malakiás atya arról révedezik, hogy az emberek hamar megtérnének, ha Isten valamilyen különös csodát tenné. Bízik saját hitében, imájában s kéri, hogy Isten vigye más helyre az Édenkert nevű mulatóhelyet, ami a templom mellett áll és botrányoztatja a hívőket. Az ima meghallgatásra talál, az épület kiemelkedik helyéről és a szórakozókkal együtt átrepül egy partmenti sziklás szigetre. Az emberek állásfoglalása azonban egészen más, mint ahogy elgondolta. Mindenki a saját szemszögén és érdekén keresztül nézi a csodát, s mindenki a maga előítélete szerint bírálja el. Aki átélte az épület repülését, az egész eseményt ostobaságnak nevezi. A mulatóhely tulajdonosa és a táncmester anyagi veszteségüket fájlalják és kártérítést követelnek. Egy filmrendező a csoda technikája iránt érdeklődik, mert nagyon jól fel lehetne használni az ilyen jeleneteket izgalmas filmek készítésére. Az újságírók, mint szenzációs történetet közlik, a filozófusok tömegpszichózisról beszélnek, a társaságbeli hölgyek ravasz csalásnak minősítik, a mulató énekkara pedig már slágert énekel a csodáról... Páter Malakiás látja jámbor tettének profanizálását s kéri Istent, hozza vissza az épületet.

Természetesen Isten nem tesz csodát szenzáció kedvéért. Ha pedig beavatkozik, gondoskodik róla, hogy hitelre találjon... A történetből csak azt akarom kiemelni, mennyire egyéni módon áll szemben az ember az eseményekkel. Megvannak a szempontjai. Válogat

az értékek között; ami egyiknek kedves, azt a másik elutasítja. Személyes állásfoglalásaiban tehát nincs befogva a mechanikai vagy biológiai okság keretei közé. Ha a vizet tűz fölé teszem, szükségszerűen felmelegszik. Ha jön a tavasz, a fák rügyezni kezdenek. Az ember állásfoglalása kiszámíthatatlan. Ha valakinek ismerjük jellemét, érdeklődési körét, kedvteléseit, az is készíthet meglepetéseket. Pázmány úgy fejezné ki magát, hogy az ember nem megy bambán a megszokás marhacsapásain. Nem úgy választ, ahogy a körülmények megszabják, vannak új kezdeményezései, akarásai. Ez az oka a tudomány, a technika, művészet, civilizáció egyre szélesebbkörű terjedésének. Az új kezdeményezést az ember a magáénak vallja, egész személyiségével mögötte áll; vállalja érte a felelősséget. A tudatos döntés lehetőségét nevezzük szabadakaratnak.

Az akarat teszi az embert kifürkészhetetlen egyeddé. Az elolvasott könyv nem érdekes. Egy lejátszott lemez nem hat az újdonság varázsával. Az állat megszokott mozdulatai, ösztönei nemsokáig szórakoztatnak. Az embernél nem tudjuk, hogyan reagál a külső hatásokra. Egy megjegyzésnél, ajándéknál vagy akár sértésnél mindig feszülten várjuk, mi lesz a felelet . . . Nem mondhatjuk meg előre, meddig tart benne a szeretet, gyűlölet, mikor bánja meg tetteit, mikor keres új megoldásokat. A szabadság miatt minden ember külön feladat. Nem lehet csordában tartani, egyéni nevelést, vezetést igényel. Bárhol hoz össze az élet két embert, nemcsak helyet foglalnak el egymás mellett, hanem alkalmazkodni kell egymás igényeihez. A házastársak tudják, hányszor kell összhangba hozni terveiket, vágyaikat, vérmérsékletüket.

El kell határolnunk az emberi szabadakaratot az állati dresszúrától. A kutyát betaníthatom, hogy mástól ne fogadjon el ételt, csak tőlem, de az állattól azt kapom vissza, amit beleneveltem. A gyermeknek ellenben adhatok általános utasításokat: legyen mindenkihez udvarias, legyen kötelességtudó. Egyes esetekben maga fogja az elveket gyakorlattá váltani. Az állatot csak konkrét cselekedetre szoktathatom, csak meghatározott tárgy látása vagy hangok hallása váltja ki belőle a belső reflexet. A létrehozott biológiai eredményért semmivel nem felelősebb, mint a számológép a megfelelő összegért.

Az akarat szabadságát döntően nem ilyen kijelentésekből igazol-

juk, hogy ha akarom leülök, ha akarom felállok, hanem azokkal a cselekedetekkel, amelyeken keresztül tudatosan lekötjük magunkat szellemi értékek mellett. Szellemi kibontakozás érdekében vállaljuk a fáradságos tanulást, áldozatok árán kimutatjuk mások iránti megbecsülésünket, szeretetünket, önként vállalunk megerőltető feladatokat, kísérleteket, hogy tekintélyünk növekedjék vagy másoknak hasznára lehessünk. Az ilyen kezdeményezések nem vezethetők le az ön- és fajfenntartás ösztönéből. Az akarat szabadsága teszi lehetővé azt is, hogy szembekerüljünk a jogrenddel és az erkölcsi renddel. Ilyen cselekedetek akkor is létrejöhetnek, ha büntetés jár értük. Személyes döntéseinkbe belejátszik a törvény, a jog és a kötelesség ismerete. Felvillan előttünk a meglátás, hogy alkalmazkodunk valamilyen fennálló rendhez vagy keresztezzük azt, ezért cselekedeteinkért felelősek vagyunk. Erkölcsi szempontból a szabadakarat magával hozza az erény és bűn szembenállását, továbbá a jutalom és büntetés jogosultságát.

* * *

Ha a világ létét Isten teremő akaratából vezetjük le, elkerülhetetlen a kérdés: *adhat-e Isten lehetőséget teremtményeinek az ellenszegülésre, a lázadásra?* Nem kerül-e ellentétbe saját szentségével és bölcsességével? A válasz ez: Isten föltétlen ura marad teremtményeinek. Az ember, bár szabadon dönt, Isten akarata mellett vagy ellen, de egy pillanatra sem marad független alkotójától. Egész létével, képességével tőle függ. Bűnével, lázadásával sem vihet olyan szint a világba, amit Isten előre nem látott és meg nem engedett volna. A rosszat megengedte valamilyen nagyobb jó érdekében. A téma világosabb lesz, ha konkrét dolgokat nevezek meg: a gyermek hamar megunja az ólomkatonákkal való játékot. Egészen más élmény az, ha csoportokba verődve játszanak katonásdit. Teret kap az egyéni kezdeményezés, ügyesség, összetartás. Isten nem játékból, nem a maga szórakoztatására teremtette a szabadakaratú embert, hanem azért, hogy saját életét megossza vele. Az erkölcsi feszültség adja az élet nagyszerűségét. Nagyon sok erény csak a gyengeség és bűn háttéréből emelkedhet ki. A megbocsátás és türelem kétségtelenül érték, de

csak a sértést lehet megbocsátani, csak a rosszat lehet eltérni. A meggyőződésért áldozatot vállalni hősiesség, de csak ott van ilyenre alkalom, ahol akadályt támasztanak a meggyőződés követésére. Az egész történelem azért változatos és értékes, mert tele van a jog és jogtalanság, a szeretet és gyűlölet, a segítés és ártalom szövevényével.

Másik teológiai probléma az, hogy a szabadakarral Isten lehetővé tette az ember számára a kárhozatot, megnyitotta a sok testi és lelki szenvedést, amit a bűn okoz. Ami a szenvedést illeti, csak azt felelhetjük, amit előbb: minden rossz hordozója lehet valami nagyobb erkölcsi jónak, a fájdalom a türelemnek, a gyűlölet a szelídségnek, az ártalom az ellenségszeretetnek. Igaz, hogy az erény nem kapja meg itt végleges jutalmát. De Isten örök életre hívott és megígérte a teljes igazságszolgáltatást. Az erényt jogunk van az örök javak reményében gyakorolni.

A kárhozat kétségtelenül megoldhatatlan misztérium. Annyit azonban kijelenthetünk, hogy Isten bizonyára nem azért teremtett szabadakaratú embert, mert kárhozott lelkeket is akart látni. Nem tetszeleg abban, hogy hatalmát érvényesítse az ellenszegülőkkel szemben. A kinyilatkoztatás sokkal nagyobb hangsúllyal emlegeti Isten atyaságát, szeretetét, irgalmát, mint mindenhatóságát és büntető hatalmát. Ő Megváltóként segítségünkre jött s az ítéletben figyelembe vesz minden mentőkörülményt. Csak az kárhozik el, aki dacosan szembe száll az erkölcsi renddel és elfordul Istentől, az erkölcsi rend szerzőjétől. Aki pedig maga választja sorsát, azzal nem történik igazságtalanság. Isten minden segítséget megad az embernek a bűn kerülésére és a bánatra. Az akarat szabadságának tehát következménye lehet a kárhozat, de első és igazi következménye mégis az, hogy erkölcsileg nagyvá válnak, akik az erényt választották. Isten ebben akart gyönyörködni. Az emberiség élete minden sötét vonás ellenére bizonyára olyan, hogy érdemes volt megalkotni. Isten nem vállalt bizonytalan rizikót az emberi szabadakarral. Nagyon jól tudta, mire fogjuk használni. Összeegyeztetett mindent egy nagy végső kialakulásban, szabadságunkat, gyengeségünket, igyekezetünket, saját irgalmát, igazságát, kegyelmi segítségét. Előttünk mindez majd a végső ítéleten válik ismertté.

Az ember szabadakarata csak Isten világfelettségének fényében

érthető. Mivel ő nem része a világnak, hanem teremtője, s mivel az esetleges véges dolgokkal szemben ő a magától való végtelen szellem, azért tökéletesen birtokolja magát, senkire nem támaszkodik, létét, érdekeit senki és semmi nem veszélyezteti. Közel jöhet teremtményeihez, kapcsolatot teremt velük, de őt senki be nem szennyezheti, nem sértheti. Bárhogy forr és kavarog ebben a világban az emberi szenvedély, a bűn csak olyan űrt teremt, amit valamilyen erény mindig betakar. Minden hiány helyére lép valami érték, aminek éppen ott kellett megnyilvánulnia.

Az akarat szabadsága nem azt jelenti, hogy megtehetjük, amit akarunk. Isten mindenhatóságáról beszélve mondjuk, hogy megteheti, amit akar. Mivel pedig ő a végtelen bölcsesség és szentség, csak azt akarhatja, ami bölcsességének és szentségének megfelel. Ő saját magának a mértéke. Bennünk a lelkiismeret lenne ilyen mérték, de tévedhet és akárhányszor nem hallgatunk rá. Továbbá bennünk nem csupán szellemi akarat van, hanem sok ösztönös kívánság is. Állandóan átéljük, hogy nem vagyunk elegendők önmagunknak, töltekezni akarunk szellemi és anyagi értékekkel és ebben a törekvésben könnyen áthágjuk az erkölcsi törvényt. A szabadakarat tehát csak azt jelenti, hogy megfontolt cselekedeteink személyes döntésünkől születnek, ezért felelősek vagyunk értük. Tetteink előtt jelentkeznek a motívumok: miért kell valamit megtennünk, érdemes-e megcsinálni? E motívumok között válogatunk. Biztos, hogy a kiválasztásban és megítélésben szerepe van neveltetésünknek, vérmérsékletünknek, a hangulatnak, a környezet vonzó vagy zavaró hatásának. Mindezek erősítik vagy gyengítik a megfontoltságot és vele együtt a felelősséget. Az egészséges ember azonban mindig ura marad elhatározásainak olyan mértékben, hogy felelőssé tehető értük. Akárhányszor a megszokás, az elharapódzott szenvedély az egyes cselekedetek megfontolását szinte lehetetlenné teszik, azonban az ember felelős azért, hogy kialakult benne a rossz szokás vagy elharapódzott benne a szenvedély. Ide is vonatkozik a régi bölcs mondás: kezdetben állj ellen a bajnak, késő az orvosság, ha a betegség elharapódzott.

A szabadakarat feltételezi a szellemi lelket. Amikor a motívumok közt válogatok, az adott lehetőségeket felülről nézem. Ítéletet mondok róluk, összehasonlítom őket, vizsgálom következményüket s ez

zel a környezet anyagi lehetőségei fölé emelkedem. Áttekintésem van olyan összefüggésekről, amelyek térben és időben túlterjednek a pillanatnyi helyzeten. Van bennem valami, ami az élettani hatásokon túl figyelmbe veszi a magam és mások szellemi érdekeit, az igazságot, becsületet, a szeretet követelményeit.

* * *

Bölcseletileg érdekes a szabadakarat problémája ott, ahol nem ismerik el a szellemi lelket s a szellemi életet. A megismerést és akarást a test életfunkcióiból magyarázzák. Az életfolyamatok pedig élettani szükségszerűséggel mennek végbe, tehát igazi szabadakarról nem lehet szó. Az ember egész tevékenysége szükségszerű. Cselekedeteit a külső környezetben és a szervezetben végbemenő változások határozzák meg; vagyis kívülről mások viselkedése, az időjárás, a társadalmi gépezet, belülről pedig a vérnyomás, mirigyváladékok, anyagcsere hat idegeire. Az akarat nem külön képesség, hanem a választás élménye két hasonló erejű késztetés között. Csak a tudat teremti meg a látszatot, hogy különbség van a kívülről kiváltott reflex és a belülről kiinduló cselekedet között. Ez utóbbiakról úgy érezzük, hogy akaratlagosak. Az igazi helyzet azonban az, hogy cselekedeteink előbb létrejönnek s csak utólag válnak tudatossá és utólag ismerjük el őket sajátunknak. Honnan mégis a látszat, hogy szabadon akartunk valamit? Az idegrendszer ellenállásából, gátlásából. Ha ugyanis a szervezet hatáskörébe eső, bizonyos szempontból szükségesnek látszó tevékenység akadályba ütközik például fáradtság miatt, akkor az ember tudatosítja, hogy akar. Az akarat a tudatban az ellenállás, az ellentétes kényszer kifejezője...

A tapasztalat azonban mutatja, hogy a tudat megelőzi a cselekvést, sőt akárhányszor a cselekvés célját is kitűzzük, mielőtt hozzáfognánk. Az ember szellemi funkciói kétségtelenül az idegek közbejöttével folynak le, hiszen az ember a test és lélek teljes egysége, mégis más a szellemi tartalom és más a biológiai folyamat, mint ahogy más a gondolat és annak szavakba rögzítése a hangszalagon. Nehéz volna bizonyítani, hogy Széchenyi Istvánnak minden kezdeményezése, terve, akadályokat leküzdő kitartása a szellem közbejötté nélkül, puszt-

tán biológiai kényszerből született. Az ajándékban, segítségben, bocsánatkérésben, az emberi személy önkéntes felénk fordulását értékeljük, nem a belső mirigyek hatását.

Nem magyarázható szabadakarat nélkül a felelősségrevonás, a büntetés és a nevelés. Gyermkeinket figyelmeztetjük, oktatjuk, megadjuk az irányelveket, kérjük őket, az elért eredményt dicsérjük. A jellembeli alakítást nem dresszurával végezzük, mint az állat betörését. Feltételezzük, hogy az embernél más erők játszanak közre, amiket éppen erkölcsi erőknek nevezünk. Az emberi civilizáció arra épül, hogy a jó jutalmat érdemel, a bűnért büntetés jár. Nagy bűnőként az ember legnagyobb javát, az életét is elveszik. Milyen joga tesz, ha minden cselekedet csupán vitális erők szüleménye? Ha nincs szabadakarat, ha minden szükségszerűen megy végbe, akkor nem lehet szó felelősségről. Miért akkor a kitüntetés, a jutalmazás, a dicséret, miért veszik figyelembe az enyhítő körülményeket? Ha minden szükségszerű, akkor nincs erkölcsi rend, akkor az embereket sem kell másféleképpen kezelni, mint a kertész kezeli a fákat: az elburjánzott hajtásokat levágja, mert útjában áll a többieknek... A filozófia azonban nem szokta megszüntetni az emberiség közmeggyőződését. A szülő továbbra is nevelni akarja gyermekét, tanácsokat, utasításokat ad neki és a társadalom és állam is úgy kezeli az egyéneket, mint akik valóban felelősek cselekedeteikért. Ezt a valóságot senki nem változtatja meg, mert ahhoz éppen az emberi természetet kellene megváltoztatnunk. Különb az akarat szabadságát csak az erkölcsi világgal, Istennel kapcsolatban szokták tagadni, nem emberi viszonylatban. Borzongást érzünk a végső számadás előtt.

* * *

Az akarat *nevelésre*, kibontakozásra szorul, mint minden más tehetségünk. Általában az emberek akarata szörnyen befolyásolható. A modern gazdasági élet nagyrészt erre épül. Csaknem minden a reklámon, a kínálaton fordul. El tudják ismertetni a közönséggel, hogy valami szép, értékes, nélkülözhetetlen. A reklám eléri az embert munka, étkezés, szórakozás közben. Nem azt vásárolják, ami szükséges, hanem amit kínálnak. Talán sok fiatal nem azért köt házassá-

got, hogy természetes igényét követve családot alapítson, hanem hogy megátssza mindazt, amit filmen látott vagy regényben olvasott.

Az lesz igaz, szép és jó, amit a közvélemény ilyennek mond. Egy autótípus idejétmúlt lehet, mielőtt a sárhányót letörlesztették volna. Az emberek nem győznek egymással lépést tartani. A feltűnő luxuscikkek a személyiség kellékei lettek. Mindez a befolyásolhatóság következménye.

Az egyház ennek ellenére feltételezi a szabad elhatározást. Isten országa egyéni hiten és erkölcsi állásfoglaláson épül, nem reklámon. Krisztus a szellemi meggyőzés útját választotta, nem az érzelmek felkorbácsolását. Akaratunkkal kell Istenhez ragaszkodnunk, nem érzelmeinkkel. A szalmaláng lelkesedést, az illúziót lehűtötte ilyen kifejezésekkel: Aki utánam akar jönni, tagadja meg magát és vegye fel keresztjét. A hármaskísértés leírásából kitűnik, hogy nem akarta az embert testi igényein és ösztönein keresztül meghódítani. Nem változtatta a követet kenyérré, nem hengerelte le hallgatóit szenzációs mutatványokkal, nem hozott égi jeleket, amiket ellenfelei kértek, csak olyan csodát tett, ami Isten irgalmát is tükrözte. Nem akart hatalmat és megfélemlítést, Istennek nem telik öröme a rabszolgakényszerben. Ő a gyermekek önkéntes hódolatát várja, szeretetből fakadó állásfoglalást kíván. Az üdvösség rendjét kétoldalú szövetség képébe öltöztette s arra is módot adott, hogy az ember utólag visszatérjen hozzá, ha előbbi elhatározását tévesnek találta.

Krisztus bízott az akarat szellemiségében és az Isten felé való tapogatózásban. Illetőleg tudta, hogy kegyelmével erősítheti ezt a tapogatózást. Az akarat csak értékek után indul. Szellemi és ösztönös javak kanyarodnak elénk s a közöttük való választásban benső küzdelmet érzünk. Ha nem kötnek magukhoz a magas eszmények, egy tálcenszéért könnyen eladjuk örökségünket. Az ilyen vívódásban jön segítségünkre az isteni figyelmeztetés: ott gyűjtsetek kincset magatoknak, ahol a moly és rozsdá nem emészti meg. A mulandóság prizmáján keresztül nézve valós értéket kapunk a dolgokról. Nem válunk egykedvűvé, nem intézzük el kézlegyintéssel a földi valóságokat, hanem inkább azért becsüljük meg őket, mert az örök javak hordozói. A munka, amivel másokon segítettem, ezerszeres bért hoz. Az arc,

amelyet derítettem, mindörökre hálásan tekint rám. A szeretet, amit sugároztam, örök viszonzást talál.

Az örök értékek követéséhez nem elegendő a vallási igazságok színtelen felidézése. Az eszmény csak akkor serkent cselekedetekre, ha kitölti lelkünket, mint ahogy Julián barátot fűtötte az őshazában maradt magyarok megtérítésének vágya, vagy Kőrösi Csoma Sándort a magyar nyelvrokonság felderítése. Lélektanilag téves kifejezés az, hogy valaki egy eszme fanatikusává lesz. A fanatizmus az ösztön, a szenvedély, az érzélemvilág heves megnyilatkozása. Az ösztön konkrét anyagi javakra irányul, nem eszmékre. Az ember csak akkor válhat az eszme fanatikusává, ha azon keresztül anyagi javakat, hatalmat, dicsőséget remél, s elsősorban ezeket akarja megszerezni. Isten és az örök élet túl szellemi és túl messze van ahhoz, hogy fanatikus lelkesedés tárgya legyen. Igaz, a történelem ismer vallási fanatizmust, de ott a vallás mindig csak jelszó vagy keret maradt s e fedőnév mögött éltek ki a gyűlöletet, hatalomvágyat vagy más érvényesülési törekvést. Megbillent idegrendszerű embereknél az egyéni vallásosság jelentkezhét visszataszító formában, de nem a vallási tanítás miatt, hanem annak téves értelmezése vagy a hozzájuk kapcsolt eszmetársítás miatt.

A természetfeletti igazságokat csak az eleven hit teheti vonzóvá. Nem a fantázia színezi őket, hanem a kegyelem révén úgy éljük meg őket, mint az isteni élet megnyilatkozásait. A kinyilatkoztatás isteni szó, ami létrehozza, megvalósítja, amit jelent. Hozzá kell vennünk még egy szempontot. A kinyilatkoztatásban és a kegyelemben Isten személyesen kitarul az ember felé. A személyes kapcsolat az emberek között is jelentős mozgató tényező. A személyből erő, buzdítás, bátorítás árad a másik felé. Isten nem marad szürke eszme- és gondolat-tartalom. Kegyelmi jelenléte benső titkos párbeszéddé válik s új értékelésre nyitja meg szemünket. Cselekedeteink motívumai így válhatnak elevenné, személyessé, hatékonyá. Azért hangoztatjuk az akarat nevelésében és minden nevelésben a kegyelem szükségességét.

A hit és Isten közelsége azonban nem ment fel az egyéni döntés terhétől. A természetfeletti hatás általában nem gyengíti annyira a földiekre irányuló vonzalmat, hogy ne éreznénk a lemondás súlyosságát, vagy akárhányszor fájdalmát. A szabadakaratot nem tekintjük

csupán úgy, mint válogatási lehetőséget. Van mögötte valamilyen erőforrás, ami természetünk viszolygása ellenére átlendít a holtponton és a személyes döntést cselekvéssé érleli. Miből táplálkozik ez az erőforrás és van-e benne valami egybecsengés az erkölcsi jóval, ami már eleve ebbe az irányba tereli? A feleletet csak a lelkiismeret szavában kereshetjük. A lelkiismeret pedig ősi szellemi adottság, amivel a Teremtő érvényesíti uralmát öntudatos teremtménye felett. Végeredményben tehát, amikor az akarat az erkölcsi kötelesség mellett dönt, a Teremtő akaratának engedelmeskedik és ebből az alárendeltségből meríti az erőt. A gyakorlás, a tettek ismétlődése kifejleszti az állandó készséget a jó követésére. Nem az akarat maga erősödik, hanem az egész személy beáll a kötelesség vonalába. Élesebben látja a motívumokat, értékeli a lelkiismeret békéjét, növekszik önbecsülése. Ezek hatása alatt gyengül a rendetlen önszeretetből folyó ellenállás.

Az erős akarat tehát nem jelent állandó feszültséget, még kevésbé merevséget. A helyes cselekedetek ismétlődése folytán az ember egyre inkább birtokolja önmagát, ellenőrzés alatt tartja a kényelemszeretetet, a hangulatot és a szenvedély kitöréseit. Nem kell félnie, hogy minden szél elsodorja meggyőződésének irányától. A merevség szűk látókörből és félelemből ered. A keresztény szeretet azt követeli, hogy az elvi határozottságot is megfelelő modorral érvényesítsük. A félreértés és összetűzés mégis elkerülhetetlen ott, ahol sem az elveket, sem a modort nem veszik tudomásul. Ilyen helyzetekben az akarat ereje a kitartásban, a sértés elviselésében, megbocsátásban mutatkozik meg. Ezekhez is szükségünk van motívumokra, mint a pozitív cselekedetekhez. Amikor Krisztus az erőszakkal szemben a szelídséget, az ártalommal szemben a megbocsátást ajánlotta, nem a gyávaságnak adott menlevelet és nem a bátorság alól húzta ki a talajt. Következetes elvhűséghez nagyobb bátorság kell, mint az imponáló cselekedetekhez. Csak az marad hű az eszményekhez, aki bízik azok megvalósulásában. A motívum itt az az ígélet, ami az eszményből kiárad. A vallási eszmény esetében Isten hűsége és mindenhatósága a biztosíték, magatartásunk erre támaszkodik. Isten személyes erejének átélését tükrözi Krisztus szava halála előtt: „Ti elszéledtek ki-ki a maga útján és engem magamra hagytok. De én nem vagyok egye-

dül, az Atya velem van" (Jn 16,32). Ha az akarat ilyen szilárd támaszt talál, felenged benső feszültsége. Megérez valamit abból, hogy Isten fiainak szabadságára kaptunk hivatást (Róm 8,21).

Ígéretet kaptunk, hogy a kegyelem segítségével leküzdhetjük a kísértést és választhatjuk a jobbat (1 Kor 10,13), természetünk állhatatlanságát azonban semmiféle elhatározással nem szüntethetjük meg. A mindvégig való megmaradás a jóban csak Isten külön adománya lehet. Az egyes cselekedeteknél helyt állhatunk, de nem bízhatjuk el magunkat, hogy nem lesznek gyöngye óráink. Ezért írja az apostol, hogy félve-remegve munkáljuk üdvösségünket (Fil 2,12). Isten nem akart megszabadítani ettől az üdvös bizonytalanságtól, mert az állandó ima és éberség nagy értéke életünknek.

A KERESZTÉNY JELLEM

A keresztény jellem fejtegetése előtt néhány sort idézek *Juhász Gyula* verséből (Béke):

*Testvéreim, a boldogság örök,
S e tájon minden elmúló, ami jó.
S az élet, a szép, nagy processzió,
Mely indul örvény és sírok fölött,
Az égi táj felé tart csendesen,
S egy nagy stációja van: a végtelen.*

A keresztény világnézet alapvető jellege az örökélet figyelembevétel. Valljuk, hogy földi vándorlásunk vetülete átnyúlik az örökkévalóságba. Életünk, személyiségünk ott kapja meg teljesedését, célját. A természetes ész világánál ez az igazság csak követelményként áll előttünk. Magunkban hordozzuk a boldogság vágyát, de a földi javak nem elégítik ki. Az ember a hiány érzetével járja útjait. Erkölcsi érzékünk követeli a teljes igazságszolgáltatást: a jó jutalmát, a rossz büntetését, de ez sem valósul meg. Ha nincs örök élet, az ember szerencsétlen torzó marad. A természet adott neki öntudatot, de ezzel elvezette a csalódások forrásához. Ha nincs örökélet, akkor a teremtő Isten félretette bölcsességét, szentségét, mert csak kínra és nyugtalanságra teremtett bennünket, nincs értelme az erkölcsi erőfeszítésnek.

A kinyilatkoztatás feleletet és bizonyítékot szolgáltat az örökélet

mellett. Elsősorban Krisztus csodáit, feltámadását, a kereszténység szellemi erejét és a hívők millióinak lelki békéjét, ami csak az isteni kegyelem műve lehet.

Az örök élet mint cél azt jelenti, hogy az embernek meg kell valószínűsítania egy erkölcsi eszményt, ki kell bontakoztatnia erőit, meg kell mutatnia, mi válhat belőle. A növénynek és állatnak csak biológiai célja van: fajának fenntartása. Az ember az élettani síkon túl az erkölcsi világrendnek is tagja. Lelkiismerete kényszeríti, hogy döntsön a jó és rossz vonatkozásában. Az ember élete nem csupán tenyész-élet, mint az állaté, közösségi kapcsolataival nem csupán gazdasági rendszert, nem is pusztán civilizációt valósít meg, hanem olyan kultúrát, amely át van itatva erkölcsi értékeléssel. Minden társadalomban megkülönböztetik az erény szolgálatát az ártalomtól, büntől, értékelik a jellemes embert, aki példát ad a kötelességteljesítésben és a nemes eszmék követésében.

A keresztény élet elindítója Jézus Krisztus, aki tanításával és kegyelmével Isten gyermekeivé tett bennünket. Életünk végső célja a találkozás Istennel az örök életben. Minden erkölcsi erőfeszítés az istengyermeki képet alakítja, módosítja bennünk. Életünk tehát nem helybenjárás, hanem annak az állapotnak kialakítása, amellyel hordozói leszünk az örök életnek. A kinyilatkoztatás szerint történelmünk egyúttal üdvtörténet; végső állomása a választottak számának teljessége. Azonban itt nem csupán számok szerepelnek, nem csupán a tömeg fontos, hanem mindenki egyedileg valósítja meg a természetes és természetfeletti értékeket. Isten teremő gondolatának végtelen gazdagságát mutatja, hogy ő mindenkiben egyedi módon tükröződik. Nincs testileg két egyforma ember, nincs egyforma sors, nem egyenlők a képességek és követelmények sem. Az emberi élet állandó fejlődésben van. Minden nemzedék számára más a környezet, mások az eszközök, más a megvalósítandó feladat. A kibontakozás, a változatok gazdagodása tart a világ végéig s a millió és millió emberi jellem együtt mutatja majd meg, mit jelentett e szó: teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra. A Teremő megtehetette azt is, hogy egyeseknek ingyen, közreműködésük nélkül adja meg a végső állapotot, a szellemi és erkölcsi kibontakozást. Így kapják meg szerepüket az örökkévalóságban mindazok, akik értelmük használata

előtt meghaltak. A többiekől egyéni közreműködést kíván, tudatos önnevelést, jellemalakítást.

Szándékosan tettem a kijelentést, hogy a keresztény jellemet az örökkévalóság szemszögéből kell nézni. Az igazságosság és helyes mérték csak így érvényesül. Földi viszonylatban ugyanis a kiegyensúlyozott, elveit hűségesen követő embert nevezzük jellemnek, aki tud igazságos, mértékletes és meggyerően emberi lenni. Ehhez azonban örökölni kell egészséges idegrendszert, megértő és fennkölt lelkű szülőket, nevelőket, szükséges hozzá olyan környezet, ahol az illető kifejlesztheti képességeit. A körülményeknek ez a szerencsés összjátéka azonban kevesek osztályrésze. Ha az örökkévalóság szempontjából nézzük a keresztény jellemet, nem az a döntő, hogy ki mire vitte, hanem az, hogy ki mennyi energiát fektetett bele önnevelésébe. Aki törékeny testtel, rozoga idegzettel, rideg környezetben minden erőfeszítése ellenére is csak annyira viszi, hogy éppen teljesíteni tudja, amit várnak tőle, az lehet nagyobb hőse az erkölcsi életnek, mint aki kedvezőbb adottságokkal embertársai bámulatának tárgya. Ha magunkba nézünk, vagy akár embertársainkat figyeljük, nem nehéz észrevennünk, hogy olyanok vagyunk, mint régi templomok fülkéiben a kőből kifaragott szentek: amit a szem lát, azt kidolgozták, de ami a fal felé fordul, érdes szikla. De hogy ki mennyire hibás torzó voltáért, kit mennyi felelősség terhel rossz szokásaiért, nem mi vagyunk hivatottak eldönteni. Ez nem azt jelenti, hogy nincs bűn, nincs rosszakarát, hanyagság, megalkuvás. Kétségtelenül ilyen is akad. De az ítélkezésben vegyük figyelembe Krisztus intelmét: ne lássuk meg más szemében a szálkát mindaddig, amíg sajátunkból el nem távolítottuk a gerendát.

Vigasztaló számunkra, hogy az örök életre elsősorban érdemeinket visszük át, nem a földi eredményeket. Az érdem pedig a jószándéktól, komoly erőfeszítéstől és kitartástól függ. Aki pozitív irányban semmit sem alkothatott, mert éveit lekötötte a betegség elviselése, vigasztalhatja magát azzal, hogy a kereszthordozás és a türelem is erény. A lélek ezekben acélosodik, a jellem, a megértés, a komolyság itt is tisztul.

Ha az örökkévalóságot vesszük háttérnek a jellem kialakításához és értékeléséhez, egy másik égető kérdés is felvetődik: *nem lesz bűt-*

len a földhöz az ember azáltal, hogy az égi hazát emlegeti? Nincs meg a veszély, hogy elhanyagoljuk kötelességünket, elfeledkezünk a lehetőségek kibontakoztatásáról, mert várunk valami jobbat, marandóbbat? Nem járunk úgy, mint ahogy a középkori emberre ráfognak, hogy az ima és vezeklés miatt elfeledkezett a tudomány és technika fejlesztéséről? Nem félünk-e emberek közé menni, mert attól tartunk, hogy mint kevésbé emberek térünk haza? Az egyház történelme elég hosszú idő ahhoz, hogy az emberi elgondolás különféle változatai feltűnjenek. Akinek hajlama volt a remeteségre, az menekült a világtól, de magatartásából nem lett általános szabály. Akik hatalmas templomokat építettek, nemcsak az égre gondoltak, hanem fejlesztették a geometriát és az építészetet. Sokan pedig azért vonultak el a világtól, hogy mint betegápolók vagy a tudomány művelői szolgálják embertársaikat.

Nagyjából ebben már benne van a felelet a keresztyén világigienlés és a világgal való szembenállás kérdésére. Mi hirdetjük a teremtés tételét és valljuk, hogy ez a világ egészen Isten műve. Krisztus állítja, hogy az Atya szereti ezt a világot: az embert és mindent, ami az emberért van; az állatokat, a növényeket, a szín, hang, forma és a különféle szépségek változatát. Mi is szeretjük a szülőföldet, amely táplál, szeretjük mezőit, erdőit, folyóit, szeretjük a rajta épült gyárat, kórházakat és sporttelepeket. Szeretünk mindenkit, aki rászorul a segítségre és szeretjük azokat is, akik küzdenek a nyomor, inség, betegség ellen. A szellem felsőbbrendűsége ellen vétenénk, ha bárgyú egykedvűséggel beletörödnénk a változhatatlanba. A természetünkben rejlő képességek kibontakozásához tartozik a tudomány, technika, irodalom és művészet fejlesztése. Isten mindent nekünk adott, hogy felismerjük őt műveiben.

* * *

A világtól való elfordulás egyedül és kizárólag annak tudomásul vétele, hogy a földi javak az erkölcs és az üdvösség vonalán kísértést is jelenthetnek számunkra. A Teremtő bizonyos fenntartással adta át a hatalmat a természet felett. Nem rendelkezünk korlátlanul a mi és a mások élete felett, tekintettel kell lennünk mások anyagi és szel-

lemi javaira. Vannak törvények és szempontok, amelyek korlátot szabnak önkényünknek. Ösztönös vágyaink viszont nincsenek tekintettel a törvény és a lélek érdekeire. Amennyiben a földi dolgok arra csábítanak, hogy véglegesen kikössünk náluk és miattuk megfeledkezzünk Isten előtti kötelességeinkről, annyiban jogosult a szembe fordulás a világgal, mégha az az élvezet ember szemében ostobaságnak látszik is. A maga körében minden földi intézmény hasonló áldozatot követel. Célt, eszményt csak összeszedettséggel és az örök összpontosításával valósíthatunk meg. A haza, család, kultúra, technikai fejlődés szolgálata feltételezi az önzésről való lemondást és a kényelem feláldozását. Az örök élet az egyetemes erkölcsi rend szempontjából szólít fel önfegyelmzésre. A keresztény aszkézis nem abból indul ki, hogy az anyag valami fertőzött képződmény, hanem abból, hogy bennünk hiányzik a lelkiismeret és az ösztön egyensúlya. A harmónia hiánya egyrészt testi-lelki összetettségünkől ered, másrészt az eredeti bűn következménye. A megváltottság állapotában azonban az ember erkölcsi naggyálevésének kerete. Az a tökéletesség, amit kialakítunk magunkban, Isten kegyelmének, gondviselésének és saját erőfeszítésünknek együttes műve lesz.

A kereszt balgasága más oldalról jelentkezik embertársainkhoz való viszonyunkban. Emlegetjük, hogy a szeretet, türelem, megbocsátás nagyobb érték, mint a jog, igazságosság, megtorlás érvényesítése. Gondoljunk Krisztus kijelentéseire: Aki megüti jobb orcádat, nyújtsd neki a balt is, aki kényszerít ezer lépésre, menj vele kétannyira. Vagy olvassuk el Szent Pál intelmét: „Már az is hiba nálatok, hogy peres ügyeitek vannak. Miért nem viselitek el inkább az igazságtalanságot?” (1 Kor 6,7). Nem tesszük ki magunkat ilyen felfogás mellett a veszélynek, hogy amíg a türelmet gyakoroljuk és megbocsátunk, addig mások kisemmiznek jogainkból? Vagy nem vonja magára az egyház a vádat, hogy amíg a szenvedőknek hirdeti a sorukba való beletörődést, addig szabad utat enged a hatalmaskodóknak? Elméletileg nem nehéz a válasz, hiszen Krisztus evangéliuma mindenkinek szól: a szenvedőnek és hatalmaskodónak egyaránt. Egyiket vigasztalja az örök élet reményével, a másikat figyelmezteti az isteni számonkéréssel. A kinyilatkoztatás feladata nem a jogrend hangoztatása, hanem a lelkiület formálása. A jogrendet emberek ér-

vényesítik s csak akkor alkalmazzák az igazságosság mértékét, ha magukban hordozzák az igazságosságot és szeretetet.

Krisztus egyetemesen igazolta a szeretet felsőbbrendűségét a megtorlás felett. Ha a rosszat rosszal viszonzozzuk, felkorbácsoljuk a szenvedélyt s az ellenségeskedés hullámai tovább gyűrűznek. A szeretet és a türelem a legbiztosabb eszköz az emberek közötti kapcsolat szellemiségének megőrzésére. Tévedés, félreértés, jogsértés könnyen előfordul, az anyagi javak azonban mulandók és meg kell fontolnunk, hogy érdemes-e értük az erkölcsi rendet felborítani. Krisztus megígérte, hogy aki durvasággal szemben a szeretetet érvényesíti, az Istent kötelezi le magának. Ő tud kárpótolni bennünket ezen és a túlvilágon. Az erényt nehéz helyzetben is követnünk kell, s éppen akkor tündöklük értéke, ha nehéz volt megvalósítani.

Az egyház történetével kapcsolatban felmerülhet a vád, hogy a szeretet hangoztatásával nem tudta kiküszöbölni az igazságtalanságot a társadalomból, tehát keményebb eszközökre is szükség van. Más szóval ez azt jelenti, hogy a keresztény jellem nem épülhet csupán az úgynevezett passzív erényekre. Kétségtelen, mindig lesznek emberek, akik nem fogékonyak a megbocsátás és szelídség iránt, vagy akik mások jószágát egyéni túlkapásaikra használják fel. Isten azonban a kinyilatkoztatással nem tette fölöslegessé a természetes rendet, az állami és társadalmi berendezkedést. Hatalommal rendelkező tekintélyre mindig szükség lesz, hogy megfékezzék a békétlenkedőket vagy elrettentsék őket a bűntől.

De nem tagadható, hogy a jogrend és a hatalom akkor válik igazán kísértéssé, ha érvényesítésében megfélekeznek a szeretetről és arról a meglátásról, hogy az emberek viselkedésében sok a mentő körülmény. A közösséget nem lehet egy vagy két szempont szerint tartósan rendezni. Az ember több, mint a kigondolt szabály vagy elmélet. Bárhogyan csoportosítjuk, bármilyen feladatot tűzünk eléje, megmarad embernek, tele szellemi és ösztönös vágyakkal. A nevelést mindenkinél előlről kell kezdeni és a jellemalakítást nem lehet gépesíteni. Az eszme vagy törvény csak akkor lesz életalkotó tényező, ha tudatosította és sajátjává tette. Ehhez pedig nem elegendő a dresszúra: szeretet és kegyelem kell hozzá. Történelmi metszetben az emberiség élete elég rideg vonásokat mutat. Feltűnőbb benne az

önzés, törtetés, harag és bosszú, mint a békés megértés. De milyen lenne és lett volna akkor, ha a kinyilatkoztatás nem hangoztatta volna az egyéni jóság értékét és jutalmát?

* * *

Nem mondható minden megszorítás nélkül, hogy az ember születésekor üres lap és azzá válik, amit írnak rá vagy maga ír e lapra. Kétségtelenül öröklünk hajlamokat, képességeket jó és rossz irányban, s ezek később elmaradhatatlanul jelentkeznek. Egyes esetekben nehéz eldönteni, mit örökölt az ember és mit vett át környezetéből. Mindenesetre a tudatos ismeretek tapasztalásból, tanulásból származnak. A külvilágból felfogjuk a színt, hangot, alakot, mozgást, s ezek bennünk valamilyen tartalom hordozói lesznek. A tapasztalat adatainak feldolgozásával együtt kialakul a gondolkodás és beszéd. Amíg élünk, egyéniségünk nincs befejezve, mindig alakítható, gazdagítható. Olyan, mint a szántóföld: vethetünk bele hasznos és kevésbé hasznos magot, füvet, fát, virágot. Mindezt ki is pusztíthatjuk belőle, sivataggá tehetjük. Természetesen olyan, mint az üres telek, építhetünk rá kunyhót, házat, üzemet, templomot, emlékművet. Úgy is elgondolhatom, mint vadócot: beleolthatok új ágakat, új irányba terelhetem erőit. A látott, és hallott dolgok tehát gyarapítják, szélesítik, erősítik vagy gyengítik szellemi tartalmamat. Van mondanivalója számomra a napfénynek, szélnek, viharoknak, az emberek mosolyának, sírásának, figyelmeztetésének, barátaim bátorító szavának. Az érdeklődés, hatás vagy közöny egy-egy foszlánya mindig rajtam marad, ha emberekkel találkozom. Nem vagyok érzéketlen fal, mozduatlan szikla. Van érző szívem, megismerő elmém, tetterre kész akaratom, mindegyik keresi a tárgyát és soha ki nem elégíthető. Minden hatás kivált bennem valami érzelmet, megindítja a gondolatok és emlékek sorozatát, állásfoglalásra kényszerít. Különös erővel érintenek az emberekből jövő hatások: hol egyetértek, hol ellentmondok, hol öröm, hol részvét, gyűlölet vagy irigység támad bennem.

Érdekes megfigyelní, hogy az anyagi dolgok legtöbbször szétválasztanak: mindenki osztozkodni, részesedni akar, félti jogait. Az anyagi javak kimeríthetők, elfogynak, azért félünk, hogy nekünk nem

marad, ha másnak is adunk, vagy nekünk kevesebb jut, ha más is nyúl feléje. A szellemi értékek oszthatatlanok. Aki tudást, szeretetet ad, az nem üresíti ki magát. Akárhogy szórja, nem kisebbedik benne, sőt érzi, hogy gazdagszik. Ezért a szellemi javakat kevésbé irigylik: mindenkinek jut, s mindenki egészen magáénak érzi. Az örökélet is szellemi javak birtoklása: Isten mindenkié, mindenki egészen a magáénak érzi és jussát nem kell féltenie.

Ha egyéniségünk fejlődése ennyire a külső tényezők hatása alatt áll, nem közömbös, hogy mire tereljük figyelmünket és mit igyekszünk befogadni. Akitől többet kaptunk, ahhoz jobban hasonulunk. Isten feltárta előttünk természetfeletti világát, Jézus Krisztusban eleven eszményként állt elénk; a keresztyény jellemalakítás első állomása tehát a kitárulás Isten felé. Önmagunk neveléséhez először szemre van szükségünk az eszmény meglátására. Követnünk kell a mesebeli embert, aki a tündértől előbb okosságot kért a másik két kérdés megfogalmazásához. Kell hogy saját kiletünk a Teremtővel való beszélgetés problémája legyen. Mint ahogy azt a Bölcsesség könyvének szerzője megfogalmazta:

A bölcsességet szerettem és kerestem ifjú koromtól.
Arra törekedtem, hogy menyasszonyommá tegyem,
mert szerelmese lettem szépségének.
Eltökéltem tehát, hogy őt veszem élettársul,
mert tudtam, hogy tanácsot ad a jóra,
és vigaszom lesz a gond és bánat közepette.
Általa dicsőségem lesz a népek előtt:
ha hallgatok, megvárnak engem,
ha szólok, fölfigyelnek.
Általa halhatatlanságban lesz részem,
örök emlékezetet hagyok az utókornak...
Mialatt mindezeket fontolgattam magamban
és szívemben meghánytam-vetettem,
körüljártam és kerestem, miként vehetném magamhoz.
Mivel láttam, hogy nem juthatok másként birtokába
mint ha az Úr megadja,
azért az Úr elé járultam s kértem őt.

Könyörögtem és értelmet adott nekem,
imádkoztam és eljött hozzám a bölcsesség lelke (Bölcs 8).

Az önnevelést mint erkölcsi feladatot, el lehet utasítani az önzés nevében. Az egyén meglepszik önmagával, eltölpül saját nagysága előtt és nem gondol a további feladatokra. Pázmány az ilyen lelkületről mondja: a kevélység dajkálásával vastagodnak bennünk a gonoszságok.

A lelkiismeret hatékony szava miatt valószínű, hogy kevés ember intézi el vállvonogató egykedvűséggel erkölcsi mivoltának kérdését. A legtöbben ingadoznak az élet értelme és értelmetlensége között. Ahol az ember nem Isten akaratához, törvényéhez méri cselekedeteit, ott a határozott vonások elmosódnak. A lelkesedés ugyan jelentkezhethet bizonyos eszményekkel kapcsolatban, nagy tettek is születhetnek, annál inkább, mivel az ember mindenütt az isteni kegyelem hatása alatt áll. De a reflexió a földi élet zártságának olyan sziklafalai elé állítja, amelyeken nem láthat túl hit nélkül. Érdekes példája ennek egy író eszmefuttatása barátja halála alkalmából: „Most nem elégített ki a kézenfekvő válasz, hogy senki sem hal meg egészen. Persze mindenki tovább él, ki gyermekeiben, ki barátaiban, ismerőseiben, ellenségeiben. A cselekedeteink is tovább élnek: a csavarok, amelyeket életünk folyamán becsavartunk, a versek, amelyeket írtunk, az egyenletek, amelyeket megfejtettünk... Az emberiség történelme örök lánc, amely sohasem szakad meg. Az utolsó emberben – ha lesz ilyen – még mindig élni fog a legelsőnek az a mozdulata, ahogy ki-egyeneseedett és két lábra állt... csakhogy ez még mindig kevés, hiszen mit számít egy halottnak, hogy mi történik halála után? Elsősorban mégiscsak a magunk életét és nem az emberiség történelmét éljük... Mit kezdünk olyan halhatatlansággal, amelyben nekünk semmi részünk?” (*Gyurkó László: Kortárs, 1962, 9.1371*).

A felvetett problémára mi teljes választ adunk: Az egyéni cselekedetek következtés ellenőrzése és értékelése csak ott lehetséges, ahol elfogadjuk az egyéni megmaradást és az egyéni felelősséget a Teremtő előtt. Ha az ő szemével kezdjük nézni magunkat, cselekedeteinket hozzámérjük elgondolásához. Előttünk Isten nem olyan távoli lény, akiről tudjuk, hogy van, s egyszer majd megjelenünk

előtte. Ő az élő Isten, aki mindenhatóságával benne működik teremtményeiben és aki kegyelmén keresztül állandóan kifejti személyes hatását. A maga titokzatos módján vonz, rábeszél, lelkesít, kitartásra vagy megtérésre hangol. *Mauriac*, a francia író tökéletesen megértette a kegyelem személyes hatását, amikor így ír emlékirataiban: „Csak férfikorom alkonyán ismertem meg őseim hitének szigorú megalapozottságát. Túl későn? Nem, ez a kegyelem titka. Sohasem túl késő. Az idő nem létezik. Az összes szentek összes szeretete benne lehet egy sóhajban.”

Az egyház azért nem elégszik meg csupán az erkölcsi szabályok ismertetésével, pedagógiai fogásokkal, aszkétikus gyakorlatokkal, hanem imádkozik a kegyelemért. A személyes találkozás Istennel mindig döntő lépéseket vált ki belőlünk. A kegyelem érintésében van valami Krisztus tekintetéből, amivel ránézett Mátéra, a vámosra és ő azonnal követésére indult, vagy amivel szenvedése éjjelén Péterre pillantott s az apostol felszámolta félenkségét.

A kegyelem Isten élete bennünk, nem annyira lelkesít, mint inkább felvilágosít és hozzásegít az elhatározás megvalósításához. A jellem nevelésében nem a rapszodikus élmények a fontosak, hanem az, ami utánuk megmarad. Egy-egy labdarúgó-mérkőzés vagy színházi előadás közönsége szenvedélyes kitörésben mutathatja meg érzelmeit, mikor azonban hazatér, békésen felhúzza papucsát és – mint ha semmi sem történt volna – olvassa az újságot vagy unottan gondol másnapi munkájára. Krisztus számolt nehézkes, könnyen feledő természetünkkel, azért akarta, hogy az egyház áldozatában keresztiének misztériuma ismétlődjék. A közös istentiszteleten vele találkozunk, tőle kapunk személyes ösztönzést az élet szellemi oldalának tanulmányozásához.

* * *

A keresztény jellembe a kegyelem révén belekerülnek természetfeletti vonások: hit, remény, szeretet, istenfélelem. A kinyilatkoztatás a megigazult embert új teremtménynek nevezi, hiszen Isten fogadott gyermeke lett, a keresztségben újjászületett vízből és a Szentlélekből. A természetfeletti azonban csak a fogható és tapasztalható természet-

ben jelenik meg. A görögök karakternek, vésett ábrának nevezték a jellemet. Mi úgy értelmezhetjük ezt a szót, hogy a kegyelem révén belénk nyomódik az istengyermeki kép, de nekünk kell azt érvényesítenünk, nekünk kell aktivitásáról gondoskodnunk. Az ember szellemi életének megvan a saját logikája; a kibontakozás csak erre épülhet, akár természetes, akár természetfeletti irányban indítjuk el. A régiek hosszú lélektani megfigyelés alapján a *négy sarkalatos erényben* foglalták össze az ember alapvető erkölcsi struktúráját: az okosságba, igazságosságba, mértékletességbe és lelkierőbe. Ez a négy erény azért alapvető, mert nem az egyes cselekedetek tárgyát jelöli, hanem cselekedeteink módját rendezi s ezzel viselkedésünknek ad emberi jelleget. A keresztény embernek hitét, reményét, szeretetét emberi módon kell tettekre váltania, emberi módon kell Isten gyermekévé lennie, ezért ezek az erények a keresztény életnek is rendező elvei.

Mi azonban hitünk világánál kiszélesítjük az élet kereteit. Földi célunk mellett örök célunk is kötelez, embertársainkon kívül Istennel fennálló kapcsolatainkat is figyelembe vesszük. Ebben a szellemi létezésben kell eligazodnunk az okosság, igazságosság, mértékletesség és lelkierő alapján.

Az okosság a helyes cél és a megfelelő eszközök megválasztásában jelentkezik. Kell hozzá magasabb szempont, ami szerint mérlegre tesszük a lehetőségeket. A kinyilatkoztatásból készen kapjuk ezt a szempontot: mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, de lelkének kárát vallja (Mk 8,36). A kijelentésből nem az következik, hogy a világ javai nem értékesek. Amit Isten alkotott, az mind érték, de felhasználásukat kapcsolatba kell hoznunk örök célunkkal és Isten akaratával. Ha elmulasztjuk, mindent elveszíthetünk. Igazat adunk Spinozának, hogy a szabad ember inkább gondol bármi másra, mint a halálra. A bölcsesség elmélkedés, de nem a halálról, hanem az életről. Csak azt tesszük hozzá, hogy mi az életet az örökkévalóság távlatában szemléljük. Érezzük az Isten előtti felelősséget, tehát a hiten alapuló megfontolás arra készítet, hogy barátságát keressük és ne szálljunk szembe akaratával. Rátesszük életünket keresztény reményre és azzal győzzük le az önzés, hiúság és kényelem

fellobbanásait, amelyek balgaságnak mondanak minden erkölcsi erőfeszítést.

Az igazságosság azt követeli, hogy mindenkinek adjuk meg, ami neki jár. Ezzel tartjuk egyensúlyban saját érdekünket mások jogai-
val. A jellem szempontjából azonban az elméleti meglátáson túl szükségünk van szerénységre, hogy ne mérjünk más mértékkel embertársainknak, mint magunknak. Jézus Krisztus a magunk szemében levő gerendát és a mások szemében meghúzódó szálkát emlegette. Aki komolyan megkísérelte ennek az erénynek a gyakorlását, tudja, hogy nem könnyű vállalkozás. A magunk számára minduntalan találunk felmentő okokat, míg mások esetében hajlandók vagyunk a tetszés-nem tetszés érzelmeinek engedni. Csak Isten ellenőrző tekintélye szólíthat igazi tárgyilagosságra.

A mértékletesség nem jelent nyárspolgári kiszámítottságot, nem jelent sztoikus nyugalmat, hidegvért, amely attól fél, hogy túl sok erőt pazarol az eszmények szolgálatára. A mértékletesség is igazi mérték alkalmazását követeli. Mi keresztények elismerjük, hogy viselkedésünk mértéke Isten törvénye és lelkiismeretünk szava, tehát semmiképpen nem a hangulat és az anyagi érdek. Az örökélet létezése miatt Krisztus olyan mértéket is felállított, ami összeszűkíti életünket vagy akár feláldozását is megköveteli. Az ösztönös kívánságok túltengésével szembehelyezte követelését: ha a szemed megbotráncoztat, vájd ki, mert jobb vakon bemenned az örök életre, mint ép szemmel a kárhozatba. A túlzott megalkuvást elítélte e szavakkal: Aki keresi életét, vagyis nem meri veszélynek kitenni Isten és embertársai érdeke miatt, az a földi élet után az örök életet is elvesztheti. A felebaráti szeretet legfelső mértéke az élet feláldozása: Annak legtokéletesebb a szeretete, aki életét adja barátaiért (Jn 15,13). Valamilyen mértéket azok is alkalmaznak, akik nem a hitből élnek, hiszen a lelkiismeret szava bennük is működik és megvan a tudatuk az emberiség általános követelményeiről. Ahhoz azonban, hogy kötelességünk egész mezején ellenőrizzük magunkat, szükségünk van megvilágosító és erősítő kegyelemre.

A lelki erősség két irányban készítet helytállásra: az alkotó cselekedetekben és a nehézségek elviselésében. Erő kell ahhoz, hogy érvényesítsük meggyőződésünket, megvalljuk hitünket, bízunk a

gondviselésben és szolgáljuk mások javát. De talán még több lelki-
erőről beszélhetünk ott, ahol gyakorolják a türelmet a testi bajok és
a környezet ártalmai között. Terveink akárhányszor nem sikerülnek
és nem látjuk a gondviselés útjait, az emberek az idegeinkre mennek
hanyagságukkal, követelődzésükkel, képmutatásukkal vagy naivsá-
gukkal. Könnyebb lenne a dolgunk, ha érzelmi lelkesedés vezetne
végig kötelességeinken, de a kegyelem ezt is ritkán adja. Mind-
untalan résen kell állnunk, hogy el ne nehezedjék a szívünk, ki ne
haljon belőlünk a felelősségérzet. Az orvostudomány megfigyelte,
hogy a szervezetünkben csodálatos önszabályozás és erőgazdálkodás
folyik. Ha egyik szervet túlságosan igénybe vesszük, csökken a többi
munkaképessége, ha valahol veszély á'l elő, a szervezet rögtön véde-
kezésre rendezkedik be. A léleknek szellemi természeténél fogva
szintén megvan a csodálatos rugalmassága, de az ösztön szertelen-
ségét és a hajlamot az elfásulásra csak kegyelmi segítséggel győz-
heti le. A lelkierő nem erőszakoskodás és nem a szikla érzéketlen-
sége. Az igazi jellem magában hordozza a gyémánt keménységét és
az anya gyöngédségét. Mindkettőt akkor és ott alkalmazza, ahol
szükség van rá és olyan formában, hogy nem vetkőzik ki emberi mi-
voltából. A lelkierő hőse nem csak a beteg, aki türelemmel viseli
sorsát, hanem a szülő is, aki kiüresíti magát gyermekeiért, amikor
olyan kevés hálát kap, vagy az a hitves, akinek alig van része meg-
értésben, kedvességben, mégis mindent elkövet, hogy újra megte-
remtse a családi élet meleg légkörét. Azon sem akadhatunk meg,
ha belőlünk vagy embertársainkból néha kitör a fájdalmas panasz.
Fájdalmaink kibeszélése a biztonsági szelep érzelmeink számára. A
magunkba zárkózás nem mindig jellem, hanem legtöbbször a kevély-
ség jelmeze. A szeretetkapcsolat felhatalmaz, hogy megosszuk egy-
mással terheinket, de csak ott, ahol igazi vigasztalást és bátorítást
találunk. Imáink is lehetnek panaszosak, ezek biztosan szívből jön-
nek és őszinték. Igazi megerősítést csak Istentől várhatunk.

* * *

Az elmondottakból kitűnik, hogy a keresztény jellem kialakításához három tényező szükséges: úgy kell hozzáfognunk, mintha minden eredmény saját erőfeszítésünkötől függene; azonban úgy kell bizakodnunk és imádkoznunk, hogy az egész eredmény Isten ajándéka. Már az is tőle van, hogy meglátjuk az eszményt és követésére indulunk. Végül szerényen tudomásul kell vennünk, hogy a földön csetlő-botló emberek maradunk, a kibontakozást majd meglátjuk a túlvilágon. Magunk is érezzük, hogy félig-faragott torzók vagyunk, a tévedés, meggondolatlanság, alkudozás ott környékezik meg, ahol nem is gondoljuk. Bármit értünk el, az csak lépcső egy magasabb fokozathoz. Az egyik erényt a másik rovására gyakoroljuk: az igazságosság gyengíti az együttérzést, az elnézés a következetességet. Alakító képességünk véges, csak korlátozott körre irányul. A kibontakozásban gátol a test, a szellemi érdeklődés, a külső hatás és az élet ilyen vagy olyan feladata. A fogyatkozások meglátása megment a beérkezettek elbizakodottságától. Amíg meglátjuk a különbséget az eszmény és a valóság között, addig jelentkezik az ösztönzés a további lépésekre. A jóra sarkallhat az emberek tisztelete, szeretete, önmagunk becsülése, de mindez mulandó. Az önnevelés igazi mozgató ereje csak Isten és az örök élet lehet: mindörökké az maradok, amivé itt tettem magamat.

A jellem kialakításához nem elég az elméleti döntés. Az erények csak gyakorlat útján alakulnak ki. A cselekedetek ismétlődése folytán megkapjuk a készséget a jónak különböző fajtáira és erősödik bennünk az ellenállás a rosszal szemben. Testi-lelki összetettségünk miatt szükségünk van sikerre és sikertelenségre, öröme és bánatra, az élet ígéretére és a halál fenyegetésére. Az embert erkölcsileg sem a tudomány és technika vívmányai, sem az anyagi javak bősége, sem a zavartalan élet nem teszi jobbá. A jellemnek küzdelemre, kipróbáltságra van szüksége. Az isteni gondviselés útjai itt is titokzatosak maradnak. Egyikünknek megengedi, hogy alkotásainak sorozatában gyönyörködjek, a másik saját életének csak földi értelmetlenségét könyvelheti el. A hit azonban visz némi világosságot a különböző emberi sorsokba. Isten gyermekeihez méltóan lehet dolgozni, szenvedni, bővelkedni, szűkölködni, örülni és szomorkodni. Számunkra a földi élet nem a végleges megoldás, hanem a feladatok időszaka.

Az erős akkor alakítja istengyermeki jellemét, ha segíti a gyengébbet. Az örvendező akkor, ha örömét megosztja a szomorkodóval. A beteg akkor, ha vigasztalja magát Isten segítségével, a haldokló akkor, ha az Atya kezébe teszi le sorsát. A kinyilatkoztatás következetesen elénk állítja, hogy a földi élet állandó kísérője a küzdelem, a kereszthordozás. Az üdvözülteket úgy jellemzi, mint akik „a nagy üldözésből jöttek és fehérre mosták ruháikat a Bárány vérében” (Jel 7,14). Viszont hozzáteszi azt is, hogy a jelen szenvedés nem mérhető össze az eljövendő dicsőséggel, amely megnyilvánul rajtunk (Róm 8,18). Önmagunk erkölcsi alakítása tehát olyan befektetés, amelynek gyümölcsét senki nem veszi el tőlünk.

KRISZTUS KÖVETÉSE

A keresztény erkölcstant és tökéletességet ebben a két szóban foglaljuk össze: Krisztus követése. Ha azonban beleélem magam az erőtlől, vállalkozási kedvtől duzzadó és az élettől valami örömet váró ember lelkiületébe, az az érzésem, hogy nem tud mit kezdeni a kereszténység régi jelvényével, a megfeszített Krisztussal. A fájdalom kifejezése lehet művészi a Laokoon-csoporton, Michelangelo Pietáján vagy Grünewald Golgotáján, de a komor képeknél nem szeretünk hosszan időzni. Van-e mondanivalója a felfeszített Krisztusnak azok számára, akik az emberi tudás és függetlenség nevében le akarnak győzni minden akadályt és gyönyörködni akarnak az élet szépségében? A fogalmak átértékelése a filozófusok könyveiből áterjedt a mindennapi foglalkozások emberére is. Mondanak még ott valamit a régi jelképek, ahol a reklám és szórakozás annyi újdonságot, szokatlant és izgatót ígér? Az emberek másik csoportja úgy érzi, hogy az élet tele van gonddal. Nem csupán a láz és a fogfájás gyötör bennünket, hanem a telefon, az utcai lárma, a gyárak füstje és a divat szélsőes változása. A világnézeti kérdések háttérbe szorulnak ott, ahol az emberek egymásban csak üzleti ügyfelet látnak. A szellemeskedés látszata ellenére ezt árulja el az ilyen amerikai üzleti hirdetés: Ne bajlódjék az étellel, nálunk a temetés csak száz dollár.

A jelképek annyit érnek, amennyire helyesen értelmezzük őket. Az egyház liturgiájában a kereszt az élet fája, a győzelem jelvénye. A keresztrefeszítés csak egyik állomása Jézus küldetésének. A hitvallásban felsoroljuk a többi állomást is: harmadnapra feltámadt,

fölment a mennybe s onnan eljön majd ítéletet tartani minden teremtmény felett... A kereszt csak a nagypénteket juttatja eszünkbe, de az egyház nem a nagypénteket ünnepli, hanem a húsvétot. A kereszt emlékeztetés, figyelmeztetés, hogy van bűn és a bűnért engesztelés jár. A nagypéntek nem sarkallta tevékenységre az apostolokat, hanem megfélemlítette. Vállalkozási kedvük, reményük, új világot hirdető lendületük a húsvétal kezdődik, mert a feltámadt Krisztus győzelmének tudatában kijelentette: Minden hatalom az enyém az égben és a földön. Menjetek, tegyetek tanítványommá minden teremtményt és én veletek vagyok mindennap a világ végéig... A kereszt csak annak igazi jelkép, aki meg van győződve, hogy a nagypéntekhez hozzátartozik a húsvéti alleluja. Amikor mi Krisztus követéséről beszélünk, nem állunk meg a szenvedés és halál gondolatánál, hiszen süllyedő hajóhoz senki nem köti a sorsát. Mi Krisztust követjük, aki így nyilatkozott: Én vagyok a feltámadás és az élet. Tanításáról azt merte állítani, hogy nem marad holt betű, hanem szellem és élet forrása lesz.

A kereszt Krisztus életében csak azt jelenti, hogy a halált lehet vállalni a meggyőződésért. Földi életét, munkáját rátette az Atyától kapott megbízatásra, hogy tanítást és erkölcsant adjon az emberiségnek s ehhez hű maradt a kínok között is egészen a haláláig. Megmutatta, hogy a halált lehet vállalni mint engesztelő áldozatot a bűnök bocsánataért. Mint főpap és megváltó odaállt Isten elé, magára vállalta az elegettevő szenvedést és megaláztatott könyörgött bűneink bocsánataért. Az ilyen halálban mindig az eszme diadalmaskodik, tehát elmondhatta magáról, hogy olyan lesz, mint a földbe vetett búzaszem, amely termést hoz, ha el kell pusztulnia.

Azóta éltet a meggyőződés, hogy *Krisztus követése nem végződik a sírnál*. Aki nyomába lép, hiszi, hogy cselekedetei túllépik a földi és anyagi világ kereteit s a szellemi világ örök értékeit hordozzák. Az egyház és minden tagja érzi, hogy nincs holttesthez kötve, még Krisztus holttestéhez sem, hanem a feltámadt Krisztus kezét fogja; mellette pedig jogosult az életkedv, az öröm, a remény és a bizakodás. Az apostolok ígéhirdetésében ilyen intelmeket találunk: Legyetek követőim, ahogy én követem Krisztust (1 Kor 4,16). Ugyanazt a lelkiületet hordozzátok magatokban, ami megvolt Jézus Krisztusban

(Fil 2,5). Ma azonban megkérdezzük: Hogyan lehet egy 2000 évvel ezelőtti ember élete követendő mintakép?

Krisztusban az Isten testesült meg, emberi életét isteni módon élte. Nyíltan megkérdezte: vádolhatja-e valaki bűnről? Tehát biztos, hogy nem tévedett sem követelményeiben, sem példaadásában. Mint Megváltó, egyetemes erkölcstant hirdetett. Az embernek Istenhez való viszonyát rendezte, nem pedig faji vagy társadalmi feladatokat tűzött maga elé.

Senki tökéletesebb erkölcstant nem hirdetett, mint ő. Erkölcstanának fő jellemvonásai ezek: következetesen beállít mindent Isten megdicsőítésébe és az ember üdvözítésébe. Az ember méltósága, szabadakarata teljes elismerést kap. A bűn nála mindig bűn, soha engedményt nem tesz az öncélú ösztönnek. Az erkölcs mértéke Isten akarata. Az ember az igazságosság követelményei mellett köteles Isten irgalmát is utánózni. Mint megtestesült Isten mentes volt az egyoldalúságtól, kötöttségtől. Nála egyik erény nem megy a másik rovására, szavai és cselekedetei teljes összhangban állnak szándékával, lelkületével. Nem kora szellemének vagy valamilyen irányzatnak szóvivője, hanem az örök élet szerzője. Amit követel, azzal a mindenkori ember tartozik Istennek, lelke üdvösségének és ember-társának. Ezért lehet példaképe a férfinak és nőnek, fiatalnak és öregnek, egészségesnek és betegnek, tudósnak és tudatlannak.

Mivel Isten akaratát teszi meg az erkölcs alapjának, követelményei minden időkre szólnak. Ahogy az emberi természet nem változik, úgy az embernek Istentől való függése is állandóan ugyanaz. Krisztus rendelkezéseit nem kezdheti ki az idő. Különben is ő a válást elválasztotta a társadalmi, állami és kulturális berendezkedéstől. Erkölcsi követelményeit ahhoz kapcsolta, ami örök az emberben.

Végül a legfontosabb szempont: mint Megváltó, osztogatja a kegyelmet, gyógyítja természetünk elesettségét, azért konkrét helyzetben is segítségünkre jön feladataink elvégzésekor.

* * *

A törvény megtartása attól függ, hogy az ember kedvel teszi-e? Érti-e az ösztönzést és vár-e valami felemelő jutalmat érte? A pusztá félelem is vezethet lelkiismeretességre, de előbb-utóbb képmutatásba megy át. Krisztus azt akarta, hogy az erkölcsi rend középpontja és irányító elve a szeretet legyen. Többször ismétli: aki szeret engem, megtartja beszédeimet. Ígéri, hogy a törvény megtartását Isten személyes barátsággal viszonozza: „Atyám is szeretni fogja őt, hozzá megyünk és lakóhelyet szerzünk nála” (Jn 14,23).

Krisztus viselkedésében van valami, ami minden kor emberének szól. A nagy irodalmi alkotásokat az jellemzi, hogy a szerző olyan vonásokat ragad ki az életből, amelyek állandóan megújuló emberi problémák. Shakespeare darabjainak drámai feszültségébe azért éljük bele magunkat, mert a küzdelemben látjuk tükröződni az embert, magunkat, mindnyájunkat. Olyan hűrokat penget, amelyek a mi szívünkben is visszhangoznak. Minket is érhet hasonló tragédia vagy öröm . . . Krisztusban ezt az egyetemes jelentőséget kell meglátnunk. Benne az emberi lét alapvető problémái válnak élettartalommal: a test és a lélek, az erény és bűn, a jelen és túlvilág, a szeretet és gyűlölet, megtorlás és megbocsátás, elmúlás és öröklét. Ezért neki mindig lesz mondanivalója az emberiség számára. Az egyházi igehirdetésnek az a feladata, hogy ezt a valóságos Krisztust ismertesse, nem azt, amivé sokszor a szellemtelen művészet vagy az édeskés irodalom teszi.

Krisztus egyetlen igazi témája az ember. Akkor is, amikor Istenről beszél, sőt talán akkor leginkább. Ez következik megjelenéséből, küldetéséből. Benne az Isten lett emberré, de nem azzal a célzattal, hogy Isten közöttünk legyen és taníthasson. Szavát, akaratát eljuttathatta volna hozzánk kiválasztott prófétákon keresztül, mint megtette az ószövetségben. Ő mást, többet akart: leélni az emberi életet isteni módon. Megmutatta, hogyan kell beleállni a családba, a testi és szellemi munkába, hogyan kell viselkednünk barátokkal és ellenséggel; hogyan kell reménytelennek látszó feladatot megvalósítani, hogyan kell terhet hordozni és meghalni . . . Igazolni akarta, hogy Istentől nem idegenek azok a problémák, amelyek minket lelkesítenek, untatnak, amikért küzdünk vagy amelyektől menekülünk. Nem idegen a család, a társadalom, az állam, a testi és szel-

lemi munka, a tudomány, művészet, a barátok és szomszédok egymásrautaltsága. Meg akarta mutatni, mit lehet kezdeni az érthetetlen helyzetekkel, amikor az ember reménytelennek látszó vállalkozásba fog, amikor másokat erkölcsi eszmény követésére serkent vagy amikor minden ok nélkül gyűlölnék vagy kisemmiznek bennünket. Mivel maga is végigment az élet megpróbáltatásain, az apostol megnyugodva mondja róla: olyan főpapunk van, aki tud megértéssel lenni gyarlóságaink iránt, hiszen hozzánk hasonlóan mindenben kísértést szenvedett (Zsid 4,14).

Krisztus kinyitotta szemünket annak meglátására, hogy az élet tele van fönséges természetfeletti misztikával. Isten gondviselése rejtőzik a fiatal pár szerelme mögött, amelyik házasságot köt, és hajlandó a megszokás vizét újra meg újra a szeretet tüzes borává változtatni. Ott van a mezők fűvében és a bárány gyapjában, ami táplálékot és ruházatot nyújt az embernek, ott van a napkeltében, az eső cseppjeiben, amelyek szükségesek a rügy fakasztásához, s ott van a maga módján azok ostorában is, akik néha ránk csapnak.

* * *

Krisztus szüntelenül hivatkozik égi eredetére, magát az Atya hivatalos küldöttének nevezi, mégis egészen *emberi erkölcsant birdet*. Az emberről állítja, hogy Isten társul fogadta az üdvösség drámájában, s a kegyelem által Isten gyermeke lehet. Nála a humanitást, az ember megbecsülését egész terjedelmében kell vennünk. Amikor kifogásolják, hogy a gyógyítással megszegi a szombat nyugalmát, olyan feleletet ad, amit nem lehet megcáfolni: Az ökröt és szamarat eloldjátok a jászoltól és vízhez vezetitek, mennyivel inkább kell segíteni a szükségben levő emberen. A szeretetet még az ellenségtől sem szabad megtagadnunk. Pedig az eddigi vallási hagyomány semmi kivetnivalót nem látott az ellenség gyűlöletében. Xenophon a görög felfogást tükrözi, amikor azt tartja tökéletes embernek, aki megelőzi barátját a segítségben és ellenségét az ártalomban.

Az emberiség követelménye tetőfokra hág ebben a kijelentésben: Legyetek tökéletesek, mint mennyei Atyátok. Természetesen nem Isten végtelen tökéletességét állítja elénk, hanem csak atyai megér-

tését és irgalmát. Soha nem szűnik meg keresni a mentő körülményeket, kész a megbocsátásra valahányszor őszinte bűnbánattal és a javulás ígéretével járulunk hozzá. Irgalmasságának utánzását szankcióval is ellátta: Amilyen mértékben megértők vagyunk mások iránt, nekünk is olyan mértékben irgalmaznak (Mt 7,2).

Az erkölcsi tökéletesség örve alatt nem tagadja meg senkitől a nemes emberi örömeket. Elfogadja a vendégszeretetet, együtt örül a menyegzős házzal és saját látogatását is úgy fogja fel, mint az öröm idejét. Amikor a farizeusok szóvateszik, hogy nem fogja böjtre tanítványait, így válaszol: Amíg a násznép a lakodalmat üli, nem szokott böjtolni. Ha majd elviszik a vőlegényt, maguk kívánják a böjtöt. Azt akarja mondani, hogy saját jelenléte a kegyelmek bemutatása. Eltávozása után jön a hit időszaka, követőinek saját lábukon kell járniuk, küzdeni fognak a megpróbáltatásokkal s igyekeznek majd imádsággal és vezekléssel kieszközölni az isteni segítséget.

Krisztus *erkölcstana egyetemes*. Nem sajátít ki magának egy embercsoportot, nem specializálja magát a gyermekekre, az ifjúságra, a betegekre vagy öregekre, a szegényekre vagy műveltekre. Mindig az emberhez szól, mindenkit abból a szempontból ítél meg, hogy Isten képmása és az örök élet várományosa. Tanítása mégsem általánosságban mozog: minden embert személy szerint érint, amennyiben személyes feladatai vannak Istennel és embertársaival szemben.

Erkölcstanának célja a természetfeletti élet kialakítása, de a teremtés művét nem rontja le. Visszautasít minden olyan egyoldalú törekvést, ami az élet kibontakozását gátolná. Szent előtte a család, a nemzet, a haza, a barátság. Számol azonban azzal, hogy a lélek szárnyalása nem egyenlő. Akik többre éreznek hivatást, azoknak tanácsokat ad: lemondhatnak a házaseletről a szüzesség kedvéért, vállalhatják a szegénységet, hogy másokkal jól tegyenek, lemondhatnak földi örömeikről, választhatják a vezeklő életet, hogy nagyobb jutalmuk legyen az égben. Isten barátsága nem a szerencsés származás előjoga. Aki kész megtenni az Atya akaratát, azt úgy tekinti, mintha testvére, nővére vagy anyja lenne. Nem akarja egyik embert a másik ellen kijátszani, arra is gondja van, hogy ne kapcsolja őket emberi szempontok szerint saját személyéhez. A hozzá való tartozás tartalma a tanítás elfogadása és a parancsolatok megtartása. Később

az apostolok ezt az egyetemességet így foglalhatták össze: Mindaz, aki segítségül hívja az Úr nevét, üdvözül (ApCsel 2,21).

Krisztus nem a katedra magaslatáról és nem íróasztal mellől diktálja elveit. Ő maga, viselkedése a mérték. Nincs nyilvános élete a példaadásra és zárt élete a maga számára. Nem idegenkedik az emberektől, nem panaszkodik meg nem értésről. Tudja, hogy országa megvalósul az emberi korlátoltság és érzékiség ellenére. Azok idegenkednek az emberektől, akik belefáradnak valami vállalkozásba és nem kapják meg munkájukért a remélt örömet. Krisztus magatartása más. Nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és életét adja nyájáért. Maga vállalja az engesztelő áldozatot a bűnök bocsánatáért. Aki ilyen lendülettel nézi feladatát, aki ennyire kiüresíti magát, az nem csalódik. XXIII. János pápa végrendeletében bocsánatot kér mindenkitől, akit akaratan kívül is megbántott. Neki viszont – amint írta – nem volt megbocsátani valója. Semmit nem vett sértésnek, mert mindenkit testvérének tekintett. Ezt a magatartást a kereszténység Krisztusól tanulta.

Még egy szempontot emelünk ki: Krisztus nem keresi az utat, ő biztos a dolgában, magát nevezi útnak. Csak rajta keresztül juthatunk az Atyához. Semmit újra nem kezd, nem bizonytalankodik, mindig tudja, mit kell tennie, milyen tanácsot kell adnia. Nem küzdött fel magát keservesen az erények magaslatára. Mindig ott volt, embersége tökéletes eszköze lett istenségének, s ha jelentkezett benne az emberi természet borzalma, készséggel ki tudta mondani: Atyám, ne az én akaratom legyen, hanem a tied. A bűnbánatot ajánlja a gyarló embernek, ő maga nem tart bánatot. Nincs mit megbánnia, cselekedetei az Isten cselekedetei, nem lehet bennük fogyatkozás.

Nem feszélyezi az emberek viselkedése. Amikor lenézik, mert a csetlő-botló emberek közé vegyül, nyugodtan feleli, hogy a betegeknek van szükségük orvosra, nem az egészségeseknek. Nem idegenkedik azoktól, akik ellenségnek tekintik, akik életére törnek. Tudja, hogy az Atya határozta meg működésének idejét, keretét, tehát emberek azon túl nem árthatnak neki. Szava van azokhoz, akik nem akarják meghallgatni, a szeretetet nem tagadja meg azoktól sem, akik jószágát ostobaságnak tartják.

* * *

Az evangéliumban Krisztus követése szoros értelemben azokra vonatkozik, akik tanításának hirdetésére vállalkoznak. Tőlük azt kérte, hogy hagyjanak el minden világi kötöttséget és kövessék életmódját. Mi most csak az általános keresztyén élet vallási tartalmát keressük. Krisztus mindkét viszonylatban beszél *feladatról és ígétről*. A feladat és az ígért mögött egyaránt az Atya áll s mindkettőt csak a hitben ismerjük fel. Két példában mutatom be, amit ki akarok fejteni.

A szenvedés előtti napokban az apostolok érzik, hogy döntő órák következnek. Bízna mesterükben, de valamilyen földi ország megalapozásáról ábrándoznak. Jakab és János anyja megfogalmaz egy kérést, ami bizonyára a többi tanítvány lelkében is megfogamzott: Engedd, hogy két fiam országodban a két első helyet kapja, jobb és bal oldaladon. A felelet rövid: Nem tudjátok, mit kértek. Ki tudjátok üríteni a kelyhet, amit én is kiüríték? Ki tudjuk. A kelyhet ugyan kiisszátok, de országomban a dicsőséget Atyám osztogatja. A keserű kehely a vallási hagyományban a kemény áldozatot jelentette. Krisztus nem magát a szenvedést dicsóíti, nem is azt tartja értéknek, hanem a lelkületet, amely az igazságért, a kötelességért, Isten megdicsőítéséért vállalja a nehéz sorsot. Krisztus országában az a törvény, hogy a nagyobb dicsőség nagyobb érdem jutalma. Az érdemhez pedig vállalkozási kedv és helytállás szükséges. De ha az emberből nem hiányzott a vállalkozási kedv, a jutalmat akkor is bízta az Atyára. A cselekedet és áldozat nagysága nem tehet elbizakodottá, nem léphetünk fel követeléssel, hiszen az eredmény sokkal inkább a kegyelmi segítség műve, mint saját erőnké. Az alkalmat és a kitartást Isten adta a jó műhöz. Ezért kell rábízunk az örök jutalmat is.

Krisztus nem ígéri, hogy a keserű kelyhet enyhíteni fogja, inkább arra utal, hogy ő maga jár elől jó példával elfogadásában. Az áldozat súlyát ő is érezte, és volt annyira ember, hogy imádkozott enyhületért. Arra azonban mindig készen állt, hogy alávesse magát az Atya akaratának. Ezzel kapcsolatban jelentkezik a vallásos világnézet egyik nehéz kérdése: Miért kötötte Isten az érdemet áldozathoz? Némi eligazítást csak a személyek egymáshoz való viszonyából kaphatunk. Amikor a személy áldozatot vállal a másikért, maga fölé emeli és megdicsóíti őt. Jelzi, hogy hajlandó magát bizonyos

szempontból kiszolgáltatni neki, többre becsüli a másik boldogságát, előnyét, mint saját kényelmét. Isten és az ember viszonyában csak arról lehet szó, hogy őt létünk urának elismerjük. Vele kapcsolatban jogosult az olyan áldozat is, amely földi létünket veszélyezteti. A cselekedetet a tudatosság teszi értékké. Minél több önzést, minél több ellentmondást kell legyőznünk, annál tudatosabb a cselekedet, annál inkább jelezzük, hogy kiszolgáltatjuk magunkat uralmának. Legtökéletesebb a személyes döntés a halál elfogadásában és a vértanúság vállalásában.

A másik példát az utolsó vacsora hangulatából veszem. A tanítványok nem tudják, mi vár rájuk, igazában azt sem látják, mi volt eddigi életük értelme. Krisztus két mondattal feloldja a feszültséget: „Ti kitartottatok velem megpróbáltatásaimban, azért nektek adom az országot, mint ahogy Atyám nekem adta” (Lk 22,28). „Az Atya szeret titeket, mert elhittétek, hogy tőle jöttem” (Jn 16,27). Életünk tehát be van állítva az üdvrendbe. Az Atya üzent nekünk Krisztus által és mi feleletet adunk a hittel és az evangélium szerinti élettel. Amikor Krisztus beszélt az Atya házáról, a mennyek országáról s az egész természetfeletti világról, nem a fantáziának akart táplálékot nyújtani. Nem a mesék világába vezetett, hanem azt világította meg, mi lesz követésének eredménye. A hit megőrzésével, a Krisztus iránti hűséggel kiérdemeljük szeretetét, s ő érezteti is velünk kegyelme és gondviselése által. Krisztus külön kiemeli, hogy szeretetének következménye lesz imáink meghallgatása (Jn 16,26). Követése tehát az önként vállalt feladaton kívül lelki állapotot is jelöl: töltekezést az istengyermeki lelkülettel. A szeretetben és a lélek békéjében az Atya elővételez valamit az örök jutalomból. Azért hallunk a hegyi beszédben ilyen kijelentéseket: boldogok, akik nem tapadnak a földi javakhoz, boldogok a szelídek, az irgalmasok, a tiszta szívűek. Isten szolgálata önmagában hordozza a jutalmát, mint ahogy a bűn is magában hordozza az Istentől való elfordulás reménytelenségét. A belső kegyelmi hatás folyamánya a történelem legnagyobb csodája, hogy Krisztus kereszthordozást, önmegtagadást ajánl követőinek, mégis milliók szegődnek nyomába. Nem hirtelen fellángolással, hanem megfontolt hittel és az erkölcsi rend megvalósításával.

Az apostolok szájában Krisztus követése nem erőltetett kifejezés.

A kegyelmi rend összekapcsol a fővel, hajtások vagyunk az igazi szőlőtőn (Jn 15,5), tagjai vagyunk a Megváltó misztikus testének (1 Kor 12,12), a tagnak pedig természetes rendeltetése, hogy a fő életét élje. Szent Pál ebben foglalja össze a követelményt: vessétek le a régi embert, öltözzetek Jézus Krisztusba (Róm 13,14). A lelkület, a magatartás átvételéről van szó, nem cselekedeteinek külső utánzásáról.

* * *

Az egyház történelme folyamán *Krisztus egyéniségének különböző vonásai* hatották át a hívők tudatát. Az első időkben a főpap lebeg szemük előtt, aki magára vállalta a világ bűneit, bemutatta áldozatát és fölment a mennybe, hogy közbenjárjon értünk. A földi egyház belőle táplálkozik, ő képvisel bennünket az Atya előtt. Velünk van örömben, bánatban, vele dolgozunk, szenvedünk és vele együtt megdicsőülünk. Minden ima így fejeződik be: a mi Urunk Jézus Krisztus által. A kereszténység újdonságot és élményt jelent: az emberekből álló közösség Krisztuson keresztül az Atyában való közösség lett (Jn 1, 1,3).

Az üldözések idején előtérbe lép a jó pásztor képe, aki az örök élet javaival táplálja övéit. Gondolnak kijelentésére: senki sem ragadhatja ki a kezemből enyéimet, mert az Atya nekem adta őket. Segítségéről kézenfekvő bizonyosságuk van: látják a vértanúk állhatatosságát és ez a kegyelem kiáradásának jele. Kétségtelenül akadnak hittagadók, az üldözött egyház mégis terjed, a hősi példa vonzza a tétova lelkeket. Viszont üldözőik nem egyszer szégyenletes véget érnek. A keresztény író, Lactantius könyvet ír az üldöző római császárok és hivatalnokok sorsáról, akiknek nagy része már itt a földön megkapta büntetését.

A birodalom megtérítése után a győzelmes Krisztus a tisztelet tárgya. Az ábrázolásokban szivárvány trónon ül, kormánypalcát tart a kezében: ő a mindenség királya, akit hódolat, imádás illet. A miszsiós buzgóságot az fűti, hogy a népvándorlás pogány törzseit hódolatra hozzák Krisztus elé.

A középkorban újra változik a szín: a szenvedő Krisztus az eszmény, aki példát adott a világ javairól való lemondásra, vezekelt

bűneinkért. A szerzetesi élet ezt a Krisztus-követést hirdeti. Ekkor terjed el a Megfeszített ábrázolása és a feszület lesz az egyház jelvényre. A tökéletesség keresésében a főhangsúly az önmegtagadáson van, a betegség, szenvedés türelmes elviselésén. A föld siralom völgye, de az örökélet kárpótol mindenért.

Amikor a humanizmus és a reneszánsz elvilágiasította az életet, a vallásos lelkek kezdtek keresni Krisztusban a bensőség forrását. A szerzetesrendeket a tevékeny szeretet gyakorlására alapítják: az ifjúság nevelésére, a betegek ápolására. A barokk-kor a mozgalmas formások ellenére a befelé fordulást hirdeti. Terjed a szentségimádás és a Jézus szíve-tisztelet.

Krisztus embersége egészen az istenség eszköze és kifejezője. Ezt a teljességet sem az egyes ember, sem a vallásos közösség nem tükrözheti. Ezért találunk különféle vonásokat és irányokat követésében. Minden hívő és minden kor „az ő teljességéből merít” (Jn 1,16), az egyháznak azonban fel kell ismernie az igényeket és a vallási érdeklődést azok szerint irányítani. Korunkat kétségtelenül a technikai kultúra jellemzi. Az iskolai oktatásba bevonult a film, hangszalag, rádió, televízió, a nevelők személyes hatása másodrangú kérdés. Személytelen gépekkel és ábrákkal találkozunk a munkahelyen, a kórházban és intézményesített szórakozásban. Az erkölcsi döntés azonban egyéni feladat marad, a komoly vallásosság teljes meggyőződést kíván. A hagyományos formákban kifejezett hit helyére kell lépnie az egyéni meggyőződésnek, amely a történetileg igazolt kinyilatkoztatásra támaszkodik. A programot nem fogalmazhatjuk meg világosabban, mint az apostol megtette: „El kell jutnunk a hitnek, az Isten Fia megismerésének egységére és meglelt emberré kell lennünk Krisztus teljességének mértékében. Akkor nem leszünk többé éretlenek, akiket a tévedésbe ejtő álnokság szele ide-oda sodor. Inkább igazságban fogunk élni és szeretetben teljesen egybenövnünk a fővel, Krisztussal” (Ef 4, 13–15). Semmi más ez, mint amit Krisztus az apostolokban dicsér: elfogadni, hogy ő az Atyától jött és a természetfeletti világot képviseli. Annak kegyelmeit hozta, de elérésük erkölcsi magatartásunkhoz van kötve.

Eszményünk a *szellemileg nagykorú keresztény*, aki érzi, hogy Krisztust képviseli, mint ahogy Krisztus az Atyát képviselte. Ha

azonban összehasonlítjuk vele magunkat, két nehézséget érzünk. Ő emberi teendőit is közvetlenül az Atya arcáról olvasta le, mi ellenben a hit homályában élünk. Benne minden ösztönös erő engedelmeskedett a szellemi akaratnak, mi pedig küzdünk rendetlen hajlamainkkal és akaratunk gyengeségével. Nálunk fennáll a veszély, hogy a hitben nem a világosságot értékeljük, hanem csak a homály miatt kínlódunk. Még nagyobb a veszély, hogy az ösztön és a szellem kettősségét a test javára oldjuk meg: lemondunk az erkölcsi törekvésről az ösztön javára. Ezért Krisztus követését belül kell kezdeni. Mindenekelőtt imádkoznunk kell a hit világosságának növekedéséért, mint az apostol teszi: „a dicsőség Atyja adja meg nektek a bölcsesség és kinyilatkoztatás lelkét, hogy megismerjétek őt. Világosítsa meg lelki szemeteket, hogy megértsétek, milyen reményre hívott meg titeket, milyen gazdag a szentek fönséges öröksége és milyen mérhetetlenül nagy a hatalma fölöttünk” (Ef 1,17–18). A természetfeletti világnak eleven, színes ismerete nélkül nem tudunk dönteni erkölcsi kötelességeink mellett.

A modern élet ezernyi kötöttsége között nagy a veszély, hogy elvesz a személyiség. Az egyén a gép, a közszellem, a közösség függvényének érzi magát. Az egzisztencialista ifjúság ki is mondja, hogy az egész élet ostoba játék. Mi meg vagyunk győződve, hogy egyéniség csak ott fejlődhet ki, ahol az ember érzi létének célját, tudatában van annak, hogy a felemelő célért érdemes élni. A keresztény világnezet elsősorban ezt a célszerűséget hangoztatja. Az egyén életének ad értelmet s öntudatát bekapcsolja Isten világfelettségébe. Amikor Krisztusra nézünk, előttünk áll az ember, akiben az Isten lett emberré, ezért teljes öntudattal átfogja a lét kérdéseit. Megéli a teremtmény függését Istentől és a teljes rátámaszkodást. Látja saját célját és tudja, milyen eszközök vezetik célhoz. Krisztusban előttünk áll a bizonyíték, hogy az életnek szakrális jellege van, azért tisztelettel tartozunk egymásnak és az emberi hivatásnak. Krisztusban az élet értelmetlenségét felváltja a tudatos célratörés és annak meglátása, hogy a végső cél, az isteni gazdagság birtoklása örökségként áll előttünk. Erkölcsi cselekedeteink biztosítják ezt az örökséget, viszont amíg a hitből élünk, semmiféle teremtettség erő nem veheti el tőlünk. Krisztusban ma újra az embert keressük, aki felsőbbrendű

öntudattal áll a világ mulandósága felett. Amikor a hitben átvesz-
szük lelkületét, mentesülünk a nyomasztó érzéstől, hogy vak erők
tombolásában állunk. Ez a világ Isten országának hordozója és nagy
küzdőtér, hogy benne megvalósuljon istengyermeki egyéniségünk. A
földi élet kibontakozása, a jó és rossz küzdelme, az élet és mulandó-
ság birkózása mind arra való, hogy egyéniségünk izmosodjék. Ma
Krisztus követésének ez az átfogó szemlélet a lényeges jegye, az asz-
kézis és tettekészség csak belőle folyhat.

LÁTÓSZÖGEK
A KERESZTÉNY ÉLETHEZ

A SZERETET ÉRTELME A SZENTÍRÁSBAN

Emberi mivoltunkból következik, hogy a szellemi dolgokat az anyagiak mintájára gondoljuk el, a természetfölöttieket a természetesek mintájára. Hajlandók vagyunk a szeretetet mint kegyelmi adományt is a megszokott emberi kapcsolat mértékével mérni. A mindennapi életben a szeretet alapja valamilyen tetszés, rokonszenv. Ami szellemi vagy érzéki síkon gazdagít, megnyugtat, gyönyörködtet, az után vágyódunk, meg akarjuk szerezni, boldogítani akarjuk vele magunkat. Ami viszont terhünkre van, ami veszélyezteteti nyugalunkat, érdekünket, létünket, attól menekülünk. A természetes magatartást összefoglalták ebben a mondatban: szeresd felebarátodat, gyűlöld ellenségedet.

A keresztény szeretet új követelményekkel állt elő: szeretni azokat is, akik nem érdemlik, akik nem nyújthatnak viszonzást, ellenszolgáltatást, sőt szeretni az ellenséget is, aki ártalmunkra van. Szellemi vonalon pedig szeretni Istent, teljes szívünkben akkor is, ha nem értjük intézkedéseit, akkor is, ha próbára tesz és áldozatot követel. A szentírás olyan szeretetről beszél, amit nem az ösztön irányít. Lehet úgy is szeretni, hogy az érzelmeink idegenkednek; van olyan szeretet is, ami nem minket tölt el boldogsággal, hanem amivel kizárólag mások javát keressük.

A szeretet újszerűségét a nyelvhasználat is kifejezi. A szentírásban nem a szokásos görög szavakat, az *érosz*-t és a *philiá*-t találjuk, hanem az *agapé*-t. Már az ószövetségi Hetvenes fordítás szerzői következtetések a megkülönböztetésben. Az *agapé* nem vonzódást, ro-

konszenzet jelöl, hanem jóakaratot. Mindig személyre irányul, nem valami megtalált vagy boldogítónak ígérkező sajátságra. Személyek fordulnak egymás felé; magatartásukba természetesen beleférnek az érzelmek is, de nem azok adják a döntő színezetet. A másik javát lehet keresni és munkálni úgy is, hogy nem tudja, sőt akkor is, ha tiltakozik ellene vagy visszaél vele. A szeretet itt a szellem világába tartozik, tehát nem vak érzelem, hanem irányítható magatartás. Ezért lehet a szeretetet parancsként kihirdetni és a gyakorlását tudatosan vállalni.

Ez a szeretet elsősorban Istenben található s mi tőle kapjuk kegyelmi adományként: Isten szeretete kiáradt szívünkbe a ránk árasztott Szentlélek által (Róm 5,5). Isten szentháromsági élete hozza magával, hogy benne a szeretet *bármas polaritású*; az Atya szereti a Fiút a Szentlélekben. Más szóval az a szeretet, amivel az Atya a Fiúban saját képmását szemléli, személyes valóságként létezik. Az isteni természet egysége miatt ez a szeretet egy és oszthatatlan, mégis egyszerre három én birtokolja. A háromság nem lazítja fel a bensőséget, hiszen – amint mondtuk – egyetlen szeretetaktus ez: az Atya szereti a Fiút a Szentlélekben.

Isten szeretete az ember iránt abban nyilvánul, hogy kitárul felénk, sőt közli magát. Végtelensége és világfelettsége miatt nem félti létét és érdekeit, azért egészen átadhatja magát teremtményeinek. Mégis elidegeníthetetlenül önmagáé marad. Ő a lét teljessége, semmi nem hiányzik boldogságához, a teremtmények nem jelentenek számára megtalált értéket; azért léteznek, mert elgondolta és a létbe szülte őket. Ez a szeretet előzetes és ingyenes. Még jobban megmutatkozik atyai szeretete abban, hogy Fia elküldésével megalakította számunkra az üdvrendet (Jn 3,16). Mivel a kinyilatkoztatással, a kegyelem közlésével személyes kapcsolatot teremt, önmagát adja és elvárja az ember önátadását, azért állíthatjuk róla, hogy ő maga a szeretet (Jn I. 4,8). Az ember kiválasztása, előrerendelése, meghívása bármennyire örök döntés, mégis egészen személyes szeretetaktus.

Minderre bizonyosság Krisztus viselkedése, aki azért jött, hogy gyógyítson, megmentsen és váltságul adja magát (Mt 20,28, Mk 10,45). Szent Pál mindezt egy mondatban így foglalja össze: „Isten azzal

bizonyította irántunk való szeretetét, hogy Krisztus meghalt értünk, amikor még ellenségei voltunk (Róm 5,6). Azért vállalta az önküresítést, az isteni dicsőségről való lemondást, hogy a megváltás művét a tökéletes önfeláldozó testvéri szeretet alakjában végezhesse el.

„Minden tekintetben hasonlónak kellett lennie testvéreinkhez, hogy irgalmas és hűséges főpap legyen és kiengesztelje a nép bűneit” (Zsid 2,17). A közös sors vállalásában odáig ment, hogy megízlelte a bűn és az átok terhét (2 Kor 5,21; Gal 3,13), így a helyettünk bemutatott áldozatában benne volt a büntetéstől sújtott, bánkódó emberiség hangulata.

Az üdvrend végső célja az ember bekapcsolása abba a szeretetbe, amivel a Fiú öröktől fogva visszanéz az Atyára. „Maradjatok meg szeretetemben. Ha parancsaimat megtartjátok, megmaradtok szeretetemben, amint én is megtartom Atyám parancsait és szeretetében maradok” (Jn 15,10). A Fiú a Szentlélekben néz vissza az Atyára, s azért árasztotta ki a Szentlelket miránk is, hogy képessé tegyen erre a természetfeletti párbeszédre: Krisztus által megnyílt előttünk az út a Lélekben az Atyához (Ef 2,18). Krisztus a Szentlélek elküldésével gondoskodott róla, hogy a szeretet, amellyel ő az Atya felé fordul, bennünk is meglegyen. Ezzel a szeretettel kapcsol magához és magával együtt az Atyához.

* * *

Tehát a szeretet, amit a szentírás agapé névvel jelöl, természetfeletti adomány és egészen szellemi természetű. Mondhatjuk úgy, hogy *Isten szeretetének véges vetülete bennünk*. Már eredetéből nyilvánvaló, hogy lehetnek más hatásai, mint a természetes szeretetnek. Kétségtelen, hogy ezzel az adománnyal Isten elsősorban maga felé irányítja az embert, de nem szünteti meg személyi önállóságát. Igazi én-te közösséget teremt, de a hármasság tagoltsága megmarad. Isten és az egyén szeretetközösségében helyet kap az embertárs, sőt az egész emberiség. Ez a szeretet Istent nem akarja kisajátítani, mert érzi, hogy végtelensége miatt mindenkié lehet. A hinduizmus is beszél az egyesülés szeretetéről, a *bhakti*-ről, de ott az istenség kisajátítja az

embert, az egyéniség elmosódik, a személy panteistaizű egységben oldódik fel.

A természetfeletti szeretet ősmintája Jézus Krisztus emberi alakja. Az Isten felé fordulás tökéletesen megvalósul benne. Megtestesülése után első emberi gondolata ez: „Atyám, jövök, hogy megtegyem akaratodat” (Zsid 10,7), s később egész működését ebben foglalta össze: „Atyám, megdicsőítettelek téged a földön. A művet, amelynek elvégzését rám bízta, befejeztem” (Jn 17,4). Élete összehasonlíthatatlan párbeszéd az Atyával, de magatartását nem teszi ijesztővé a kizárólagosság. Az Atya iránti szeretetről éppen a rábízott feladat elvégzésével tesz tanúságot. Bármennyire bensőséges a kapcsolat az Atyával, ott mindig helyet kap a megváltásra szoruló ember. Az Atya imádását nem zavarja a felebarát segítése, a felebarát szolgálatát nem zavarja az Atya imádása. A kettő eggyé válik, ezért apostola ezt a szabályt olvashatta ki magatartásából: Aki állítja, hogy szereti Istent, de felebarátját gyűlöli, az hazug (Jn I. 4,20).

Mire ösztönözte Krisztust az Atya iránti szeretet? Arra, hogy az Atyát valóban olyannak mutassa be, amilyen: gondoskodónak, irgalmasnak, nagylelkűnek, igazságosnak, türelmesnek, aki az emberből ki akarja csíholni a jóság szikráit. Arra teremtett bennünket, hogy természetes és természetfeletti világban kipróbáljuk erőnket és alkalmassá váljunk az örök célra.

Krisztus másik célja az volt, hogy helyreállítsa az erkölcsi rend sérelmét, amit a bűn okozott. Ezért el akart végezni minden erénygyakorlatot, amit az emberi élet kerete megengedett: kamatoztatta erőit a rábízott feladatokban, gyakorolta a segítséget, bizalmat, okosságot, józanságot, irgalmat, tettekésséget s végül az igazság vértanújaként az állhatatosságot, önfeláldozást, hűséget, a halálban pedig fenntartás nélkül átadta magát Istennek, kiszolgáltatta magát akaratának azzal az odaadással, ami már nem tart vissza magának semmit. Viselkedésében benne van, amit főparancsként megfogalmazott: szeresd Istenedet teljes szívedből, szeresd felebarátodat, mint magadat.

Az ószövetségi szentírás szintén emlegeti a szeretet különleges értékét, de egészben véve hangulata mégis inkább az igazságosság érvényesítése. Az újszövetségben a szeretet a vezető eszme. Ezzel kap-

csolatban felmerül a kérdés, miért éppen a szeretetre építette Isten az emberiség üdvrendjét? Teljes feleletet nem adhatunk, hiszen Isten döntései örök titkok maradnak számunkra. Isten maga éppen annyira szeretet, mint igazságosság vagy hatalom és szentség. Feltűnő azonban, hogy a krisztusi kinyilatkoztatás éppen a szeretet oldaláról mutatja be, sőt kifejezetten állítja, hogy Isten a szeretet (Jn I. 4,8). Az okot csak abban találhatjuk meg, hogy az ember testi-lelki ket-tőssége és a belőle folyó gyarlósága miatt különleges módon gyámo-lításra szorul. Szabadakarata túl nagy adomány ahhoz, hogy botlás nélkül hordozza. A szellem küzd benne az anyag nehézkességével, mégis tud akarni, alkotni és szellemén keresztül az anyagot is hódolatra viszi alkotója elé. Az ember tehát alkalmas arra, hogy megvalósuljon benne a gazdag teremtfői elgondolás, hiszen az idő és tér egymásutániságában, sokrétűségében ismeri fel és hozza létre az értékeket. Amellett Isten egész jóságát, türelmét, gondoskodását kimutathatja az ember üdvtörténetében. Kétségtelen, hogy a Fiú megtestesülése mintegy összefoglalja és kifejezi azt a szeretetet, amit Isten egyáltalán ki akart nyilvánítani teremtményei előtt.

Az ember gyengesége, rosszra való hajlandósága, bűne azt eredményezi, hogy Isten a szeretetet mintegy önlegyőzéssel, igazságosságának, hatalmának, ítéletének háttérbeszorításával mutassa meg. Nem kényszeredetten teszi, hiszen nem érte csalódás, előre látta az ember viselkedését. Sőt Krisztus azt állítja, hogy az isteni irgalom gyakorlása különleges öröm forrása a mennyben (Lk 15,7–10,32).

Nyilvánvaló tehát, hogy amikor Isten a kegyelemmel belénk önti a szeretetet vagy annak gyakorlására parancsot ad, azt követeli, hogy cselekedeteink hasonlóak legyenek övéihez. A szentírás nem érzelmet ért a szeretet alatt, hanem akarati készséget. A szeretet motívuma sem az emberek jósága, hanem maga Isten. Az érzelmi szeretet nem képes nagy körben kitárulni, hiszen csak ahhoz tapad, aki közvetlenül kielégíti, megnyugtatja. A felebaráti szeretet azonos az egyetemes jóakarattal és készséggel. Krisztus kijelentésében ez a kifejezés: úgy szeretni a felebarátot, mint magunkat, nem korlátozás akar lenni, hanem annak megvilágítása, hogy ugyanazt akarjuk másnak is, mint magunknak. Az embernek készen kell állnia arra, hogy pozitív cselekedettel elősegítse mások javát, amikor arra alkalom

kínálkozik. A hindu erkölcsstan is eljutott a negatív fogalmazásig, hogy ne tegyük másnak azt, amit magunknak sem kívánunk, de ebbe még belefér az elzárkózás, a nemtörődés. Ez a kényelem szava és a kitérésé, nem a jóakaraté.

Elsősorban az istenszeretnek kell ilyen pozitívnak lenni. Keresni dicsőségét, megtenni akaratát, munkálni országának eljövételét. Isten iránti magatartásunknak érzékelhető én-te közösséget adott Jézus Krisztus. Aki őt látja, az Atyát látja, ő az Isten fenségjogainak hordozója a földön. A tökéletesség útján őt kell követnünk, vele együtt kell a küzdelmek kelyhét kiüríteni. (Mt 20,22), ki kell tartani mellette megpróbáltatásaiban (Lk 22,28), s ki kell egészítenünk, ami híja van szenvedésének (Kol. 1,23). Ez a szeretetkapcsolat a végleges győzelem biztosítéka: Ha vele együtt szenvedünk, vele együtt meg is dicsőülünk (Róm 8,17).

* * *

A felebaráti szeretet is Jézus Krisztusban valósul meg. Láttuk, hogy az Atya iránti szeretetében mindig benne van az ember. Ugyanaz a hármass polaritás itt is: az emberek iránti szeretetben benne van az Atya. „Aki teljesíti mennyei Atyám akaratát, az mind testvérem, nővérem és anyám” (Mt 11,50). Kijelentése azonban nem azt mondja, hogy a hasonló gondolkodásúakból toboroz maga köré híveket, hanem mindenkiről akarja, hogy ilyen legyen: teljesítse az Atya akaratát és neki testvére legyen. Az agapé tehát mindenképpen megmarad Istentől belénk öntött szeretetnek, azaz teremtmény szeretetnek. Nem azért szeret valakit, mert ilyen vagy olyan, hanem azért szereti és úgy szereti, hogy kialakuljon benne az istengyermekség, a végleges hivatás.

A felebaráti szeretet szellemi természete miatt lehet egyetemes. A szellemi javakat nem lehet kimeríteni. Az igazságból nem vész el semmi, ha sok emberrel közöljük. A szeretet sem gyengül, ha sok ember felé néz, sőt mélyebb, gazdagabb lesz, mert visszatükröződik benne a sokféle ember igénye és egyénisége.

A hármass polaritás nem veszi el a szeretet melegségét és bensőségét. Erre található példa a természetben is: a házastársak szere-

tetét nem laposítja el a gyermek megjelenése, hiszen a gyermekben is egymást szeretik. A gyermek nem osztja meg az egymás felé irányuló szeretetet. Ugyanezt mondhatjuk az agapéről minden viszonylatban. Ha a házastársi köteleknél maradunk, mondhatjuk, hogy a felek a természetes érzelmeken túl Istenért is kötelesek egymást szeretni. Nem a kívülről belépő jogi tekintély miatt, hanem az erkölcsi és üdvrend természete miatt. Az istenszeretet nem ró külön terhet rájuk, hanem mélyebb értelmet ad egymás iránti szeretetüknek. A házasság intézménye a teremtő műve, ő pedig azonosítja magát műveivel. A házastársak egymásban Istent szeretik, az egymás elleni hűtlenség viszont egyúttal Isten elleni hűtlenség. A hármasság tehát könnyebbé teszi a bizalmat, az egymás felé való kitárulást és misztérium jelleget ad a szeretetnek. Megfelelő módosítással ugyanez állítható a gyermekek szeretetéről, a baráti kapcsolatról és általában a felebaráti szeretetről.

A természetfeletti rend Krisztusban jelent meg, ő a hordozója a kegyelmi értékeknek, azért az újszövetség az Isten felé irányuló kapcsolatainkat egyszerűen Krisztusra tereli. Ő mint isteni személy és mint az emberiség kegyelmi feje, azonosítja magát embertársainkkal és velünk. Magára vesz minden szeretetet és jogtalanságot, ami a személyek közötti kapcsolatot kitölti: Amit embertársaitoknak cselekesztek, nekem cselekszitek. A személyek között tehát nem csupán jogrend, nem is csupán erkölcsi rend szabályozza a viselkedést, hanem ezeken felül az üdvrend. A Teremtő és Megváltó nem tagadja meg a közösséget teremtményeivel. A földi élet kegyelmi síkon vetülete az örökkévalóságnak, ahol „Isten lesz minden mindenben” (1 Kor 15,28). Ahol a személyek közötti kapcsolat túlmegy az érzelmeken, ahol már szellemi javakat ölel át, sőt a végtelenbe torkollik és onnan vár kiegyenlítődést, jutalmat, ott megvalósulhat a nagylelkűség. Nem a fölényes könyörület nagylelkűsége, nem is az elnéző nagyvonalúság idegenkedése, hanem a személy tiszteletéből és az egyéniség megbecsüléséből fakadó megértés. A hívő tudja, hogy lelkiismeretét Isten irányítja, a kegyelemből nyeri erejét a helytállásra és mindezt feltételezi másokról is. Isten nem irigyli tőlünk a szeretet melegét és békéjét. Ahol ketten-hárman összegyűlnek az ő nevében, velük akar maradni (Mt 18,20). Ezért mondhatta szent Pál: a sze-

retet türelmes, jóságos, nem féltékeny, nem kérkedik, nem tapintatlan, mindent eltűr, mindent elhisz, remél és elvisel (1 Kor 13, 4–7).

A szeretetközösségben nem kell elvesznie az egyéniségnek. Jogunk van mások kedvéért lemondani terveinkről, jogunk van másokat előnyhöz juttatni, de jogunk van ahhoz is, hogy gyengébb megfigyelésekkel szemben a magunkét képviseljük és dűlőre vigyük, ha valóban meg vagyunk győződve értékéről. Különösen áll ez, ha a közjaváról van szó. Az lenne éppen a szeretet elleni véték, ha egyesek megsértődéséért vagy rosszállásáért lemondanánk azok boldogításáról, akik jobban rászorulnak. A különféle irányú tájékozódás miatt nem kerülhető el az érdekek összetűzése. Olykor tragikus összeütközése sem. Nem kis okosságra és tapintatra van szükség, hogy megtaláljuk az egyensúlyt az elvek érvényesítése és a személyek megbecsülése között.

* * *

A szeretet tehát nem jelent ellágyulást, jogfeladást, az egyéni határozottság levetését. Éppen hármass polaritása miatt nem. Isten iránti szeretetünkben benne van az embertárs, ezért az nem válhat egy eszme iránti rokonszenv elmosódó légkörévé. Viszont a felebaráti szeretetbe is közvetlenül belép Isten, tehát az ő jogait sem lehet tudatlanra venni. A szeretet lehet elnéző, megbocsátó, de nem helyeselheti a bűnt. A szeretet kedvéért nem válhatunk büntárrá. A keresztyén értelemben vett szeretet az emberre mint Isten képére vonatkozik, az igazi szeretet nem akarja ennek a képnek elhomályosodását. Krisztusban a tökéletes szeretet és szelídség mintaképe állt eléünk, de tudott figyelmeztetni, követelni, s ha kellett, ostromozni, akár kötéllel is.

Az általa meghirdetett szeretet eszkatologikus, vagyis az örök haza felé néz. Engedékeny ott, ahol a földi javak helyett örök javakat remél. Elnéző ott, ahol várja a javulást. Lemond földi előnyökről, hogy nagyobb legyen érdeme az örök életre. De Isten országának jogait nem csorbíthatja. A szeretet nem csupán megbocsátás és elviselés, hanem mindig Isten megdicsőítése és országának terjesztése is. Felebarátainkat a szeretet jogcímén is figyelmeztetjük fel-

adataikra, lelkiismeretességre, a bűn kerülésére. Amikor a hivatalos tekintély a jogrend és az erkölcsi rend tisztaságára ügyel, az igazságosságon túl a szeretet követelményét is valósítja. Az ember alá van vetve tévedésnek, szenvedélynek, előítéletnek, kifejelezhet magában rossz szokásokat. Ezekből csak következetes figyelmeztetés vagy orvosló büntetés gyógyíthatja ki, Isten maga is gyakorolja ezt a nevelő célzatú atyai szeretetet: „A fenyítések közt is maradjatok állhatatosak: Isten úgy bánik veletek, mint fiaival... Testi atyáink olykor szeszély szerint fenyítettek meg minket, ő viszont javunkra, hogy szentségének részesévé váljunk” (Zsid 12,7–10).

A kinyilatkoztatás azért mutat rá nagyobb erővel a szeretet gyengéd vonásaira, mert bízik életfakasztó erejében. A szeretet a személy legközvetlenebb kitárulása, van benne valami ünnepélyes, meghatározó és vonzó. Ha leereszkedő, azért teszi, hogy a másikat felemelje. A szeretet nem normatív erény, mint pl. az igazságosság, hanem cselekvő készség: akarja és munkálja a másik javát. A személyek valamiképpen magukénak tudják egymást, ebből fakad a másikhoz való igazodás, hasonulás. A szeretet szeretetet ébreszt s ezzel kitárja, fogékonnyá teszi a másik felet a személyes hatásra. Isten is ezt a módszert választotta. Előbb ő mutatja meg szeretetét a természet javain és a kegyelmi adományokon keresztül. Tudta, hogy kitárulása nem lesz hiábavaló. Annyian válaszolnak rá, hogy érdemes volt a világot megteremtenie. A válasz annyiféle, ahány ember van. Az egyik a gyermek természetes odaadásával, a másik a vitatkozó partner szerepében, a harmadik a tettek eleveenségével, a negyedik a bűnbánat érzelmeivel.

Az ellenségszeretet ennek az előzetes isteni szeretetnek a vetülete. A keresztény ember bizonyos mértékben Istent képviseli, azért szeretetét is sugározni kell kifelé. Krisztus nem érzelmeket hangoztatott, hanem tetteket. „Tegyetek jót haragosaitokkal, áldjátok átkozóitokat, imádkozzatok rágalmazóitokért” (Lk 6,27). A tettek akkor is megvalósíthatók, ha az érzelmek idegenkednek. A magunkra öltött mosoly, az erőltetett kedvesség talán nem is volna helyén, nem hatna természetesen és inkább idegenkedést váltana ki, nem megtérést. Krisztusnak még arra is gondja van, hogy az ilyen szeretet motívuma ne a számító okosság legyen, hanem az Atya utánzása. Aki számítás-

ból tesz jót ellenségével, az csak magát szereti, következőképpen nem is tárul ki mások felé. Tette nem fakaszthat szeretetet, nem tereli a szemet az örök cél felé. Amikor az ember magára erőlteti a szellemi szeretetet olyanok iránt, akik nem érdemelték ki jóságát, Isten kedvéért belép egy bizonytalan és idegen területre. Nem tudja mi lesz a válasz, úgy érzi, lemond önérzetéről, jogairól. Valójában azonban Istennek szolgáltatja ki magát, ezért biztos lehet, hogy tette nem marad hatástalanul. A türelem, megbocsátás és kezdeményező lépés azért is helyénvaló, mert köztünk, emberek között a harag és idegenkedés oka nem mindig a rosszakarat. Akárhányszor csupán tévedés, előítélet, felkavart szenvedély zavarja meg a békét. Isten is természetünk esékenysége miatt hirdette meg irgalmasságát.

* * *

A kegyelemmel belénk öntött szeretet nem hatja át annyira természetünket, hogy más motívumok ne befolyásolhatnák viselkedésünket. Az önzés, az ösztönösség sokféle ellentétes cselekedetre csábít. Ezért a keresztény életnek jelszava lett: gyakorolni a szeretetet és megmaradni benne. Megőrzéséhez elengedhetetlenül szükséges az önfegyelmzés, önmegtagadás és a kegyelem gyarapítása. Az önmegtagadás nem az életkedv és a tevékenység gúzsbakötése, hanem az önző ösztönök túltengésének megakadályozása. A kegyelem növelésének leghatékonyabb eszköze pedig az oltáriszentség. Krisztus azt ígérte, hogy az élet kenyerének vételével „öbenne maradunk” és „általá elünk” (Jn 6,57–58). Ő nem szép szavakat akart hátrahagyni a szeretetről; tanítása ezzel végződött: menj és cselekedj hasonlóképpen (Lk 10,37). A szeretet erényét, illetőleg a belőle fakadó kötelességet senki nem oldhatja meg elméletileg életében: „Aki ismeri és megtartja parancsaimat, az szeret engem” (Jn 14,21). A szeretet határozott célt, konkrét elhatározást és lendületes végrehajtást követel.

A szentírás a szeretetet egyetemes erénynek nevezi, amennyiben az összes parancsok foglalatát látja benne. Lélektani szükségyszerűséggel következik, hogy aki szereti Istent, keresi megdicsőítését és aki szereti felebarátját, nem akar neki rosszat, hanem a javát munkálja. Ahol tehát a szeretetet teszik meg alapnak, ott remélhető az élet ki-

egyensúlyozottsága, az ellentétek elsimulása. Jézus Krisztus nagyon jól tudta, miért kellett a szeretetet főparancsolatként egyházára hagyni. Azonban nem ringathatjuk magunkat illúzióban. Nem tudunk annyi szeretetet adni, amennyit szeretnénk, és nem is kapunk annyit, amennyit várunk. Az ember állandóan nyitva marad a végtelen szeretet előtt, amit csak Istentől kaphat meg a színelátásban. Továbbá, mivel a szeretet aktív tényező, a földön pedig mindenki segítségre szorul, állandóan kísért a tudat, hogy vajmi keveset tehetünk olyanokért, akik kedvesek nekünk, vagy akikről gondoskodnunk kell. Tehetetlenek vagyunk az ember alapvető egyedülletének, elégtelenségének és létbizonytalanságának problémáinál. Isten ezt is beállította vallásos jellemünk kialakításába. Kényszerít, hogy őt, mint egybefoglaló harmadikat, ne hagyjuk ki a szeretetből. Csak az ő segítségével maradunk állhatatosak, s csak ő pótolhatja, ami erőnkől nem telik. Az embertársaink iránti szeretet, az értük való aggodás megtanít imádkozni.

Körülbelül ezeket a szempontokat emeli ki a szentírás a szeretet erényével kapcsolatban. Átfogó jellege, személyes hatása és szellemi irányulása miatt Szent Pál egyúttal a leghatékonyabb karizmának nevezi. Az egyház természetfeletti eredete mellett tanúskodnak a csodák, jóvendölések és más jelek, de sokkal inkább a szeretet kitartó gyakorlása (Jn 13,35; 1 Kor 13). Az egyház közösségének és minden hívőnek ez a nagy feladata. Nélküle minden erény hideg csengés marad. A szeretetről már sok szépet írtak, kimagasló példáit is fel tudja mutatni a történelem. Döntő jelentősége azonban csak annak van, ha minden kor lefordítja a maga nyelvére Keresztelő János felhívását: „Akinék két köntöse van, ossza meg azzal, akinék egy sincs, és akinék ennivalója van, tegyen hasonlóképpen” (Lk 3,11). Itt „megosztásról” van szó, nem megszegyenítő alamizsnáról. A szeretet az élet javainak megosztását követeli. Aki megtalálta az igazságot, segítsen keresni annak, aki bizonytalanul tapogató. Aki eljutott a lélek békéjére, legyen támasza annak, akit kétségek űznek. Akinék könnyebb a sorsa, segítsen az élet igáját húzni olyanoknak, akik nyögnek a kereszt alatt. Akinék ölébe hullott a műveltség, jólét, hatalom, teremtsen lehetőséget a felemelkedésre

olyanoknak is, akik mindezt csak a tündérmesék távolából szemlélik.

A szeretet nem engedi, hogy irigykedve nézzük azokat, akiket az élet előnyökhöz juttatott, de azt sem engedi, hogy a kiváltságosak keményszívűen elnézzenek embertársaik felett. Sokat emlegetjük azt a tételt, hogy Isten ad erőt és vigasztalást a keresztt hordozásához, de ez csak olyan értelemben igaz, hogy ezt a vigasztalást, erőt és segítséget először rajtunk keresztül akarja adni. Ezért tette kötelezővé a szeretetet. Ezen a téren senki nem zárkozhat be függetlensége elefántcsontvárába.

A szeretet valami szent nyugtalanságot olt az emberbe, hogy ne térjen napirendre embertársai helyzete fölött. Aki ezt bármilyen címen elhallgattatja, a szeretetet fojtja el. Krisztus a tekintéllyel járó önelégültséget és a kiváltságok bálványozását akarta egyházában megbélyegezni, amikor példáját mindörökre emlékezetünkbe véste: Én az Úr és Mester, úgy voltam köztetek, mint a szolga, ti is hasonló lelkülettel járjatok egymás között.

AZ ISTENI HATALOM ÉRVÉNYESÜLÉSE

A „mindenható Isten” elnevezés állandóan visszatér az egyház vallási szövegeiben. Úgy érezzük, a mindenhatósággal Isten legsajátosabb tulajdonságát érintjük. Imáink legtöbbször a „mindenható Atyához” szólnak. Mindenhatósága azt jelenti, hogy hatalmánál fogva megtehet mindent, amit akar. Az emberi és isteni hatalom között a különbség akkor nyilvánvaló, ha ezt a meghatározást közelebbről értelmezzük. Az embernek hatalma érvényesítéséhez szüksége van eszközre és befogadó alanyra. Ahogy tökéletesednek eszközeink, úgy növekszik hatalmunk a természet felett, annál jobban szolgálatunkba tudjuk hajtani. De az anyag képessége előre korlátokat szab a hatalom érvényesítésének. Csak azt hozhatjuk ki a természetből, ami már valamilyen módon benne van.

Istennél a hatalom nem elnyert képesség, hanem magától való örök létének kifejezése. Önjelétől bírja létét, szükségszerűen létezik, azért benne minden képesség végtelen. Hatalma kiterjed arra is, hogy valaminek létet adjon és a létezőt megsemmisítse. Mindenhatósága számunkra elsősorban a teremtésben válik szemléletessé, már amennyiben a semmi és a valami közötti különbséget egyáltalán el tudjuk gondolni. A teremtés nem alkotás, tehát Istennek nem volt szüksége sem eszközre, sem befogadó alanyra. Maga gondolta ki a teremtményt és egyszerűen létet adott neki. Nem kellett valamiből megalkotnia és eszméit sem kölcsönözte valamilyen rajta kívül álló értékrendből.

Mint a lét ura, föltétlenül szabadon rendelkezik mindennel és sen-

kinék nem tartozik felelősséggel. Hatalmát mégsem gyakorolhatja vak szeszély szerint. Nála is van törvény és szabály, csak hogy ő saját magának a törvénye. Bölcsessége és szentsége a végső mértéke cselekedeteinek. Sőt mivel nála nincs kibontakozás, örök léte azonos örök tettel: aki őt szemléli, csak úgy láthatja, mint a végtelen gazdag élet teljes megnyilatkozását. Teremtő terve azonban időben, egy másutániságban valósul meg, azért beszélünk Isten „tetteiről”. Aki a lét teljességével rendelkezik, annak nincsenek kifelé irányuló vágyai, elérendő céljai. Senki előtt nem akar feltűnni, nem akarja magát igazolni; amit tesz, az csak benső kiegyensúlyozottságának, boldogságának vetülete lehet. Szabadsága egyszeri és utánóztatatlan. Külső kötöttség nélkül, akaratának megfelelően érvényesítheti önmagát, elgondolását, terveit. Semmit nem kell visszavonnia, senkihez nem kell hozzámérni céljait, senki tanácsát nem kell kérnie. Ennek ellenére számunkra a teremtett világ nem kelti a föltétlen összhang benyomását, azt sem látjuk, hogy a dolgok zavartalanul haladnának a kibontakozás felé. A fizikai és erkölcsi rossz kiváló értékeket gátol vagy tesz tönkre. A hívő ember tehát jogosan teszi fel a kérdést, hol van Isten mindenhatósága és hogyan működik? Előbb azonban maradjunk Isten lényének és hatalmának összefüggésénél.

Nála a hatalom nem válhat kísértéssé. Az ember esetében megkérdézhetjük, hogy kaphat-e nagyobb hatalmat, mint amennyit lélektanilag feldolgozhat. Az egyes személyek lehetőségei különbözők. Nem mindenki törekszik arra, hogy rendelkezési joga legyen embertársai fölött, de valahol mindenki szeretné megmutatni erejét. Akar egy kis zugot, munkaterületet, ami az övé, mint személyé. Hatalom lehet a tudás, ügyesség, lelkesítő erő, vonzalom, sőt a szeretet is. Csak a megnyilatkozás módja más, de mindegyik révén bevonunk másokat érdekkörünkbe. A szentírás találóan mutat rá, hogy az emberben az istenképiség elsősorban a föld feletti uralomban, az alkotásban, az élet tudatos kibontakoztatásában mutatkozik (1 Móz 1,28). Vágyaink azonban nagyobbak lehetnek, mint képességeink, az önzés elterelheti figyelmünket a tárgyi normáról, ezért a hatalom kísértéssé válhat. Megpróbálhatunk olyat, ami felülmúlja erőnket, vagy ami erkölcsileg tilos.

Emberek között megjelenhet a démoni hatalom, amit csak ártá-

lomra és pusztításra használnak. Hiányzik belőle a szeretet, jóakarat és igazságosság. Gyakorlása mögött megtalálható az önimádás, sértődöttség, a bosszú vagy kapzsiság. Isten hatalmát a kinyilatkoztatás atyai hatalomnak mondja: életet táplál, felemel, türelmes, bátorít. Ő az igazságosságot önmagából kiindulva gyakorolja. Önmagának tartozik vele, hogy tiszteletben tartsa teremtményei személyes méltóságát és olyan célhoz segítse őket, ami megfelel a méltóságnak. A misztérium-jelleget azonban akárhányszor megérezzük Isten atyai hatalmán. Legalább is akkor, amikor nem akadályozza meg a természet erőinek tobzódását vagy a földi hatalom elfajulását.

* * *

Isten mindenhatósága nem valamilyen cél megvalósítását szolgáló képesség. Hatalma azonos világfeletti lényegével. Örök érték marad akkor is, ha nincs teremtmény, aki értékeli. Nem azért teremt, hogy hatalmát kipróbálja vagy megmutassa. Végtelenségéhez nem adhat semmit, azért nem akar maga fölé emelkedni. A teremtmények hódolata, engedelmissége, imádása nem emeli önértetét. Az ember a tárgyi függés elismerése alapján köteles őt imádni, a Teremtőt teljes hódolat illeti. Isten meg is követeli ezt, de a tárgyi rend alapján, nem tekintélyének hangsúlyozására. Nincs szüksége engedelmisségünkre, mégis értékeli. A teremtményt magáénak vallja és személyiségénél fogva visszhangot kelt benne a teremtetett személyek közeledése. Főleg azért, mert mindegyikben saját képét szemléli. A közeledésre melegséggel válaszol, én-te közösséget hoz létre, de egyikkel nem kell kárpótolnia magát azért, amit a másik megtagadott tőle. Minden tőle függ, a személyes szeretetnek mégis önálló teret enged. Alkalmat ad az áldozatra, kezdeményezésre. Ebben a kapcsolatban mindig a teremtmény tökéletesedik.

A hívőt megnyugtatja a tudat, hogy Isten nem szédülhet meg hatalmától. Nem kísértheti arra, hogy elvegye a teremtmény szabadságát, vagy megsemmisítse mint ellenséget. A teremtmény semmi olyat nem tehet, amit Isten előre nem látott, és ne illesztett volna be elgondolásába. Ezért semmi oka nincs tervének megváltoztatására. Mindenhatósága abban nyilvánul, hogy az ellentétes színekből is har-

móniát hoz létre. A bűnt, mint lázadást, a teremtmény magától nem teheti jóvá, de a bűn helyt ad két isteni sajátság megnyilatkozásának: a megbocsátásnak vagy a számonkérő igazságosságnak.

A teremtés harmóniáját nem zavarja meg a kárhozottak állapota sem. Nem elég létüket csak abból a szempontból nézni, hogy hirdetik Isten erejét, szentségét, amit büntetlenül nem lehet támadni. Isten nem bosszúálló, ő az atya teljes és jóakaró szeretetével nézi teremtményeit, még a kárhozottakat is. Csakhogy ők szabadakaratú döntéssel elfordultak ettől a szeretettől, azért elvesztették létük célját. Állapotukkal inkább azt hirdetik, hogy Isten tiszteli a teremtmény szabadságát, nem félti senkitől hatalmát, de szentsége föltétlen elismerést és tiszteletet követel.

Isten előrelátása és mindenhatósága teszi lehetővé, hogy hűséges maradjon ígéreteinek teljesítésében. Miután Jézus Krisztusban kimondta végleges szándékát, hogy az emberiség üdvrendjét atyai irgalommal irányítja, lehetséges számunkra a lelki béke és bizalom. A félelem ugyan jogos, de ez nem rettegés. Félelem attól, hogy viszszaélünk a szeretettel, hogy méltatlanná tesszük magunkat a hivatásra. Saját állhatatlanságunktól, gyengeségünkötől félünk. Aki így fél, felméri teremtményi helyzetét és arra támaszkodik, aki kegyelmével meg tudja erősíteni.

A hatalom és tekintély összefügg egymással. A maga módján hatalmat jelent a politikai, gazdasági, tudományos, társadalmi és erkölcsi tekintély, hiszen irányít, vonz, mértéket állít, eszközöket és szempontokat nyújt. A tekintélyből erő árad és ez az erő a hatalom alapja. Annál jobban számíthat elismerésre, minél inkább azonosul a tárgyi renddel, azaz minél jogosabb és önzetlenebb. Az ember veleszületett igazságérzete tiltakozik az ellen, hogy személyi méltóságát hamis értékeknek rendelve alá. Azonban bennünk van a tévedés lehetősége, sőt az ellentmondásra és a bűnre vivő hajlam, ezért a közjót munkáló tekintélynek kényszerítő hatalomra is szüksége van. Amennyiben Isten a teremtő, tekintélye is egyetemes. A kinyilatkoztatás szövegei úgy állítják elénk, mint aki vonz, bátorít, rábeszél, de egyben a büntetést is emlegeti. Az örökélet távlatában jutalmaz és büntet. Tekintélyének egyedülálló sajátsága az, hogy ő maga a jutalom vagy büntetés. Nála mint a lét teljességénél a teremtmény meg-

találja végtelenbe nyúló szellemi igényeinek kielégítését, viszont a tőle való elfordulás az örökkévalóságban a lét értelmének teljes elvesztése. Isten tekintélyét a kinyilatkoztatáson kívül a lelkiismeret szava és a földi élet mulandósága juttatja eszünkbe. Ha létezik szellemi világrend, akkor a felelősség elől a halál után sem térhetünk ki.

Minél jobban megismeri valaki ezt a tekintélyt, annál inkább meghódol előtte. A hitben való megismerés imádásra indít. Az imádás annak szól, akitől elismerjük létbeli függésünket. A teljes imádás a színjátásban valósul meg, mert ott éli át a teremtmény a végtelen távolságot és teremtője végtelen nagyságát. Ott azonban az imádás már teljes lélektani hozzáidomulás a megismert valósághoz, azért nem érdemszerző. Itt ellenben még személyes döntéssel kell a hódolatot magunkra kényszerítenünk. Le ke'l győznünk a hit homályát és a bennünk levő ellentmondást. Ez az áldozat teszi az imádást értékessé.

A személyes teremtető Isten tekintélye az értékek végtelen sorát foglalja magában. A kinyilatkoztatásban és a kegyelmi hatásban úgy jelentkezik, mint tudás, erő, igazságosság, gyengédség, szépség, irgalom, szeretet. Tekintélye *nem nehezedik rá teremtményére*, hanem felemeli. Jézus Krisztus az atya képébe foglalta bele mindazt, amit Isten tekintélyéről el akart mondani. Az atya képe nem rideg: tükrözi a gondoskodást, jóakaratot, ösztönzést, megértést. Csak a hiányos istenfogalom lehet ijesztő. Amikor Jézus Krisztusban a valóságos Isten megtestesült, apostola azt mondhatta róla: Megjelent üdvözítő Istenünk jósága és emberszeretete (Tit 3,4). A kegyelmi megvilágosítás arra segít mindenkit, hogy Istent ilyennek ismerje meg. Aki nem hallott a kinyilatkoztatásról, azt is legalább olyan hitre vezeti, hogy elfogadja Isten létét és bizzék benne, mint cselekedeteinek jutalmazójában (Zsid 11,6). A tekintély atyai színezete a legjobb biztosíték arra, hogy nem válik idegenné és idejétmülttá az emberiség előtt.

Az emberben különben szertelensége és függetlenségi vágya ellenére megtalálható a vonás, hogy szüksége van irányító tekintélyre. Nélküle szétszóródik, nem találja meg életének irányát és feladatait. A szentnek és a sérthetetlennek valamilyen mélyről jövő élménye mondatja vele, hogy bizonyos határoknál meg kell állnia. Talán ép-

pen a büntudatból magyarázható, hogy isteneit szigorúbbnak, kegyetlenebbnek rajzolta, mint ahogy maga az Isten megnyilatkozott.

* * *

Isten világfelettségéből következik, hogy *batalma rejtve marad* előttünk, bármennyire kinyilatkoztatja. Csak így adhat alkalmat az érdemszerző hitre. Hatalmát alapvetően a teremtésben és a természetben nyilvánította ki. Minden létező reá támaszkodik, mint létének végső magyarázatára. Az atomok benső erőitől a csillagrendszerek mozgásáig, a kristályok alakulásától az ember logikus gondolkodásáig minden törvény az ő elgondolása. Az anyagvilágban minden az emberre irányul; ezt a célratörést is az ő akarata indította el. A természet azonban mindezt saját adottságaként hordozza s az ember hajlandó megállni mellette anélkül, hogy végső magyarázatát keresné. Még saját lelkiismeretünk törvényét is akárhányszor úgy vesszük, mint megszokott sajátságot, a közös élet termékét s nem indulunk ki abból, hogy az egyetemes kötelező erő csak egy világfeletti akarat következménye lehet.

Ezért szükséges a kinyilatkoztatás. Isten szól, jeleket ad, felhívja magára a figyelmet. Nem azért, mert fél, hogy az ember véglegesen tudatlanra veszi, hanem azért, mert az embert magáénak vallja és maga felé irányítja, mint az élet végcélja felé. A szentírás első lapjai a teremő Istenről beszélnek, s ez a beosztás nem véletlen. Helyes istenfogalom csak a Teremő fogalma lehet. A mulandóval szemben ő az örök, az esetlegesséssel szemben ő a szükségszerű. Csak a Teremőről tudjuk elképzelni, hogy mindent kezében tart, minden neki engedelmeskedik, ő irányítja a világ folyását. Nem ember módjára, hanem úgy, ahogy csak a Teremő teheti meg: beleteremti a törvényt, a célratörést a természetbe. Ezért a hívő számára Isten jelen van a természetben. Ő a forrása szépségének, változatosságának, termékenységének. Tőle semmi nem független: ő áztatja meg a földet, ő ad termést, ő büntet szárazsággal és más csapással. A jelenségeknek van természetes okuk, de az okokat is Isten teremtette. Az ősi környezetben élő ember együtt él Istenével.

A technika embere számára a felismerés nehezebb. A technika

közvetlenül már az ember erejét tükrözi, csak bizonyos reflexió győz meg arról, hogy a tudomány csupán a természetben rejlő titkokat hozta felszínre. A Teremtő alkalmat adott az embernek, hogy folytassa művét, illetőleg a természet kialakításával kibontakoztassa képességeit. A haladás tehát csak mélyebbé, tisztultabbá teszi a hitet, de a Teremtő képét nem homályosítja el. Az embernek saját nagyságán túl meg kell látnia annak nagyságát, aki megalkotta számára ezt a magasztos játszóteret. A technika minden vívmánya ellenére a természet ellenségünk is marad. Amikor tehetetlenül állunk tombolása előtt, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy magasabb hatalom is intézkedhet, mint a mienk.

A hívő bizonyosságot kap Isten hatalmáról az *ima meghallgatásában*. Nem szükséges, hogy kimondott csodával válaszoljon. Öröktől fogva látta imánkat és a számtalan lehetőség között úgy irányította a természet útjait, hogy bekövetkezzék, amit kérünk. A nem hívő beszélhet véletlenről, de a hívőnek nem nehéz elfogadni, hogy a Teremtő a természetet is az üdvrend szolgálataért hozta létre. Az események összejátszásakor megérzi a kegyelem hatását, a szeretet melegét és erősödik benne a személyes kapcsolat Istennel. Isten éppen a kapcsolat ébrentartására akarja a kérő imát. Megadhatná adományaitérés nélkül is, annál inkább, mivel már az ima is kegyelmi ösztönzésére jön létre. De nem akar tárgyként kezelni bennünket, a személyes találkozásban telik öröme és mint teremtet is a tudatos bizalom dicsóíti meg. Ezért vannak dolgok, amelyeket imádságainkra válaszként tartogat. Az ajándék, a kedveskedés, egymás rejtett vágyainak kitalálása a személyek közötti kapcsolat elmélyítésének természetes útja. A vallásos élet jelenségeit csak élményből lehet megismerni. A apostol állítja, hogy a Szentlélek maga tesz tanúságot lelünkben istengyermeki kiváltságunkról (Róm 8,16). Legtöbbször azzal teszi, hogy felhívja figyelmünket az Atya gondoskodásának egyes mozzanataira. Könnyű belátni, hogy az a hatalom a legerősebb, amely a szeretet kötelékével tartja fogva a másik személyt. Ezt ajándéknak érzi az ember, nem tehernek. Meggyőződése, hogy teljes szabadsággal adta magát szolgálatába.

A hívő a természet jelenségeiben is felismeri Isten nagy tetteit. Minden érte van, minden őt viszi előbbre az örök cél felé. A csa-

pásokat is tudja Isten kezéből fogadni, mint már Jób kijelentette: Ha a jókat elfogadtuk, miért ne fogadnánk el a rosszakat is. Isten hatalma mindig atyai hatalom marad: nevel, nyesegeti önzésünket, megóv attól, hogy végleges otthont rendezzünk be a földön. Ezért halogatja néha kéréseink meghallgatását, ezért nem változtatja meg a természet ridegségét, ezért engedi, hogy dédelgetett terveink csődöt mondjanak. Hatalma akkor dicsőül meg, amikor a hívó ki tudja mondani: Ne az én akaratom legyen, hanem a tied.

A *csodák* különleges módon nyilvánítják Isten hatalmát. Neki nem kerül nagyobb erőfeszítésbe a csoda, mint a természet folyásának irányítása. A rendkívüli jelenség azonban jobban magára vonja a egy természetes gyógyulásban, mint ha csodával adná vissza az egészséget. A természetfeletti beavatkozásnál azonban jobban érezzük, figyelmet. A természet szerzője és fenntartója pl. éppúgy benne van hogy külön értünk cselekedett. Több a személyesség, a kizárólagosság, és ingyenesség. Ezért a csoda mindig különleges előkészítője és támasza volt a hitnek. Isten azonban saját bölcsességének mértéke szerint műveli. Krisztus elzárkózott, amikor ellenfelei „jelet” kértek tőle. Felszólította őket, hogy tanulmányozzák azokat a csodákat, amelyeket művelt; keressék azokban a kinyilatkoztatás bizonyítékát, de nincs joguk Istent saját ítélőszékük elé vonni. Krisztus állandósítani akarta egyházában a karizmatikus erőket, s valóban minden korban hivatkozhatunk csodálatos gyógyulásokra. Krisztus maga is a betegeken művelte legtöbb csodáját, mert itt irgalmas szeretete is kifejezésre jutott.

Azonban a csoda csak egyik módja Isten személyes közbelépésének. Az Atya hatalmát, szeretetét, mondanivalóját végleges formában Jézus Krisztus alakjában és viselkedésében tárta elénk. Ő pedig egyházában folytatja művét. Ez azt jelenti, hogy Isten a hatalmát is egyházán keresztül akarja nyilvánítani a történelemben. Ez a hatalom nem lehet más, mint amit Jézus Krisztus gyakorolt: a szeretet hatalma, amely felemeli és megszenteli a lelket. Isten adhat gyógyulást, de nagyobb érték az, ha a beteg ápolásába mi magunk belevisszük személyes gondoskodásunkat, fáradozásunkat, aggodalmas imádságunkat és a tudomány vívmányait. Isten csodálatosan megsohasíthatná kenyerünket, de a mi számunkra ez nem volna érdem-

szerző. Isten akkor dicsőül meg bennünk, ha latbavetjük erőnket, tudásunkat, önzetlenségünket egymás földi létének biztosítására. Ezért már Szent Pál hivatkozott arra, hogy a legértékesebb karizma a tevékeny szeretet (1 Kor 13). Ahol ezt gyakorolják, ott Isten akarata valósul, országa terjed. Az emberiséget nem szabad úgy néznünk, mint egy független birodalmat, amit Isten meg akar hódítani. Ő mint teremtmény benne működik tudatos cselekedeteinkben. Akaratának hordozójává teszi a hitvesi szerelmet, az anyai ösztönt, a barátok jóindulatát, a férfi munkakedvét, a nő gyengédségét. A szeretet nagy tettei az egész emberiségben jelentkeznek, hiszen minden ember a kegyelem hatása alatt áll. Krisztus azonban a kereszténységet hivatásszerűen kötelezte a szeretet gyakorlására. Megvan hozzá a hatalma, hogy ezt a lángot állandóan élessze és ne engedje kialudni.

* * *

Isten *batalmának felismerése* hozzátartozik a keresztény élethez. Szent Pál imádkozik hiveiért, hogy felismerjék „milyen mérhetetlen nagy az ő hatalma fölöttünk, akik hívökké lettünk”. Jelzi a hatalom megvalósulásának irányát is: „Nagyszerű erejének hatását Krisztuson mutatta meg, amikor halottaiból feltámasztotta s a mennyben jobbjára ültette, minden fejedelemség, hatalom, erő és uralom s minden néven nevezendő méltóság fölé, nemcsak ezen a világon, hanem az eljövendőben is” (Ef 1,19–21). Isten hatalma tehát végső célként a Krisztusban megjelent *üdvrend megvalósulását szolgálja*. A Megváltó saját emberi alakjában összefoglalta az üdvösség rendjét: az érdemszerző élet lezárul a halállal, de következik a test feltámadása és az örökélet. Ami Krisztusban végbement, az vár mindazokra, akik a kegyelem révén titokzatos testének tagjai lesznek. A végső állapot a teljes harmónia: Isten lesz minden mindenben (1 Kor 15,28). Elgondolásában nem maradnak rések, nem lesznek betöltetlen helyek.

A végső állapot azonban a földi történet dialektikáján keresztül valósul meg. A fény mellett meghúzódik az árnyék, az erényt elhomályosítja a bűn. De fordítva is igaz: az árnyék kiemeli a fényt, s a bűn háttérben tündöklük igazán az erény. A bűn többnyire azt a benyomást kelti, hogy Isten gyenge és hallgat, vagy hogy az ember

meghiúsíthatja céljait. A teremtmény azonban akkor is teremtmény marad, ha szembefordul Isten akaratával, és szándéka ellenére az ő ügyét viszi előre. Biztos, hogy a bűn nem tartozik hozzá a teremtés gazdagságához, de a teremtmény szabadságának folyománya és Isten vállalta ennek a szabadságnak teljes rizikóját. Ilyen engedményhez mindenhatóság kellett, nem nagyvonalúság. A nagyvonalúság szemet huny egyes nemtetsző részletek felett. Isten előtt nincs elhanyagolható mennyiség, ő végtelenül szent, nem elégedhet meg félmegoldásokkal. A bűnt nem úgy kezeli, hogy no, azért még maradt valami jó is a világban.

Ha Isten terveinek megvalósulását keressük, ne csak a bűn okozta kárt lássuk, hanem azt a sok őszinte erőfeszítést, amivel az emberek nevelni akarják magukat és egymást, azt a sok magabizottságot, amivel fájlalják félrelépéseiket és azt az igyekezetet, amivel az okozott kárt szeretnék jóvátenni. Ezek a nemes indíttatások talán nem olyan feltűnők, mint maga a bűn, de nem kevesebb a jelentőségük az életben. A megváltás gyümölcse az, hogy lehetséges a győzelem a bűn fölött. Az Isten iránti szeretet és a kegyelem megerősítheti az akaratot a kísértések legyőzésére. Isten ereje nyilvánul meg a hit elfogadásában, a jószándék felkeltésében, a bűnös megigazulásában és a helyes úton való kitartásban.

Krisztus ilyen kijelentéseket tett: Nem elveszíteni jött a bűnösöket, hanem megmenteni (Lk 9,56), az a szándéka, hogy életet adjon övéinek (Jn 10,10). A természetfeletti világrendbe akarja öltöztetni az embert, ami rajta véglegesen megnyilvánult feltámadásában. Intézkedéseit törékeny emberi természetünkhöz méri. Tudja, hogy nehezen határozzuk el magunkat és még nehezebben követjük elhatározásunkat. Hatalma úgy jelentkezik, mint türelem, megbocsátás, sürgetés és számonkérés. Biztos benne, hogy egyházán a pokol erői sem diadalmaskodnak, és senki sem ragadhatja ki kezéből azokat, akiket az Atya neki adott (Jn 10,29). Ezért a megtorlást fenntarthatja a túlvilágra vagy a végítéletre.

Emberileg nézve Krisztus megjelenése az isteni hatalom kiüresítése volt, különösen azzá lett a kereszt látványa. Mégis felfeszítésével kapcsolatban merre kimondani, hogy mindent magához vonz (Jn 12,32). Mi ennek a titka? A hatalom gyakorlása akkor sikeres, ha az

alattvalók bíznak benne, mert meggyőződtek a jóindulatról. A hatalomnak szolgálattá kell válnia, hogy az emberek önként alá vessék magukat. Istennek világfelettségében erre nem lett volna módja, azért jelent meg Jézus Krisztus alakjában. A megtestesülés bizonyos mértékben a hatalomról való lemondás volt, de csak azért, hogy Isten közelebbről az emberek szívébe férkőzzék. Krisztus nyilvános működése állandó szolgálat, kereszthalála pedig az emberiség üdvéért hozott áldozat. Krisztus az Isten országát nem úgy alapozta meg, hogy hatalmát kiterjesztette az emberekre, hanem úgy, hogy „megváltott bűneinktől, megtisztított és jócselekedetekben buzgólkodó népévé tett” (Tit 2,14). Hatalmát újjáteremtésre, valódi életközlésre használja.

A pesszimista ember hajlandó a bűn túltengéséről beszélni. Az élet valóban nem mindig nyújt vigasztaló látványt. A képmutatás, igazságtalanság, könnyelműség, kapzsiság, érzékiség, gyűlölködés lépten-nyomon megtalálható. Ezzel szemben az erény szerényen meghúzódik, Isten országának terjesztésében mintha fáradtak volnánk. A jó példa látszólag sokkal kevésbé vonz, mint ahogy a rossz rombol. De ne feledjük, hogy a látszat körülbelül mindig ilyen volt és a jó mégsem veszett ki az emberiségből. Krisztus műve is fennáll és képviseli az eszményt: nem csupán elméletileg, hanem tagjainak őszinte igyekezetével. Isten hatalma különösképpen megnyilatkozik azokban, akik erkölcsi tévelygés után bevallják, hogy életük zsákutcába futott és csak a megbocsátó irgalomban bizakodhatnak.

Isten a természetfeletti erőket úgy irányítja, hogy amellet a természet megmarad természetnek, esetleg minden érdességével és vadságával. A jó és rossz küzdelmének ez a háttere. Az ember szabadsága, vállalkozó kedve, ellentmondást kereső természete kifuthatja magát. Az emberi történés hozhat erkölcsi magaslatokat, mutathatja a dekadencia hullámvölgyeit, a hatalom mindig azé lesz, aki az ítéleten az utolsó szót kimondja. Isten nem a földi életet akarja állandósítani, nem földi intézményekben tükrözteti hatalmát, hanem a megdicsőültek seregében. Ezért az egyházat is, mint földi intézményt szolgálatra rendelte: tanúságtételre, az evangélium hirdetésére, a kegyelem eszközeinek hordozására és az erkölcsi élet szorgalmazására. Soha nem fogja az egyházat mások rovására megdicsőíteni,

hiszen az egyházra csak Krisztus keresztségének dicsősége várhat. Akkor dicsőül meg, ha áldozatából hit és élet fakad.

Az ítéletig érvényes az apostol megállapítása: az erő a gyöngeségekben lesz teljessé (2 Kor 12,9). „Úgy tetszett Istennek, hogy oktalanoknak látszó igehirdetéssel üdvözítse a hívőket (1 Kor 1,21). Evangéliumát, szentségeit, áldozatának megújítását gyarló emberekre bízta s vigasztalásul csak annyit ígért, hogy küldetésük betöltéséhez a kegyelem segíti őket. Szent Pál az ősegyház szervezése közben úgy látja, hogy ami a világ szemében gyöngye, Isten azt választotta ki, hogy megszégyenítse az erőseket (1 Kor 1,27). Kettős figyelmeztetés van ebben: egyik az, hogy a megváltás és az üdvösség emberi erővel nem érhető el, csak Isten adománya lehet, tehát senki ne bízza el magát. A másik pedig az, hogy Istennek az üdvösség vonalán gondja van olyanokra is, akik földi viszonylatban nem remélhetnek érvényesülést. Az ítélet Isten hatalmát főleg abból a szempontból fogja bemutatni, hogyan valósította meg az emberek millióiban a lehető legkülönbözőbb körülmények között az elsőszületettnek, Krisztusnak a képét. Működését csak az fogja fel, aki már most ezt várja tőle.

ISTEN ÜDVÖZÍTŐ AKARATÁNAK TÖRTÉNETI MEGVALÓSULÁSA

A egyetemes üdvözítő akarat kinyilatkoztatott tétel: „Isten akarja, hogy minden ember üdvözljön és az igazság ismeretére jusson. Hiszen egy az Isten és egy a közvetítő Isten és ember közt: az ember Krisztus Jézus, aki váltságul adta magát mindenkiért” (1 Tim 2,5).

Szent Pál apostol ezzel az igazsággal okolja meg az egyház kötelességét, hogy mindenkit belefoglaljon imáiba. Az üdvözítő akarat valóságos, amennyiben megadja minden embernek a szükséges kegyelmi segítséget, de egyúttal feltételes is, olyan értelemben, hogy figyelembe veszi az ember szabadakaratú döntését, amellyel a kegyelmet felhasználja vagy visszautasítja. Az üdvrend Jézus Krisztusra épült, minden kegyelem az ő megváltói tevékenységének gyümölcse. Isten azonban elővételezte kegyelmét azok számára is, akik előtte éltek.

Krisztus egyházat alapított megváltói tevékenységének állandósítására s azóta hangoztatjuk, hogy az egyház az üdvösség hivatalos eszköze. Felmerül tehát a kérdés, hogyan vonatkozik Isten üdvözítő akarata az egyházon kívül állókra. Az egyházon kívül kapott kegyelem kivételes és alkalmi ajándék csupán? Az egyetemes üdvözítő akaratból következik, hogy az egyházon kívül állók nem állnak az üdvrenden kívül. Azt szoktuk mondani, hogy Isten országa túlterjed a szervezett egyházon. Krisztus megváltója azoknak is, akikhez nem jutott el evangéliuma. Az egyházat úgy tekinthetjük, mint a különleges üdvrend helyét, az emberiséget pedig, mint az általános üdvrend hordozóját. A kettős üdvrend kapcsolatáról a régebbi teológiá-

ban nem sok szó esett. A középkorban úgy gondolták, hogy az európai kereszténység lényegében felöleli az emberiséget, kívül csak elszórt törzsek élnek, ezek számára – amennyiben jóhiszeműek –, Isten megnyitja az üdvözülés rendkívüli útját, a vágykeresztséget.

A mohamedánokat úgy tekintették, mint akik visszautasították az evangéliumot, tehát általában nem menthetők jóhiszeműséggel. A nagy felfedezések azonban megmutatták, hogy Európa csak kis része a földkerekségnek és a kereszténység kisebbsége az emberiségnek. Az evangéliumi kovász még nem hatotta át olyan mértékben a népeket, hogy kijelenthetnénk: Isten igéjét elégséges módon felajánlották mindenkinek, tehát aki nem keresztény, az visszautasította a hitet. Ha Isten mindenkié, eleve feltételezhetjük, hogy a gondviselés juttathatott valamilyen szerepet azoknak is, akik nem ismerték meg a ki nyilatkoztatást. Annál inkább, mivel őszinte vallási törekvéssel ott is találkozunk.

Amikor az egyház a zsinattal kapcsolatban meghirdette a kitárlást a világ felé és a párbeszéd felvételét, az általános felebaráti szeretet kérdésein túl szükségessé vált a nemkeresztény vallások teológiai értékelése is. A felvetett problémákat először *Karl Rahner* (Schriften zur Theologie, V. 136. kk.) és *J. Feiner* (Gott in Welt, Herder, II. 317. kk.) összegezték.

* * *

Ha Krisztus elvégezte a megváltás művét és mindenki az ő kegyelméből üdvözül, mire való az egyház? Nem lehet feladata Krisztus művének kiegészítése, hiszen istenemberi mivolta miatt cselekedeteinek értéke végtelen. Azt sem mondhatjuk minden megkülönböztetés nélkül, hogy Krisztus megszerezte a megváltás kegyelmeit és az egyházra bízta a szétoztást, hiszen amint láttuk, Isten az egyházon kívül is osztogatja kegyelmeit. Az egyház nem sajátíthatja ki magának a lelkek „mentője” címet sem, mivel az egyetemes üdvözítő akarat mindenütt hatékony, ott is, ahol nem tudnak a szervezett egyházzól.

Feleletet csak Krisztus misztériumából adhatunk. Ő maga azért jött, hogy „megtegye az Atya akaratát” (Zsid 10,9), s a feladathoz

hűen ebben foglalja össze működésének eredményét: „Megdicsőítetek a földön” (Jn 17,4).

Isten természetfeletti országa tehát úgy valósul, hogy emberek tudatosan elismerik Isten tekintélyét, meghódolnak előtte, benne látják életük végcélját. Krisztus kereszthalála nem oka az egyetemes üdvözítő akaratnak, hanem következménye. Isten nem akkor teremtette a kegyelmet, amikor a megváltás műve végbement. Már maga az kegyelem volt, hogy a Megváltó eljött, Krisztus csak tettekben kinyilatkoztatta és történelmileg megjelenítette Isten üdvözítő akaratát. De kinyilatkoztatásról csak akkor beszélhetünk teljes értelemben, ha vannak emberek, akik felismerik, elfogadják, hitelt adnak neki. Ha Isten tesz valamit, gondoskodik eredményről is. Az egyház olyan emberek közössége, akik a kegyelem hatása alatt elfogadták a krisztusi kinyilatkoztatást és Istenre úgy tekintenek, mint az üdvösség szerzőjére.

Az egyház feladata tehát nem egyszerűen a megváltás kegyelmeinek közvetítése. *Feleletet kell adni Isten irgalmas szeretetére*, amely Krisztusban nyilvánvaló lett. Az apostol így fogalmazza meg ezt a feladatot: „Eleve arra rendelt minket, hogy – akaratának tetszése szerint – Jézus Krisztus által fogadott fiai legyünk és magasztaljuk fölséges kegyelmét” (Ef 1,5). Ennek a hálának és dicsőítésnek történetileg láthatóvá kell válnia az egyházban és az egyház által. Az ilyen közösséghez való tartozás tudatos hitet követel. A hit adja azt a többlettudást, amely képessé tesz, hogy a Krisztusban megjelent üdvrend mellett tanúskodjunk. Az egyházba való meghívás össze van kötve a tanúskodással; a tagok egyéni üdvössége is függ tőle. A tanúságtétel módja elsősorban az evangélium szerinti élet. Ha ezt elhanyagolják, üdvösségük veszélybe kerül. A tanúskodás akkor is megmaradna, ha minden ember belépne az egyházba, hiszen imádással, engedelmességgel, a törvények megtartásával megy végbe, tehát önérték. Befelé is van értelme, nem csupán a kívülállók felé. A világ végéig megmarad a kötelesség, hogy „hirdessük Isten nagy tetteit” (Pét 2,9), amelyekkel igazolta előttünk az örök életre szóló meghívást.

Az egyház tehát külön feladatot kapott az üdvrendben. Nem cseng vissza ebben a gondolatban az ószövetségi felfogás, hogy létezik egy

választott nép, a többiek pedig „homályban és a halál árnyékában” keresik az utat? Igaz, hogy az egyház egyetemes, minden népből és nyelvből tevődik össze, de mégis használjuk a meghívás és kiválasztás kifejezéseket. Ma az emberiség egysége természetes sikon egyre inkább szembetűnő, ezért még a természetfeletti partikularizmusban is hajlandók vagyunk idegen ízt érezni. A kérdés élet elveszi az a megfontolás, hogy a keresztény hivatás feladatra, tanúságtételre szól és egyáltalán nem veszi le vállunkról az üdvösség gondját. Ismerve gyengeségünket, a kegyelem ellenére is „félelemmel és rettegéssel kell azt munkálnunk” (Fil 2,12). A kívülállókat pedig a mondottak alapján semmiképpen sem tekinthetjük úgy, mint akikről Isten megfélemedezett.

Már az ószövetségben felötlik a gondolat, hogy a választott nép szétszórtságában az egy Isten mellett tanúskodik. Igazi küldetése azonban nem volt a többi néphez. Kiválasztásukkal Isten inkább azt akarta megmutatni, hogy kegyelmi javaival szabadon rendelkezik. Az egyház nem egyszerű folytatója az ószövetségi gondolatnak, hiszen új történeti eseményből született, Krisztus egyetemes megváltói tevékenységéből. Jézus Krisztus az üdvösség rendjében az egész emberiséget képviselte s egyházában ezt a szerepét akarta állandósítani. Ő az egész emberiség helyett mutatja be engesztelő áldozatát és mint egyetemes közvetítő járult az Atya elé. Mennybemenetele után is az egyház feje maradt, az egyház az ő titokzatos teste. Mint ilyen részesedik közbenjáró és helyettesítő szerepében, nem pedig valami újat hoz.

Az egyház tehát nemcsak hirdetője a kinyilatkoztatásnak, hanem Krisztust hordozza s tanúskodik amellet, hogy benne az üdvösség az egész emberiség számára megjelent és mindenkinek felajánlották. A felajánlás kegyelmi síkon valamilyen formában megtörténik azoknál is, akikhez az egyház szava nem jut el. Az egyház ezzel a tanúskodással megdicsőíti Krisztus üdvözítő művét, vagy mint az apostol mondja: magasztalja kegyelmét.

A középkori teológia inkább csak azt a tételt dolgozta ki, hogy az egyház befelé képviseli egyes tagjait Isten előtt. A misében pl. így imádkozunk: Ne tekintsd vétkeimet, hanem egyházad hitét. Szent Tamás a gyermekek keresztelésével kapcsolatban mondja, hogy a

kereszttséghez szükséges a hit, s a gyermekek nem személyes aktussal hisznek, hanem részesednek az egyház hitében (III. q. 69. a. 6. ad 3). A szentek egységének tanában mindig nyilvánvaló volt, hogy egymás terhét viselhetjük, egymásért közbenjárhatunk, sőt a liturgiában annak is nyoma maradt, hogy az egyház mindenkiért imádkozik. Könnyen feltételezhetjük, hogy ez a gondolat a jövőben még nagyobb teret kap. Hiszen az egyház Krisztus imaéletét folytatja azzal, ha nyilvánosan is könyörög az emberiség közös ügyeiért, szükségéiért, ellenségeiért, az evangélium vigasztalása nélkül meghalt emberek sokaságáért.

Ha az egyházat, mint Isten népét tekintjük, különös jellemzője az *egyetemesség*. Elengedhetetlen feltétel, hogy sok népből tevődjék össze, ne kösse magát egyes embercsoportokhoz. Csak így teheti történetileg láthatóvá Isten egyetemes üdvözítő akaratát. Az egyház egyetemessége nem merülhet ki abban, hogy benne minden ember megtalálhatja üdvösségét. A Krisztus által adott missziós parancson túl lényegéhez tartozik az igyekezet, hogy minden népet bevonjon az üdvrendbe, hiszen minden embert képvisel. Ha nem tenné, elárulná saját benső lényegét. Egyetemessége tehát nem fogható fel csupán sztatikusan, vagyis hogy mindenki számára alkalmas, hanem dinamikusan. Keresnie kell a testvéreket, akikhez nem jutott el Isten szava, Abban a tudatban kell tennie, hogy Krisztus a megtestesülésben minden embernek testvére lett.

Az elméleti hitvédelemnek és a missziós tevékenységnek nem az a feladata, hogy kimutassa a különbséget a keresztény és nemkeresztény népek között. Nem azt kell kifejezésre juttatni, hogy ahol nem működik az egyházi szervezet, ott nem lehetséges a kegyelmi találkozás Istennel.

Inkább arra kell felhívni a figyelmet, hogy ahol a kegyelmi erők működnek, az Isten szabad elhatározásának és Krisztus megváltói érdemének műve. Az igazi erkölcsi értékeknek örülni kell, bárhol találhatók, hiszen rajtuk keresztül könnyebben lehet Istenre irányítani a figyelmet. Az egyház köteles Krisztus szeretetét történelmileg lát-

hatóvá tenni az emberiségben. Nem elég erről a szeretetről beszélni, sem azt dicsőíteni, hanem az őszinte szolgálat önzetlenségével kell érzékelhetővé tenni.

Találóa írja *Urs von Balthasar*: Az egyház történeti küldetése nem csupán az, hogy az emberek megállapítsák, mint a vértanúk korában: Nézzétek, mennyire szeretik egymást. Inkább azt kellene ismételten megállapítaniok: Nézzétek, mennyire szeretnek minket (*Glaubhaft ist nur Liebe*).

Az egyház terjedése valójában nem ott kezdődik, ahol az emberek elfogadják a hitet és megkeresztelkednek. A benső döntő elhatározást megelőzi annak a szeretetnek a megtapasztalása, amivel a testvérek egymás javát akarják. Szent János apostol megörökítette levelében, hogy ők is ezt a szeretetet érezték meg Krisztushban és ez támasztotta alá hitüket (I. 4, 16). A kívülállók nem tudják, de a keresztényeknek tudniuk kell, hogy Isten szeretete mindent átölel és szeretetét főleg rajtuk keresztül akarja kinyilvánítani. Itt semmiféle statisztika nem hatalmaz fel arra, hogy jóleső megelégedettségben ringassuk magunkat. Ha az egyház kiterjeszti szeretetét azokra is, akikről nem reméli, hogy belépnek jogi kötelékébe, igazolja, hogy végső célja nem a földi intézményes egyház, hanem Isten eszkhatológikus országa, amely felé az egyház is útban van.

Az egyház az egyetemesség mellett a világban megtapasztalja *létének korlátait is*. A korlátok megmutatkoznak kifelé és befelé egyaránt. A tagok nem mutatják mindig azt a buzgóságot, hitbeli szilárdságot, amivel tartoznának természetfölötti hivatásuknak, s talán éppen ennek következtében a hit sem terjed azzal a lendülettel, amire a karizmatikus erők alapján számítanánk. A korlátokat mégsem foghatjuk föl csupán úgy, mint a történelmi helyzet adottságait. A gondviselésbe vetett hit feljogosít arra, hogy ebben is keressünk valamilyen isteni tervet.

Ő éppen mindenhatóságánál fogva megteheti és meg is teszi, hogy saját ügyének szolgálatába állítja mindazt, ami emberi szemmel tehernek és korlátnak tűnik. Az egyház azoknak a közössége, akik Isten kegyelméből megkapták a hitet és hivatásuk van a tanúskodásra. Amikor az egyház szembenáll a világgal, egész megjelenésével azt hirdeti, hogy a meghívás ingyenes. Isten szabadon rendelkezik ado-

mányaival; aki megkapta, legyen hálás érte, semmi oka az elbizakodásra vagy mások elmarasztalására. A szembenállás az egyháznak állandóan eszébe juttatja közvetítő szerepét. A kegyelmi rendben Isten előtt mindenkit képvisel, mindenkiért imádkozik, mindenki helyett engesztelnie kell. Az intézményes egyházzal szemben a történelem folyamán mindig az emberiség nagyobb része volt az, amely nem kapott különleges meghívást. Biztos, hogy Isten őket sem hagyta el, az egyházat azonban buzgóságra akarja sarkallni á'taluk. Szüntelenül megelevenedik az evangéliumi kép: az aratás nagy, a munkás kevés; kérjétek az aratás urát, hogy küldjön munkásokat.

Isten üdvözítő tervének megvalósulása az egyházon keresztül nyer emberi színezetet. Isten Jézus Krisztus által belépett történelmünkbe és jelenlétét érzékelhetővé akarta tenni. Ő a misztikus test feje, minden kegyelem belőle sugároz szét, akár tudnak róla az emberek, akár nem. A történelem folyamán az egyház képviseli az üdvösség kegyelmeit, mert a feje Krisztus. Hogy azonban a Krisztusban megjelent kegyelem valakit a földi egyház kötelékébe vezet-e, vagy csak az általános üdvrendben üdvözít, az a gondviselés titka. Isten nem változtatja meg a történelem természetes folyását. Helyet enged az emberi erőknél, a fokozatos kibontakozásnak; az ember az igazság keresésébe beleviheti összes erőit.

Az általános üdvrend nem teszi fölöslegessé az egyházat. Isten kegyelme ugyanis kizárólag Krisztus által jut el az emberiséghez. Ő viszont nem akart elszigetelten maradni, nem akart történelmi emlékké válni. Eleven valóságként akart hatni, azért alapított egyházat. Fősegi kegyelme az egyházon keresztül sugároz ki az emberiségre. Istenemberi méltóságához hozzátartozik, hogy az egyház állandóan tanúságot tegyen róla és szerepéről.

Hasonlatot vehetünk a szentségekről. Valaki pl. hittel és bűnbánattal megigazulttá válhat a keresztség felvétele előtt is, azért a szentség kiszolgáltatása nem fölösleges. Isten a szentséghez kötött kegyelmet adta neki, nem külön ajándékot. Továbbá a szentség felvétele valami többletet is nyújt: lelkébe égeti az istengyermekség eltörlhetetlen bélyegét. Aki tehát az általános üdvrendben kegyelmet kap, csak Krisztus misztikus testének, az egyháznak kegyelmét kaphatja. Ez elvezeti őt az üdvösségre, de ha alkalma van, be kell lépnie

az egyházba s ezzel megkapja a többletet: hivatást nyer Isten szeretetének és Krisztus megváltó ténykedésének dicsőítésére. Aki üdvözül, az egyház kegyelmével üdvözül, mégha nem is tud az egyházzól. Ilyen értelemben igaz a tétel, hogy az egyházon kívül nincs üdvösség.

A hit és a keresztség mindenkit arra rendel, hogy tanúja legyen a Krisztusra épült különleges üdvrendnek; azokat is, akik kívül állnak az egyház jogi közösségén. Nem tagadható, hogy ezt sokan megteszik, a különböző keresztény felekezetek tagjai közül, amikor komolyan veszik vallásukat. A keresztény egyházak végeredményben mind Krisztus mellett akarnak tanúskodni, a különbség inkább csak a tanúskodás módjában van. Nem egyenlő értéket tulajdonítanak egyes kinyilatkoztatott tételeknek, szentségeknek, áldozatnak.

Az egyház tagjainak megvan a lehetőségük, hogy a tévedhetetlen tanító hivatal vezetése alatt teljes és objektív mértékben részt vegyenek a tanúskodásban. Az egyéni megvalósítás természetesen itt is különböző fokú.

* * *

Ha Krisztus egy, a rajta nyugvó általános és különleges üdvrend nem futhat egymás mellett, valamiképpen egybe kell tartoznia. Isten az ószövetségben is csak egy népet hívott meg a szövetség hordozására, de ezzel nem akarta az egyéni üdvösséget kizárólag a választott néphez kötni. Az egyházban ugyan meghívást nyert minden nemzet, de valójában még nem jutott el hozzájuk az evangélium. Ha nem kaptak szerepet a különleges üdvrendben, abból még nem következik, hogy az általános üdvrendben nincs valami hivatásuk. Nem tekinthetjük őket úgy, mint lemaradt tömeget, amelyet a természetfeletti üdvösséghez vivő járművek nem vettek fel. Hivatást tölthetnek be akkor is, ha nem tudnak róla.

A kereszténységen kívüli vallásokat úgy szemlélhetjük, mint Isten egyetemes üdvözítő akaratának és a szétszórt kegyelemnek közösségi megvalósulását. Az ember általában nem képes kivonni magát a társadalmi hatások alól. Ha tehát bárhol is megvalósítja az egyéni üdvösséghez szükséges lelkiismereti döntéseket, azt mindig a hagyományos vallási keretben teszi. A vallási tanításban, formákban

és erkölcsi követelményekben lehet sok fonákság és fogyatkozás, de ha egy vallás az emberek nagy tömegénél az erkölcsi kibontakozás kerete, akkor nem vitathatunk el tőle valamilyen jogosultságot. Sőt könnyen elgondolhatjuk, hogy Isten a természetfeletti segítségét is az ilyen vallás elemein keresztül adja. Ez a helyzet mindaddig tart, amíg az evangéliumot elégséges formában fel nem ajánlották nekik.

A kereszténység tehát a nemkeresztény vallások emberét nem tekintheti egyszerűen hitetlennek, vallástalannak vagy olyanoknak, akiket nem érintett a kegyelem. Az ilyen vallások fogyatékosága abban áll, hogy kinyilatkoztatás híján nincs objektív mértékük. Az igaz és szent formák keverednek fonákságokkal, babonás elemekkel. Az egyházban is vannak emberi fogyatkozások és ferdeségek, de ezek mindig feismerhetők, mint ferdeségek és úgysí kezelhetők. A nemkeresztény vallásokban a visszasság akárhányszor mindvégig megmarad mint hagyomány, mint szentesített elem (sokistenhit, mágikus szertartások, többneűség stb.) Arra azonban megmarad a lehetőség, hogy a kegyelmet szabadon elfogadják vagy visszautasítsák.

Mi tehát *az egyházon kívüli üdvrend értelme?* A kérdés nem csupán elméleti, hiszen az emberiség nagyobb része ma is ott él. A választ abban kereshetjük, hogy az egyház élete sokoldalú párbeszéd. Az egyház személyek közössége, nem valami tárgyi komplexum. A kinyilatkoztatás néha személyenként szimbolizálja, mint misztikus Krisztust, mint jegyest vagy anyát. A személy más személyekkel kapcsolatban éli meg kilétét, csak ilyen viszonylatban bontakozik és tökéletesedik. Az egyháznak is szüksége van szembenálló közösségre, amellyel dialógust folytat. Vele szemben felmérheti szellemi értékeit, tisztázza a világnézeti kérdéseket és az erkölcsi állásfoglalást. Előbb-utóbb kitűnik, hogy a kívülállóknak is van mondanivalójuk az egyház számára.

A történelem folyamán az egyház inkább csak az elszakadt keresztény közösségekkel folytatott vitát és párbeszédet. Ekkor tisztázta a dogmák értelmét, így alakult ki jogrendje. A nemkeresztény vallások hagyományait legtöbbször globálisan elvetette, mint be nem építhető elemeket. Az ősegyház még átvette és mítosztalanította a hellenizmus nyelvét és kifejezésformáit, a középkori és újkori missziókban azonban az alkalmazkodási vita nem mindig végződött békés megegyezés-

sel. Az illetékesek nem tudták elképzelni, hogy a kereszténység más külsőben is megjelenhet, mint a görög-római hagyományokon épült európai kultúrában és civilizációban. Az egyház igazában most kezd a nemkeresztény vallások felé úgy fordulni, mint üdvrendi partner felé, akikben nem lehet elveszett tömeget látni, hanem megváltott és üdvösségre hívott embert.

A nemkeresztény emberiség állandóan felismerteti az egyházzal saját kegyelmi rendjét. Az összehasonlítás megmutatja, mit kapott Krisztustól és mit kell másokkal is közölnie. A felismerés befelé arra készíti, hogy egyre jobban átélje kegyelmi adottságait, kifelé pedig arra, hogy a Megváltó szeretetével forduljon mindenki felé.

Az emberiség tehát nem csupán az egyház működésének tere. Akkor lenne ilyen, ha az intézményes egyházon kívül semmiféle kegyelem nem működne. Így azonban üdvrendi társ is egyúttal. Létével, tapogatózásával, igazságkeresésével állandó felhívást intéz az egyházhoz, hogy küldetését önfeláldozással gyakorolja, munkája ne legyen mechanizmus, hanem személyi kapcsolat. Az igehirdetés módját, az istentisztelet formáit alkalmazza az idők követelményeihez és tisztelje azokat a vívmányokat, amelyeket ők mint igazi értékeket megvalósítottak. Igaz, hogy az egyetemes üdvrendet eléggé elhomályosítja a tévedés és a bűn, de ott sem minden istentelenség vagy babona.

A partnerrel való találkozásban az egyház mélyebben felismerheti a kinyilatkoztatást, Isten nagy tetteit és terveit. Ne csak a dogmafejlődésre gondoljunk, hanem az intézmények korszerűsítésére és az általános magatartás krisztusibbá tételére. A keresztes hadjáratok csődje megmutatta, hogy az evangéliumot nem lehet fegyverrel terjeszteni. A felvilágosodás hozzájárult sok idejétmúlt szokás és szertartás levetéséhez, a liberalizmus segített abban, hogy jobban értékeljük a vallási türelmet és a lelkiismereti szabadságot. A modern technika egybekapcsolta az egész emberiséget s ez kétségtelenül alkalmas szolgált az egyháznak is, hogy jobban hangoztassa minden ember természetfeletti testvériségét. A széleskörű laicizmus arra kényszerít, hogy az egyház a középkori uralkodói tekintély helyett az önzetlen krisztusi szolgálat alakjában közeledjék minden emberhez. Ilyen külső tényezők és igények alapján ismerjük fel az Istentől adott lehetőségeket Isten országának munkálására.

Isten nem úgy választotta eszköznek az egyházat, hogy csak intézményein keresztül működik. Szuverén szabadságát megtartotta a kegyelem szétosztásában, és az egyházon kívül álló emberiség ennek az isteni szabadságnak is jelképe. Az egyház nem bízhatja el magát, nem dicsekedhet hatalmával. Inkább azt kell néznie, hogy meghívást kapott a tanúságtételre és a kegyelem szétosztására. Nem saját dicsőségét munkálja, hanem Istenét. Csak így maradhat meg kizárólag vallási tényezőnek a történelemben.

Amikor keressük a gondviselés útjait az emberiség és az egyház történetében, vagy amikor elismerjük, hogy Isten mindenkit felhasznál örök céljainak megvalósítására, nem akarunk vallási közömbösség látszatába esni. Az igazság csak egy, azt keresni kell, de az ember nehezen ismeri fel a teljes igazságot. Akad olyan is, aki behunyja szemét előtte, mások megelégszenek féligazsággal.

Isten ezt az egészen emberi életet és viselkedést állította az üdvrend szolgálatába. Az egyház csak akkor lehet eredményes hirdetője a kinyilatkoztatásnak, ha figyelembe veszi az emberi adottságokat. Az apostolok magatartása elég bizonyíték amellet, hogy Krisztus nem mellékfoglalkozásként követelte tőlük az evangélium hirdetését, illetőleg a kinyilatkoztatás védelmét. A párbeszéd azonban nem vitatkozás. Az evangélium hirdetése nem merülhet ki abban, hogy mi birtokoljuk a teljes igazságot és mindenki más tévedésben van. A kinyilatkoztatásnak tartozunk vele, hogy meglássuk mindenütt a gondviselés intézkedéseit, mert az nekünk is, a kívülállóknak is vigasztalásra szolgál. A közös alapokon pedig könnyebb eljutni a teljes igazsághoz.

AZ ÉLET ÉS A VALLÁS SZINTÉZISE

Szent Pál apostol a természet és kegyelem végső szintézisét ebben a mondatban foglalja össze: „Isten tudunkra adta jóságos akaratának titkát, amellyel elhatározta, hogy az idők teljességével Krisztusban mint főben foglaljon össze mindent, ami a mennyben és a földön van” (Ef 1,10). Ez a teremtés tehát arra való, hogy az üdvrendet hordozza, Isten örök tervében mindennek megvan a helye. Az idők teljessége elérkezett Krisztusban. Benne ugyanis az Atya kinyilvánította végső akaratát, hogy az ember számára megváltást készít, azaz felemeli irgalmas szeretetének és isteni életének közösségébe. A felemelés az egész embernek szól, ahogy természetes környezetében él. Az ember pedig az egész anyagvilág befejezése és haszonélvezője. Testével az anyaghoz kapcsolódik és szellemi képessége is onnan veszi ismeretének tárgyait. Ha az ember tagja az üdvrendnek, természetfeletti rendeltetésében osztozik a tapasztalati világ is. Azzal, hogy Krisztus a kegyelmi rendben az emberiség feje lett, feje lett az anyagvilágnak is. Ha figyelembe vesszük Isten örök tervét, azt kell mondanunk, hogy az egész mindenséget a természetfeletti cél figyelembe vételével alkotta meg. Alkalmassá tette arra, hogy hordozója legyen a kegyelmi szintézisnek, amelynek élén a megdicsőült Krisztus áll.

A végső állapot tehát nem kétséges. De Krisztus emberi természete a halálon és feltámadáson keresztül jutott el a megdicsőüléshez. Minden embernek ez az útja, sőt az anyagi természet is átmegy hasonló változáson. Az egyházban tehát a végső dolgokról szóló igehirdetés lényegesen több, mint a világ mulandóságának hangoztatása.

Krisztus megjelenésével elvben egész világunk megszentelődött, a feltámadás és megdicsőülés erői azonban természetfeletti mivoltuk miatt rejtve maradnak. Működnek, hatékonyak, de jelenlétük nem esik tapasztalatunk alá, csak a hitből szerzünk tudomást róluk. A végső szintézis tehát folyamatban van. Az egyháznak nemcsak az a feladata, hogy az egyes embereket bevonja a hit és a kegyelem áramába, hanem tudatosan munkálnia kell az egész természet megszentelését. Annak az elvnek kell érvényesülnie, hogy a természet a természetfelettinek a hordozója. Ha azonban egyes esetekben felteszszük a kérdést, hogy milyen formában kell a szintézist megalkotni, a felelet nem könnyű. A természet és természetfeletti végleges egybecsengése csak az „új ég és új föld” állapotában valósul meg. Ebben a világban bármennyire áthatja a kegyelem az életet, a természet mégis természet marad. Kézzelfogható példát nyújt erre az ember megigazulása. Valódi megszentelődést kaptunk, mint Krisztus titokzatos testének tagjai, mégis magunkban hordozzuk az ellentmondó ösztönösséget és a bűn lehetőségét. Mit mond tehát a vallás a természet és kegyelem egymásra utaltságáról, az egyház és a világ kapcsolatáról?

* * *

A kozmosz az újszövetségben jelenti az Istentől teremtetett világot, ami azonban az ember bűne miatt kiesett természetfeletti rendeltetéséből. Krisztus ebbe a világba jött, hogy Istennel kiengesztelje. A természetfeletti célra irányított világ már Isten országa. Ez az ország a világban van, de mi nem tudjuk a kettő közt a határt megvonni. A kegyelem rejtve marad, az ember alá van vetve a bűnnek és halálnak, és megváltottsága ellenére is csak reményben él. A megváltás kegyelmei az egyházon keresztül áradnak ki a világra. Isten örök terve valósul így mindaddig, amíg „teljessé lesz a választottak száma”. Az egyház csak a világban fejtheti ki tevékenységét, de a kettő közötti különbség megmarad. A kettősség akkor sem tűnnék el, ha minden ember belépne az egyházba. Amíg a földön élünk, szükség-szerűen adódnak földi célok, és szükségesek az elérésüket szolgáló

intézmények. A gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, technikai berendezkedés mind a jelen élet követelménye.

A világ alapvető jellegzetessége a teremtettség. A dolgok létükben függenek alkotójuktól és egy pillanatra sem függetleníthetik magukat. A természet a maga zárt körében mégis önállóságot kapott, saját törvényét és kibontakozását követi. Ezért megtevéssztheti az embert és úgy áll eléje, mintha független ösérték lenne.

Krisztus a két rendet szétválasztotta, illetőleg különállását meghagyta. Nem akart földi ügyekben bíraskodni, nem látott ellentétet a császár joga és Isten joga között. Hangoztatta azonban, hogy minden Istentől ered és neki tartozik számadással.

A középkorban a keresztény Európa zárt egységet alkotott, magától kínálkozott a gondolat, hogy a teológia világánál alakítsák ki a létező dolgok értékelését. Eszményük az ószövetségi teokrácia, ahol végeredményben minden közvetlenül a vallásnak van alávetve. Ami kivonja magát alóla, az félig-meddig a bűn áldozata. A külső természet célja a test táplálása, a test pedig legyen a lélek szolgája. A tudás arra való, hogy elmélyítse a hitet, a filozófia a teológia szolgája. A művészet közvetlen feladata Isten dicsőítése és az ember vallásos lelkiületének táplálása. Az állam célja ugyan a közrend biztosítása, a polgárok védelme és anyagi jólétének előmozdítása, de éppen olyan kötelessége az igaz vallás elismerése, támogatása és mindenféle tévtan megfékezése. Az állam mint állam is köteles az igaz vallást magáévá tenni. Így lett államvallás a katolicizmusból. A gondolat azonban nem új, hiszen a maga módján mindenütt megtalálható. Államvallással találkozunk Egyiptomban, Babilonban, Perzsiában, Rómában, a mohamedánizmusban.

Szent Tamás és a skolasztika ugyan a lét hierarchiájában beiktatja a természetes rendet. A világ mint teremtettség természet is Istenre irányul és önálló, bár relatív értékkel rendelkezik. Az elvi megállapítás következményeit azonban nem vonták le. A középkornak nem vehetjük zokon, hogy nem az újkor szellemiségével gondolkozott. Az emberiségnek és az egyháznak is át kell mennie a fejlődés fokozatain. Az állammal egybenőtt egyház többször nyúlt politikai eszközkhöz. A hitért folytatott szellemi küzdelem nem egyszer a fegyvert és az állam büntető hatalmát is igénybe vette. Mindez megérthető

a kor lelkeségéből, de nem nevezhetjük eszménynek. Az investitúra harc, az egyházi állam és a vele kapcsolatos kérdések sok bonyodalmat okoztak. Az egyházi vezetők érezték is a veszélyt, hogy túlságosan igénybe veszik őket a világi dolgok, ezért az elvilágiasodásnak a szerzetesi életesménnyel vetettek gátat.

A humanizmus, reneszánsz, felvilágosodás és liberalizmus megkezdte az intézmények kivonását a vallás befolyása alól. Sokan azt hitték, hogy ezzel az egyház lába alól kicsúszik a talaj, ezért egyrészt érthető nosztalgiával tekintettek a középkor régi dicsőségére, másrészt bizalmatlanul kezelték a feltörekvő új eszméket: a laikus népképviselői államot, a teljes lelkiismereti szabadságot, az egyház és állam elválasztását és a filozófia új irányait. Igaz, az eszmék képviselői vallásellenes színezetet adtak tanításuknak, s főleg ebből érthető az egyház negatív magatartása. Jellemző példa erre IX. Pius pápa Syllabusa. Ma már világosan látjuk, hogy az evilági dolgok független kezelése a tudományban és technikában óriási eredményekre vezetett és az emberi szellem csak azt bontakoztatta ki, ami benne volt a teremtésben. Másrészt az egyház semmi lényegeset nem veszített azzal, hogy megszűnt kiváltságos helyzete a társadalomban és az államban. Sőt nagyobb lehetősége maradt benső erőinek tisztázására és felhasználására. Lemondhatott arról, hogy versenytárs legyen a politikában, a gazdasági életben, a kultúra fejlesztésében.

* * *

Az egyháznak a realizmus alapján kell szembenéznie a világgal. Főleg pedig azt kell látnunk, hogy soha nem elvont eszméssel mérkőzünk, hanem emberekkel mérjük össze gondolatainkat, akiknek joguk van saját meggyőződésükhöz. Továbbá az emberi élet és történelem alapjelensége a fejlődés. Ha figyelembe vesszük a természetes rend saját törvényszerűségét, el kell ismernünk jogát a kibontakozáshoz. A külső természet nem csupán arra való, hogy kenyeret és ruhát adjon az embernek, hanem arra is, hogy szellem bontakozzék rajta és általa. Az ember a természetből kiindulva akarja megélni saját nagyságát. Megteremti a tudományt, új technikai megoldásokat alkalmaz tevékenységének szélesítésére és a művészet fejleszté-

sével egyre több szépséget hoz ki a teremtből. A társadalomban az új életformák kialakulása egyre több lehetőséget ad az igazságság, szeretet, szociális felelősség és más erények gyakorlására. A fejlődés a régi kereteket mindig szétnyomja s minden kornak a maga világképéhez mértén kell megalkotnia szellemi szintézisét. Ma már jobban látjuk, hogy a filozófia nem lehet teológia, a kultúra nem azonos a jámborsággal és misztikával, a gazdasági élet törvényeit nem szabad felcserélni a jótékonysággal.

Jelenleg az egyház történelmének olyan fázisában élünk, amikor látszólag széthullott a régi szemlélet egységes mozaikképe. Az a benyomásunk, hogy az egyes alakok és színek önálló életet kezdtek, nincsenek tekintettel az összhangra és egységes hivatásra. Az emberek gazdasági életet csinálnak a nyereszkeskedés kedvéért. Külön eszmévilága és intézményei vannak a szórakozásnak, a megélhetésnek, a tudománynak. Lehetséges egyáltalán olyan tekintély, ami a szétagázó érdekeket közel hozza egymáshoz? Mindenki az embert emlegeti mint végső megoldást, de a ember maga sokrétű. Túlhangsúlyozhatom testét a lélek rovására, ösztönét az értelem hátrányára, kényelmét és jogát a kötelesség rovására. Kiemelhetem egyéni célját, a közösségi kapcsolat elhallgatásával, vagy jognélküli alannyá tehetem mások szolgálatában.

Az újkor történelme mindenre adott példát. Alapul véve a teremtés gondolatát, mégis azt kell mondanunk, hogy nem félünk a végleges zűrzavartól. Az ember éppen képességeinek tudatában próbálkozik minden irányban valami újat megvalósítani. Korunk a specializálódás, analízis kora. Az élet összképének egy-egy mozaikját újra csiszolják, többrétűvé teszik, új színeket akarnak belevinni. Az újnak, szokatlanak keresése természetesen jelentkezhethet bűn alakjában is. Nem tagadható, hogy a természet felett való uralom és az élet kényelmének fokozása feltűnőbb jelenség az emberek hangulatában, mint a jövőért való aggodás.

Azonban a határok itt is jelentkeznek. Az igények megnövekedése és a kényelem keresése csökkenti a munkakedvet, az egyéni szabadság túlzó hangoztatása veszélyezteti a közérdeket, a technikai erők kifejlesztése félelmetes pusztító fegyvert adhat az ember kezébe, az érzékiség túltengése felborítja a családi életet és kihalással fenyegeti

a nemzeteket. Lehetetlen nem arra gondolnunk, hogy valaki már eleve védőgátakkal vette körül az ember életét, amelyekbe minduntalan beleütközik, ha túllépi az erkölcsi rend törvényeit. A hit szemével nézve a dolgot azt mondhatjuk, hogy a természet minden idegenkedése ellenére is csak a kegyelemben találja megnyugvását, a teremtés a megváltásban tökéletesedik.

A világnak és Isten országának kettőssége tehát adottság, a szintézis pedig követelmény. Annakra követelmény, hogy a II. Vatikáni zsinat mint külön témát tárgyalta az egyház és világ viszonyát. Ha jól meggondoljuk, más aligha adhat eligazodást ebben a kérdésben, mint az a tanítóegyház, amely nem csupán a kinyilatkoztatás hivatalos magyarázója, hanem összetettségénél fogva az egész világra kiterjedt egyházat képviseli. Nem csupán jog szerint, hanem fizikai összetételében. Ma ugyanis eljutottunk oda, hogy a földön egységes világtörténelem van. Már nem beszélhetünk külön egyes nemzetek, vagy földrészek történetéről, hiszen a problémák kölcsönösen egymásba kapcsolódnak. Minden esemény az egész emberiség ügye, s annak is érezzük.

Ebben az egységes történelemben áll benne a világegyház azzal a küldetéssel, hogy mindent megszenteljen és az örök cél felé irányítson. Ha feladatát a tárgyi rendnek megfelelően akarja végezni, módszere nem lehet egyoldalú vagy kicsinyes. Egészen komolyan kell vennie az apostol felszólítását: Mindent vizsgáljatok meg, a jót tartsátok meg (1 Tessz 5,20). Ami jó és értékes a kultúrában, ami humanizmus található a társadalomban, sőt ami igaz és helyes az ún. természetes vallásokban, azt mind el kell ismernie és jogot adni neki arra, hogy a természetfeletti rendet hordozza. Az egyháznak katolikusnak, egyetemesnek kell lennie nem csupán annyiban, hogy tanítása minden embernek szól, hanem abban a formában is, hogy az ember összes adottságaival léphet belé és építheti ki Istennel fennálló kapcsolatát.

Az egyház megjelenése valahol tehát nem jelentheti egyszersmind az európai kultúrát, a latin nyelvet, a szerzetesi aszkézist, a korális éneket, Palestrina zenéjét vagy a mezőgazdasági élet évszázadokon át kialakult patriarkális tagoltságát. Ma az egyház szembenáll a technikai kultúrával, az állandóan mozgásban lévő ipari és nagyvárosi

életformával, a máról-holnapra önállósult színes népek nemzeti önértetével és hagyományaival, a gépesített közintézményekkel. Igaza van *Alfons Auer*-nek (*Gestaltwandel des christl. Weltverständnisses*, Gott in Welt, I. k. 333 kk), hogy az egyház közszellemét főleg a cölíbatásban élő papság és szerzetesség adta meg. Ma a problémák olyan széleskörűek, hogy csak a hívők bevonásával oldhatók meg. Házasság, család, szociális felelősség, hívők és nem hívők együttélése, az istentisztelet szépsége és vonzóereje stb. mind olyanok, hogy nem nélkülözhetik a földi dolgokban jártasabb hívők meglátásait.

Biztos, hogy a földi dolgok múlandók, de a hamis eszkatologizmus ugyanazt jelentené, mintha valaki saját testének nem adná meg a táplálékot és pihenést, mivel az úgyis meghal. Az embernek testi erejével, ügyességével, munkabíráásával együtt kell Isten gyermekeként üdvözülnie. A test elhanyagolása sok jónak és szépnek kiesését hozza magával. Ez áll az egész emberiség természetes vívmányaira is. Az egyéni, nemzeti, faji adottságokban a teremtés gazdagsága tükröződik, a földi élet keresztmetszetének elszegényedése magával hozza a kegyelmi rend egyoldalúságát is.

Nem akarjuk ezzel elmosni a határt a természet és kegyelem között, sem pedig az eredeti bűn tanát tudatlanra venni. De kötelesek vagyunk hangoztatni, hogy a kegyelem nem külön elem a létezők világában, hanem a teremtett személynek adott isteni ajándék. A természetfeletti világ nem külön ország, ahová menekülhetünk a földi gondoktól. Ennek az egész természetnek és benne az embernek van természetfeletti hivatása és méltósága. Az ember testi-lelki egységében, munkájával, táplálékával, kultúrájával, civilizációjával hordozza a természetfeletti rendet. A kegyelem mindarra épül, ami igazán emberi bennünk.

* * *

A vallásos szintézis elgondolásában a megtestesülés tétele adja a kiindulást. Isten az emberi természetet a názáreti Jézus konkrét egyediségében vette magára. Benne élt korában, társadalmában, kulturális adottságaiban. Az élet természetes értékeit nem akarta megmásítani. Ha az egyház a misztikus Krisztus, akkor köteles mindig

és mindenütt az élet konkrét adottságaihoz igazodni, illetőleg magát azokban kifejezni. Ez csak úgy lehetséges, ha a részletegyházak bizonyos önállósággal rendelkeznek és a hívők saját életformájuk megszentelését látják bennük. Krisztus egészen egy lett közülünk, mondhatjuk, hogy zaj nélkül lépett a világba, s csak benső átalakulást, hitet és megtérést követelt, nem az élet természetes rendjének felforgatását. Az egyház annál könnyebben megengedheti a sokféle szint és változatot, mert bízik a hit és kegyelem összetartó erejében.

Az egyház és a világ szembenállása számunkra több, mint elméleti kérdés, hiszen az egyháznak küldetése van a világhoz. Isten országát kell benne terjesztenie. Itt természetesen világ alatt nem az aszkétikus irodalom által emlegetett „világot” értjük. Ott a világ az Istentől tudatosan elfordult embert jelenti, akiben a cselekvést nagyobbára a test kívánsága, a szemek kívánsága, és az élet kevélysége határozza meg. Ilyen szempontból a világ értékei kísértést jelenthetnek, azért ajánlatos menekülni tőle, visszautasítani csábítását.

Számunkra a világ a konkrét ember világa, aki itt él, dolgozik, akinek vannak akarásai, keresi a boldogságot, az igazságot és akit Isten magáénak vallott a Megváltó elküldésével. A keresztyén ember magatartását a következőkben foglalhatjuk össze.

Ezt a világot szeretni kell, mint ahogy Isten is szereti és meghívta a természetfeletti tökéletességre (Jn 3,16). A természettel való foglalkozás, a tudomány művelése, a technika fejlesztése, a gazdasági és társadalmi viszonyok emelése profán jellege mellett vallási feladat is. Mégpedig két szempontból. Egyrészt azért, mert Krisztus megjelenésével az egész természet felvételt nyert a természetfeletti rendbe, tehát nincs külön természetes létrend. Az életnek bármilyen változása befolyásolja Isten országának körülményeit, hiszen a kegyelem a természetes alapokra épít. Másrészt vallásos feladat a cselekvő szempontjából is, mert az egyes ember előtt egyetlen végső cél lebeg, ez pedig természetfeletti. Minden ember ebben az életében, mostani cselekedeteivel dönt örök célja mellett vagy ellen. Viselkedése nem független az erkölcsi rendtől. Ha tehát odaadja magát valamilyen kutatásnak vagy építőmunkának, az pozitívumot jelent mind a természetes, mind a természetfeletti kibontakozás számára. Minden kul-

turális és technikai érték végeredményben az egész emberiség javát mozgathatja elő, ezért örülnünk kell minden jónak és szépnek, ami bárhol is megvalósul.

Másodszor tudomásul kell vennünk a társadalom világnézeti sokrétűségét. A sokat emlegetett keresztény középkorban sem volt mindenki keresztény gondolkozású. Ma pedig bele kell élni magunkat abba a tudatba, hogy a középkoréhoz hasonló „keresztény közszellem” kialakítása a beláthatatlan jövő feladata. Ma már az egész emberiség gondolkozása összefügg. Az irodalom, a hírközlés eszközei, a propaganda lehetőségei a legtávolabbi törzseket is máról-holnapra bevonják hatáskörükbe. Krisztus és az apostolok jövődölesei a történelem egész tartamára előre mondják a hit és hitetlenség kettősségét (Luk 18,8: Tessz 2,3; 2. Tim 3,2: Jn I. 2,18). A keresztények, soha nem tekintették magukat olyan értelemben versenytársaknak, hogy mások elől elragadják az üdvösséget. „Atyám házában sok lakóhely van” – mondta Krisztus (Jn 14,2), oda mindenki hivatást kapott. Nem a mi feladatunk, hogy ítéletet mondjunk az egyes emberek felelősségéről. Tudatában vagyunk annak, hogy a hit visszatartása az erkölcsi életre is kihat. Szent Pál elég világosan beszél a Római levél I. fejezetében. De azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy a nemkeresztények között is lehetséges a hitnek olyan alapvető formája, ami megigazulttá teszi őket. A szentírás módot ad erre, amikor az üdvösséghez Istennek, mint cselekedeteink bírójának elfogadását követeli (Zsid 11,6). Nem tudjuk, hány ember hordozza ezt a tudatot rejtve a szívében, amikor vigyáz cselekedeteire. Még kevésbé tudjuk, hányan menekülnek hozzá őszinte bűnbánattal utolsó óráikban a kegyelem hatása alatt. A világnézeti pluralizmus tehát önmagában nem jelenti a kereszténység elgyökértelenedését. Teológiailag biztos, hogy a természettörvény kitartó követése csak kegyelmi segítséggel valósítható meg. Ha tehát bárhol is látunk jóakarátú embereket, feltételezhetjük a kegyelmi segítséget és a Krisztushoz való tartozást. Az egyház ezen a címen sem idegenkedhet a világtól.

Harmadszor az egyháznak éppen az egybetartozás tudatából kiindulva határozottan képviselnie kell Krisztus személyét, kegyelmét és tanítását. Az egész világ számára képviseli, nem csupán látható tagjai számára. Benne az emberiség megkapja azt a többletet, amit

saját erejéből nem ért volna el: bűnei bocsánatát, a test feltámadását, a kegyelmi segítséget az igazság és szeretet gyakorlására, a végleges igazságszolgáltatást és az örökéletet. Bármilyen természetes haladás áll az emberiség előtt, attól semmi olyan eredményt nem várhatunk, ami jelentősebb és maradandóbb lenne, mint amit Krisztusban már birtokolunk. Őbenne Isten magához láncolta a világot, és elkötelezte magát sorsával. Nem következhet be olyan arányú elhidegülés, hogy Isten akaratának követése megszűnjék.

Az evangélium nem a törvények igája, hanem a felsorolt természetfeletti javak foglalatosa. A hívő nem egy régi kor mítoszának terheit veszi magára, hanem az istengyermeki hivatást. Hite sarkallja, hogy lelkiismeretesen végezze munkáját, ne essen kétségbe a szenvedés idején és imájával biztosítsa Isten erőteljes közbelépését életébe. A vallásos emberen, illetőleg a Krisztussal kegyelmileg egybekapcsolódott közösségen keresztül az egész természet Isten felé irányul. A világ az ember „kibővített testisége” (*Scheeben*). Amikor hálát ad a javakért, amikor élete fenntartására, gyönyörködtetésére, mások boldogítására felhasználja azokat, mintegy oltárra helyezi őket Isten előtt. Méginkább megteszi azzal, hogy bevonja őket szertartásaiba, istentiszteletébe.

Negyedszer tudnunk kell, hogy Krisztus megismerésének a világban nem megy zökkenő nélkül. Az egyház tagjai és vezetői is emberek. A hit és erkölcs irányítása ugyan mentes a tévedéstől, de az egyes ember magával hordozza gyengeségét, korlátoltságát, állhatatlanságát, ösztönösségét. Az eszmény képviselője a kegyelem ellenére is különböző, hiszen a kegyelmet vissza lehet utasítani, a hitet el lehet veszteni. Az öncélú ember számára különben is nehéz elfogadni a gondolatot, hogy kézzelfogható földi javakat áldozzon fel túlvilági értékekért és áldozatot hozzon Isten akaratának teljesítéséért. Ezért az egyház tanítása és irányítása soha nem lesz mentes az ellentmondástól. Földi vándorlása a világ végéig a kereszt jegyében marad. Lesz alkalmunk, hogy reménytelenségben is gyakorolja a hitet, hogy az idegenkedéssel szembehelyezze a bizalmat, és hogy a megismerésre szelídséggel válaszoljon. Sőt arra is, hogy alázatosan elismerje tagjainak tévedését.

A természetes és természetfeletti rend szintézise tehát misztérium:

adva van, mint visszavonhatatlan valóság és mégis útban vagyunk feléje. Nem mindig úgy és azáltal valósul, ahogy mi elgondoljuk. Biztos, hogy a nagy fizikai vívmányok nem hiábavalók, de nem tudjuk, hogyan épülnek bele a misztikus Krisztusba. A test feltámadásának tételében benne van az igazság, hogy a szülő életet adó és tápláló ténykedésének eredménye megmarad és megdicsőül. Miért ne válhatna a maga módján az anyagvilágra vonatkozó minden cselekedet az örök élet szépségének és változatosságának hordozójává? Arról azonban biztosak lehetünk, hogy az önfegyelmzés, szeretet, szolgálatkészség, türelem és igazságosság, amivel Krisztus magatartását utánozzuk és amivel magunkat az ő képére alakítjuk, közvetlenül átvezet bennünket a természetfeletti rendhez.

Az egyház a földi életben azért nem valósíthatja meg a végső szintézist, mert minden földi valóság e'égtelen a természetfeletti világ teljes tükrözésére. Krisztus emberi természete is csak a feltámadás után tükrözte egészen. Az egyház földi liturgiája csak egyik módja Isten imádásának. Az ún. keresztény filozófia, irodalom vagy kultúra csak valamilyen oldalról fejezi ki a kinyilatkoztatás szellemét. A keresztény társadalom soha nem jelenti azt, hogy benne minden Istenre irányul. Különben is ezek a kifejezési formák térhez és időhöz kötöttek. Bennük van valamelyik kor szemlélete és találékonysága. Ahogy az élet változik és fejlődik, új formákat kell keresni. Az egyháznak tehát minden korban készen kell lenni arra, hogy a kinyilatkoztatást a kor nyelvén közölje. A mai kor teológusa köteles korunk filozófiájából, kulturájából, természettudományából, társadalmi problémáiból kiindulni és úgy keresni az örök igazságot a kinyilatkoztatásban. Nem elég csupán a hagyományra szegezni tekintetünket, hanem figyelmbe kell vennünk a jelen tanulságait és a jövő követelményeit. Ezt csak az teheti meg, aki a természetes világot és benne az embert végső összefüggéseiben szemléli. Közben a legfontosabbról nem szabad megfeledkeznünk, amit *K. Rabner* így fogalmaz meg: „Az evangélium alapján nincs igazi okunk arra, hogy az emberről pesszimista módon vélekedjünk, de minden emberi tapasztalás ellenére minden okunk megvan arra, hogy Istenről és üdvözítő akarataról optimista módon gondolkozzunk, hiszen ez hatalmasabb, mint az ember véges ostobasága és rosszasága. Az opti-

mizmus azt jelenti, hogy keresztény reménnyel és bizalommal gondolkozzunk Istenről, akié minden bizonnyal az utolsó szó, aki az engesztelés és megbocsátás szavát erőteljesen belemondta ebbe a világba, még ha olyan kevésbé mondhatunk is bizonyosat az egyes ember örök sorsáról a kereszténységen belül és kívül.” (Schriften zur Theologie, V. 145. –6). Munkánkat tehát a hit homályában végezzük, de a végső kibontakozás biztos reményével.

„TANUIM LESZTEK”
(ApCsel. 1,8)

Krisztus ebben foglalja össze feladatát: „Arra születtem és azért jöttem a világra, hogy tanúságot tegyek az igazságról” (Jn 18,37). Ez egyúttal uralmának, királyságának is tartalma, hiszen akkor mondja e szavakat, amikor Pilátus megkérdezi, királynak vallja-e magát. Az igazság itt azt jelenti, hogy a teremtő Isten magáénak vallja az embert és a Megváltóban üdvrendet készített számára. Krisztusban az Isten személyes szeretettel és irgalommal fordult az ember felé, felajánlotta neki a lehetőséget, hogy gyermeknek és örökösnek érezze magát az Atya házában. Ez az igazság tehát magába foglalja Isten létét, az ember hivatását az örök életre, az erkölcsi rend célját és értelmét.

Hogyan tanúskodott Krisztus az igazság mellett? Csodákkal igazolta természetfeletti küldetését, életében megvalósította a tökéletes erkölcsant, egész életét rátette az Atya gondviselésére és a feltámadásban megmutatta az ígéretek teljesedését. Egyházában ezt a tanúskodást akarta véglegesíteni, ezért jelentette ki mennybemenetele előtt: „Tanúim lesztek” . . . Szava inkább jövendölés, mint parancs. Már előzetesen megígérte a Szentlelket, s tudta, hogy a tanúskodás az ő ösztönzése és vezetése alatt áll.

A kereszténység azonban isteni alapítása mellett egészen emberi intézmény is: érvényesek rá a történelem apály-dagály fázisai. A kegyelmi hatások emberekben érvényesülnek, az ember pedig megmarad szabadakaratú lénynek, alá van vetve jó és rossz hatásoknak.

Ezért az isteni kinyilatkoztatást és Krisztus művét az egyes történelmi fázisokban külön szemlélhetjük.

Ma a vallási irodalomban sokat emlegetik a világ elkereszténytelenedését, de a fogalmakat nem mindig tisztázzák. A „világ” vagy „az emberek” kifejezésbe minden szemlélő beleviszi az általánosítást. A világ igazában soha nem volt keresztény. A középkorban is legfőljebb Európa számított annak. S ha a közszellem keresztény volt is, külön kutatás tárgya lehetne annak megállapítása, mennyire hatotta át az egyéneket a hit és a belőle fakadó öntudat. Inkább azt mondhatnánk, hogy korunkban erőteljes lett az evilági értékek szemlélete, s ez a magatartás átalakította a túlvilág és természetfeletti világ iránti érdeklődést. Ilyen irányú eltolódás megfigyelhető a kereszténységen kívül a mohamedánizmusban, hindunizmusban, buddhizmusban. A hagyományos vallási formák meglazulása párhuzamosan halad a természettudomány és a technika fejlődésével s azt a benyomást kelti, mintha a vallás nem elégítené ki a műveltebb ember életigényét. A hagyományos vallási formák ott élnek, ahol a társadalom a régi keretek között maradt. Ilyen hely azonban egyre kevesebb akad, hiszen a technika rohamos fejlődése következtében a szemünk előtt játszódik le világszerte a gazdasági és társadalmi átalakulás.

A katolikus lekipásztori irodalom, a tudománnyal foglalkozó rétegben és a szervezet munkásságban látja az új társadalom döntő tényezőjét. Elméletileg ma már nem kétséges, hogy az igehirdetés módszerében, a plébániák szervezésében, a liturgia alakulásában mindezt figyelembe kell venni. Az egyház életének sok tekintetben kötetlenebbnek, dinamikusabbnak kell lennie, mint ahogy azt az elmúlt századokból örökségül kaptuk.

Ahol bekövetkezett a vallástól való elfordulás, az sokkal alaposabb, mint régen. Azelőtt valamilyen vallás szükségességét a legtöbb ember elismerte. A vallás az élethez tartozott, legfőljebb arról vitáztak, melyik az igaz, és melyik rendelkezik hatékonyabb erővel a kultúra fejlesztése terén. Ma a probléma ott kezdődik, hogy a vallás egyáltalán tartozéka-e az életnek. Mielőtt a kereszténység természetfölötti eredetéről, bizonyítékairól vitáznának, azt kérdezik, egyáltalán jó-e a vallás valamire, nem idegeníti-e el az embert földi feladataitól. A keresztény dogmák tartalmi igazsága előtt arra kell feleleter

adnunk, van-e hely Isten számára a modern világképben, igazolható-e az ember szellemi igénye az örök élettel kapcsolatban?

Ennek az átértékelésnek azonban befelé haszna is volt. A különféle vallások követői kezdték felismerni az alapvető tételeket egymás hitében és ezzel növekedett az egymás iránti megértés. A keresztény látókör terebélyesedett azzal, hogy az ún. természetvallásokban is meglátjuk a hitnek és az Istentől való függésnek valamilyen formáját, és tisztelettel állunk meg minden olyan próbálkozás előtt, amellyel a lélek kifejezi ráirányulását örök céljára.

Lélektani szempontból tehát ma nem annyira az az alapvető kérdés, melyik az igaz vallás, hanem jut-e egyáltalán szerep a vallásnak? Aki elfogadja a vallás jogosultságát, a lélek transcendens igényét, az könnyebben megtalálja az utat a személyes Istenhez és ki nyilatkoztatáshoz. A vallásos ember számára a környezetváltozás akárhányszor azzal a veszéllyel jár, hogy teljes közömbösséggel találja magát szembe, s itt nehezebb a maga álláspontját igazolni önmaga előtt is, mint ott, ahol csak az egyes tételekben van eltérés. Az emberi önérzet olyan, hogy az egyenrangú ellenféllel szívesen elveszi a harcot, de bizonytalanná válik, ha úgy hiszi, hogy Don-Quixote-i harcot folytat képzelt ellenféllel.

Régen a történeti egyház iránti rokonszenv legtöbbször megtéréshez vezetett, mert a kultúraalakító erők mögött hajlandók voltak meglátni természetfeletti erőket is. Ma éppen ezen a téren más a helyzet. Valaki elismerheti, hogy az egyház átmentette az ókori kultúrát, forrása lett az iskolai berendezkedésnek, hozzájárult az európai civilizációhoz, a művészet kifejlesztéséhez, de mindez történelmi emlék. A feladatokat átvette a művelt társadalom, az emberiség új fázisba lépett, ahol a vallás jelentősége kétséges lehet. Az egyház a maga hagyományosságával úgy tűnhet fel, mint színes régi emlék, amit tanulmányozni lehet, hozzátartozott a régi kor romantikájához, de a mai életnek nem követelménye.

Akad nem egy tudós, aki a vallástörténet vagy lélektan szempontjából végigelemzi az egyház tanítását, szertartásait, szokásait és ku-

tatása mögött az a bölcseleti vélemény áll, hogy mindez az ember lelkivilágának, érzelmeinek érdekes kivetítése, de nem tükröződik benne az embernek Teremtőjéhez való tárgyi viszonya. Másszóval az ilyen érdeklődésben elmosódik a mítosz és a kinyilatkoztatás közötti különbség.

Jogos-e tehát a megállapítás, hogy a kereszténység a *krízis jeleit* mutatja? Az elmondottak alapján világos, hogy a hagyományos formák és módszerek revízióra szorulnak. A zsinat éppen ezt a feladatot tűzte maga elé. Különben ha figyelembe vesszük, hogy a keresztény vallás szabadakaratú személy találkozása a magát kinyilatkoztató Istennel, akit a hitben ismer meg, akkor nyugodtan mondhatjuk, a krízisjelleg a vallás lényegéhez tartozik. – Az Istenbe vetett hit, remény és szeretet az ember ösztönös természete miatt állandó megpróbáltatásnak van kitéve. Az élet erkölcsi irányát nem lehet egyetlen elhatározással véglegesíteni. A feladatot minden nap újra el kell végeznünk, s a vállalkozás csak annál sikeres, aki saját akarása mellett a kegyelmi segítséget is felhasználja. Az általánosan emlegetett krízis alatt azonban inkább a kereszténység szellemi expanziójának megcsappanását értik: nem tudja olyan mértékben kitölteni az ember életét, mint régen; tanítása és törvényei nem érvényesülnek olyan magától értődéssel, mint azelőtt. Az irodalom, művészet, szórakozás, társadalmi élet formái sokkal inkább profán jellegűek, mint két-három nemzedékkel ezelőtt. A technika, a gépesítés, átvette a szellemi javak terjesztését, az életet természetes vonatkozásban is változtatossá, érdekesebbé tette, s ezzel mintha a világnézeti összeszedettség nem tudna lépést tartani.

Az úgynevezett technikai kultúra következtében a szellemi áramlatok bámulatos gyorsasággal konzerválódnak az egyes népek között. A vallások földrajzi elkülönülése mellett egyesek a „hitetlenség mindenütt való jelenlétéről” – beszélnek. Másrészt viszont állíthatjuk, hogy az európai kultúra elemeivel a keresztény világnézet tételei is eljutottak olyan körökhöz, ahol a keresztény vallás a maga eszközeivel még nem jelentkezett. A technika, kultúra és civilizáció egészen evilági, a természet erőin, adottságainak felhasználhatóságán alapszik. Aki előtte a túlvilágot hirdeti, könnyen abba a gyanúba esik, hogy az élettel szemben a halál és lemondás oldalára szegődött, az

erő helyett a gyengeséget látja, nem bízik az ember képességeiben. Pedig a hívő előtt nem az ember gyengesége lebeg mint végső szó, hanem Isten mindenhatósága.

* * *

A tanúságtétel mint hitbeli és teológiai feladat csak néhány évtizede jelentkezett az egyházi irodalomban. Azok a lelkipásztorok és írók vetették fel, akik meglátták a régen keresztény Európa elkereszténytelenedését. Rámutattak arra is, hogy azelőtt miért nem volt mindez probléma. Az európai társadalmat a középkorban szervezték meg, amikor mindenkit megkereszteltek, mindenki kereszténynek számított. A gyermek beleszületett a családba, társadalomba, fokozatosan szívta magába a keresztény levegőt és igazában nem érezte mi a különbség hívő és nem hívő, keresztény és nem keresztény között. Hiányzott az a személyes átalakulás, amit Krisztus e szavakkal követelt: Térjetek meg és higgyetek az üdvösség örömhírének (Mk 1,15). Ahol egy gondolon van mindenki, ott nem szükséges a tanúszkodás, ezért a keresztény életnek nem volt központi gondolata a tanúságtétel. Nem mint hiányt, vagy fogyatkozást említjük ezt, hiszen másféle történelmi fejlődést nehéz volna elképzelnünk, csak arra akarunk rámutatni, hogy minden emberi elgondolásban marad valami egyoldalúság.

Akit megkereszteltek, az bensőleg megkapta a kegyelmet, nevelésénél már csak a hit igazságainak gyarapítása és az erkölcsi normák gyakorlása jöhet szóba. Ez a folyamat azonban inkább csak tanítás, illetőleg tanulás volt, nem „megtérés”. A kételkedés, az ellenvetés, a hit elhagyása bűnnek számított, aminek a gondolatát is kerülni kellett. A hitet inkább tanították, nem felajánlották és így kevés ember élte át életében azt a döntő lépést, amikor tudatosan elfogadta a hitet és elkötelezte magát Isten mellett.

Továbbá a kereszténység megadta a kegyelmet, megnyitotta a kaput az örök életre. Elsőrendű keresztény feladat maradt a kegyelem megőrzése és ha elvesztették, visszaszerzése. A buzgóság jegyei: az aszkézis, áldozás, gyónás és a kísértések kerülése, nehogy veszélybe kerüljön a hit vagy az erkölcs. Az élet célja a mennybe-

jutás, a üdvözülés; az út a parancsok megtartása és a tanítás elfogadása. A kísértések elkerülése végett óvakodnunk kell a világtól és gondoskodni a közszellem keresztény színezetéről. Talán ezért terjedt el a nyilvános visszaélések ostromozása a prédikációkban és ezért lett az egész igehirdetés moralizáló jellegű. A módszer ismételten inkább arra volt tekintettel, hogyan kell kereszténynek maradni, nem arra, hogy kell azzá lenni.

A módszert természetszerűleg átvették a missziók is. A hivek nagy részét árvaház és iskola révén szerzik, inkább belenevelik a kereszténységbe, mint megtérítik. Sem a papok, sem a hivek nincsenek eléggé kiképezve a pluralista társadalomban való élésre, ahol mások más eszményeket követnek és mindenkinek egyénileg kell megalapoznia hitét és a felmerülő nehézségeket megoldania.

A krisztusi tanúságtétel fogalmánál vissza kell nyúlnunk az ősegyház életéig. Az apostol így látja az egyéni feladatot: „el kell jutnunk a hitnek, az Isten Fia megismerésének egységére, meglett emberré kell lennünk Krisztus teljességének mértékében, s akkor nem leszünk éretlenek, hanem igazságban fogunk élni...” (Ef 4,13). A hitben való nagykorúság gondolata még Szent Ágoston korában is olyan követelményekkel jelentkezett egyeseknél, hogy pl. őt anyja, Szent Monika nem kereszteltette meg gyermekkorában. Azt akarta, hogy tudatos hittel vállalja a keresztény életet, akkor jobban megállja a helyét a még félig pogány környezetben. Az ilyen esetekből azonban nem lehet általánosítani. Csak arra akarunk rámutatni, hogy a hitnek mindig volt bizonyos krízis jellege. Akiket az ősegyházban megtérítettek, azok között sem maradt mindenki buzgó, viszont akiket a középkorban beleneveltek a vallásba, azok között is sokan példát adtak a tökéletes krisztusi életre.

A régi keresztények pogány világban éltek, másokat is meg akartak nyerni eszményüknek, ezért tanúskodtak Krisztus mellett. Eszköznek tekintették a lelki tisztaságot, a becsületet, a szeretet gyakorlását és azt a vigasztalást, amit Isten gondviseléséből, irgalmából, kegyelmi közelségéből merítettek. Nem vitáról, nem bemutatásról volt szó, hanem az evangélium életszerű megtapasztalásáról. Plinius a pogány ember csodálatát veti papírra, amikor azt írja róluk, hogy összejöveteleiken buzdítják egymást az igazságtalanság, lopás, házas-

ságtörés és hittagadás kerülésére. Tettekkel akarják igazolni a kereszténység hatékonyságát. Igyekezetük meghaladta a kegyelem egyéni megőrzésének gondját. Ha a kegyelmet egyszer megkaptuk, azt kétségtelenül meg kell őriznünk. De ez csak egyik szempontja a keresztény életnek, amit a vallás gyakorlati átélése már magába foglal. A teljesség ott kezdődik, amikor helyt adunk az egyéni kezdeményezésnek, a szeretet találékonyságának.

A modern tanúságtétel egy pontban mégis különbözik a régi keresztényekétől. Akkor a vallásos eszmét, az istenség létezését és a túlvilági életet a pogányok is elfogadták. A jelen és túlvilági élet kapcsolata s a velejáró erkölcsi felelősség nem volt teljesen idegen számukra. Aki ma nem hisz, elutasítja az egész szellemi világot és idegenül néz a hívőre, aki az örök élet reményében akarja megőrizni magában Isten kegyelmét.

Ő éppen azt tartja erénynek, ha nem foglalkozik mennyei dolgokkal, neki az üdvözülés nem mond semmit. Úgy látja, a túlvilági gond megfosztja jogos földi örömeiktől, vagy eltereli természetes kötelességeitől. A hívő és nem hívő emberben ma két véglet találkozik és nehezen értik egymás nyelvét. Ezért, – bár hitünk szerint – a lélek üdvössége az egyén számára az egyetlen szükséges, de ez a keresztény élet formájában, az ún. krisztusi tanúságtételben nem lehet az egyetlen és lényeges szempont.

A lélek üdvözítése ugyanis feltételezi az aktív keresztény életet. A mennybe nem vezet hátsó ajtó, a keresztény embert az evangélium kötelezi életének alakítására. Abban pedig megtalálható a felhívás, hogy aktivitásunkat olyan területen is érvényesítsük, amely az emberi meggyőződés szerint értékes és felemelő. A túlvilág gondja nem teszi fölöslegessé a földi kötelességek munkálását. Krisztus követője köteles gyakorolni a szeretetet az egyéni és közösségi élet egész területén. Nem véletlen, hogy Krisztus az utolsó ítéletről szóló jövendölésében éppen a szeretet cselekedeteit említi mint a jutalom és büntetés alapjait. A szeretet pedig benne van minden munkában és vállalkozásban, ami az egyén vagy közösség életét előbbre viszi, boldogítja, vagy a nehézségeket enyhíti.

* * *

Az apologéták rendszerint abba a hibába esnek, hogy túl racionalisztikusan gondolkodnak a hit szilárdságáról. Bizonyítják, kifejtik a kinyilatkoztatás lehetőségét, történeti tényét, a források megbízhatóságát, a szentírás szaváhihetőségét stb. Ezek azonban csak előzmények. A hit abban a személyes döntésben van, amivel az ember elfogadja Istent nem csupán a lét szerzőjének, hanem cselekedetei bírójának, a természetfeletti javak adományozójának. A hívő elsősorban arról van meggyőződve, hogy személyes én-te közösségbe lépett a magát kinyilatkoztató Istennel. A felsorolt előzmények csak ennek a lépésnek igazolásai. Aki valóban Istennek hisz, azt nem lendíti ki magatartásából az egyházban tapasztalható emberi gyarlóság.

A hívő magatartásával elsősorban arról tanúskodik, hogy a múlandó életet hozzákötötte az Örökkévalóhoz, személyes cselekedeteit függővé tette akaratától.

A kereszténység nem mossa el és nem tagadja az élet nehéz, sokszor érthetetlen visszáságait, nem állítja, hogy nincsenek sötét mélységek körülöttünk. A titok titok marad számunkra is, sőt Isten szabadakarátának kifürkészhetetlen titka. De a hit azt mondja, hogy ebben a homállyal és bizonytalansággal teli életben közel van hozzánk az Isten, a lét ura, nem mint pusztulásba taszító erő, hanem mint szeretet, mint beszélő személy, ki figyelmeztet, hogy küzdelmeink végén ő vár ránk, mint megoldás és jutalom. A hit elfogadásában tehát arról döntök, hogy életemet nem a semmi fölött szertefoszló buboréknak tekintem, hanem Isten tervének és hívásának. Csak az hisz, aki ezt az alapvető lépést megtette. S ha a kegyelem hatása alatt így döntött, észreveszi, hogy a homály és értelmetlenség ellenére van elég fény a további eligazodáshoz. Ha a hit nem fátyolos sejtés, hanem személyes kapcsolat Istennel, akkor önmagát táplálja: reményre, szeretetre sarkall, a szeretet viszont újabb megismeréshez vezet.

Az általános istenhiten felül a kereszténység a Jézus Krisztusba vetett hitet hirdeti. Benne történeti valóságban előttünk áll egy ember, ki állította és bizonyította, hogy ő az Isten megtestesülése. Általa az Atya kimondott mindent, amit elgondolt az emberről. Benne valóság lett a szenvedésnek és halálnak alávetett természet, de valóság lett a megváltás, a feltámadás, a megdicsőülés, a végleges haza-

találás is. Mivel pedig az Atya akaratából mindnyájunkat képvisel, az apostol kimondhatta: „Ha vele együtt szenvedünk, vele együtt meg is dicsőülünk” (Róm 8,17).

Ezért Krisztus evangéliumát nem úgy kell értelmeznünk, mint egy vallást a sok lehető közül, hanem mint a *vallást*, mivel benne véglegesen tisztázódik az embernek Istenhez való viszonya. Sőt nem csupán elméletileg tisztázódik, hanem realizálódik. A Krisztusban való hit Isten gyermekévé, az örök élet örökösévé tesz. Még soha senki nem akadt, aki annyira egynek tudta volna magát Istennel, mint a szentírás Krisztusa, ezért egyénisége is különbözik mindenki másétól.

Tökéletes ember létére megvan isteni én-tudata, az ellentétes vonások, a szelídség és szigor, az igazságosság és megbocsátás, a test gyengesége és a szellem ereje tökéletes összhangban jelentkeznek benne. Nagy írók csak nagy szenvedélyek leírásával emelik ki nagy egyéniségeiket. Krisztusban nincs szenvedély, ő az örök élet nyugalomával és mégis egész emberi odaadással kezeli feladatát.

Mivel benne az Isten testesült meg, ezért utána nem jöhet olyan erkölcstanító, aki tökéletesebb utat hirdetne, nem jöhet olyan próféta, aki még újat mondhatna Istenről és az ember végső céljáról. Az emberi történelem az ő megjelenése után is történelem marad, de a hívő számára üdvtörténet. Az evangélium fokozatosan hatja át az emberiséget, Isten országa fejlődik, bontakozik, de végső kifejelete felől nincs kétség. Isten visszavonhatatlanul megadta az üdvösséget, megadta a hozzá vezető eszközöket, csak az egyén szabad-akaratától függ, hogy utána nyúl-e.

* * *

A Krisztusról való tanúságtétel tehát abban csúcsosodik, hogy az életnek szakrális jellege van. Isten nem hagyott magunkra problémáinkkal, jelen van köztünk nem csupán törvényeivel, hanem vigasztalásával, szeretetével, megbocsátásával. Őt mindig megtaláljuk kéréseinkkel, nemes vállalkozásaink gyümölcse az örök életre is átnyúlik, ezért van értelme a kezdeményezésnek, fáradozásnak. Krisztus nem hátsó ajtókat nyitott meg az üdvösséghez, hanem ezt az életet

váltotta és szentelte meg. Isten szolgálata a földi kötelességeken keresztül történik. Aki gyermeket nevel, Istennek szolgál, aki felebarátjával jót tesz, Istent is megtiszteli. Ezért a vallásos hit és az üdvösség keresése nem idegeníti el az embert önmagától és sajátos emberi hivatásától. Ellenkezőleg, éppen azt állítjuk, hogy a Teremtő közelében az ember egészen magára talál. Isten nem egy a földi tekintélyek közül, melyek mindegyike csak valamit foglal le magának az ember életéből.

Isten a Teremtő s az ember akkor az övé, ha egészen emberi feladatainak él. Az emberi feladatot természetesen egyetemesnek kell néznünk, ahogy testi-lelki összetettségünkéből következik. Érdemes embernek lenni, érdemes egymást elviselni, egymáson segíteni, egymást jobbá tenni.

Krisztus feltámadása visszavonhatatlanul a jövőre irányította a hívő szemét. A halál nem az utolsó szó, az élet nem zárul le a sírral. Életemnek nemcsak az a jelentősége, hogy láncszem vagyok az emberek sorozatában, vagy munkám és gondolataim a közösség javaivá lesznek. A feltámadásban visszakapom az életet, mindazt, amit alkottam, amivé tettem magam. Embertársaim iránti kapcsolatomnak örök jelentősége van. A szeretet nem szűnik meg. (1 Kor 13,8), akikkel a jóban együtt voltam, akikkel nemes eszmék kapcsolódtak egybe, azoknak ragaszkodása, tisztelete, bizalma mindörökké az enyém. A sír csak átmenetileg függeszti fel az egybetartozást. Isten országa egyúttal a szentek közössége, s itt mindenkinek helye van, aki tudott hinni s akinek volt jó szava embertársaihoz. A túlvilágot ezért is mondjuk az élet kiteljesedésének. A hitben feloldódik az ember két fenyegető réme: a végleges elmúlás és az egyedülmaradás. Ez a tudat ad biztonságot és derűt a földi lét bizonytalanságában.

Krisztus a tanúságtételnél két ízben is utalt a Szentlélek közreműködésére (Jn 15,27; Ap Csel 1,8). Az isteni személy jótállása biztosítja, hogy Krisztus nem marad történelmi emlék. Tanítása, példája, személye az élet eleven tényezője lesz minden korban. A tanúságtétel módját is ő határozza meg: szellemivé, bensőségessé teszi. Az evangélium hirdetői és követői ne fanatikusak legyenek, Krisztus nem érzelmekre, nem szenvedélyre alapozza országát, hanem hitbeli meggyőződésre, lelki békére és bizalomra. Ezt a lelkületet először

Péter foglalta szavakba: Uram, kihez mennénk, az örök élet igéi nálad vannak (Jn 6,68.). A szenvedély is megmozgathat tömegeket, nagy tetteket csíhol ki az emberekből, de önmagában vak, könnyen helytelen irányba terelhető.

A Szentlélek hatása azt célozza, hogy az egyház tanúságtétele a szeretet jegyében történjék. Ígéretet kaptunk, hogy a Szentlélek maga tanúskodik lelkünkben istengyermeki kiváltságunkról (Róm 8,18). Az egyház tagjai mégsem úgy különböztetik meg magukat a kívülállótól, mint akik birtokolják a kegyelmet, míg mások nem, hanem azt érzik, hogy mindenki hivatott arra a kegyelemre, amit ők már megkaptak. Isten jóvoltából kapták, de ha nem vigyáznak, el is veszíthetik. Az egyház tagjai nem kizárólagos igénylői az üdvösségnek, inkább Isten országának hivatott munkálói. Üdvösségük attól függ, mennyire teljesítik hivatásukat. A tanúságtétel módja csak Krisztus követése lehet. Az evangéliumot csak azok szavával lehet terjeszteni, akik élik az evangélium szellemét. Ebbe beletartozik a lelki béke, az öröm, de egyúttal a kereszthordozás is.

Az egyház tagjait bármennyire összekapcsolja a hit és bámmennyire kötelesek a tevékeny szeretetet gyakorolni egymás iránt, összetartozásuk mégsem lehet elkülönülés, hanem szolidaritás az egész emberiséggel. Az emberi természet révén mindenkiben megvan az alapvető képesség, hogy tagja legyen a végső természetfeletti közösségnek, Krisztus titokzatos testének. Krisztus a kegyelmi rend győzelmét ezekkel a szavakkal fejezte ki: a megváltás által „mindent magamhoz vonzok” (Jn 12,32). A módszer tehát a vonzás. Az apostol szerint őbenne „a jóság és emberiség” testesült meg. (Tit 3,4). Isteni személyisége ellenére egészen ember; tud együttérezni, segíteni, tud megértő lenni és megbocsátani. Vigasztal, lelkesít, bátorít, együtt örül és szomorkodik barátaival, szívesen hoz áldozatot, a megrokant nádat nem töri le, hanem felegyenesíti, tud szegény és szerény lenni, de csodálatos magától értetődöttséggel képviseli a tekintélyt is. Akivel találkozik, mindenkinek egész figyelmet szentel, mégis egészen önmagáé marad és hivatásáé. A jelen perc feladatát tartja legfontosabbnak, mert ez az Atya akarata, s szeme mégis az örökkévalóságon van, mindent beilleszt Isten örök tervébe. Élete szellemi síkon kiszélesedik, csodálatos teljességet kap.

A Szentlélek ennek a teljességnek vetületét oltja azokba, akik kitárják előtte bensejüket és kérik ajándékát. Adományait az apostol a Lélek gyümölcsei néven emlegeti: szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, szelídség, önmegtartóztatás (Gal 5,22).

Kezdetől fogva megvolt a nehézség, hogy az evilági beállítottságú emberek értelmetlenül álltak Krisztus misztériuma előtt. Egyesek botránkoztak, mások oktalanságnak tartották, hogy Isten a keresztt útját választotta a megváltáshoz (1 Kor 1,23). Ma sokan inkább azon akadnak fenn, miért olyan erőtlen az egyházban a Krisztus melletti tanúskodás, illetőleg az örök értékek követése.

Nem szabad felednünk, hogy minden kegyelmi kiváltságunkat törekeny cserépedényben hordozzuk (2 Kor 4,7). Az eszmény követése a test gyengeségében és homályában valósul, tehát magán hordozza az emberi viselkedés vontatottságát, következtelenségét. Ennek ellenére az egyház igazi tagjai mindig visszatérnek a hit forrásaihoz, újra meg újra felfigyelnek a Szentlélek kegyelmi indíttatására. Főleg pedig meg vagyunk győződve, hogy jelen van Krisztus áldozati teste és vére, amely elveszi a világ bűneit. A nemtörődés, a hanyagság nem kerekedhet felül és éppen ez különbözteti meg Isten országát minden emberi intézménytől. A hívő tehát érezheti, hogy kezdeményezése, igyekezete biztos talajon áll.

TARTALOM

A HIT AJÁNLÁSA

Kételkedés és bizonyosság	- - - - -	9
Az igazság keresése	- - - - -	19
A filozófiai istenérvek értéke	- - - - -	30
A keresztény hit időszerűsége	- - - - -	42
A hit személyes jellege	- - - - -	56

ISTEN A MŰVEIBEN

Az anyag a teológus szemléletében	- - - - -	69
Hívó szemmel a természetben	- - - - -	79
Az ember a lét mérlegén	- - - - -	95
Isten a kinyilatkoztatásban	- - - - -	108

AZ EMBER ÉS AZ ERKÖLCS

Az erkölcs gyökere	- - - - -	129
A lelkiismeret	- - - - -	143
A szabadakarat	- - - - -	156
A keresztény jellem	- - - - -	167
Krisztus követése	- - - - -	182

LÁTÓSZÖGEK A KERESZTÉNY ÉLETHEZ

A szeretet értelme a szentírásban	- - - - -	197
Az isteni hatalom érvényesülése	- - - - -	209
Isten üdvözítő akaratának történeti megvalósulása	- - - - -	221
Az élet és a vallás szintézise	- - - - -	232
„Tanúim lesztek”	- - - - -	244

34,— Ft